

EPVLON

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI
SVEUČILIŠTA JURJA DOBRILE U PULI

ČASOPIS EPULON BROJ 9-10. PULA, 2015.

ISSN-1334-1464

velik, samo 109, odnosno 5,22% od ukupno upisanih, tako da pretpostavljam da je svećenik ponekad zaboravljao upisati znak križa. Osim spomenutog, česti su naknadni upisi datuma smrti osoba koje su preživjele duboku starost. U matičnoj knjizi krštenih župe Vodnjan u razdoblju od 1847. do 1857. godine upisana su 194 naknadna datuma smrti (9,29%). Zahvaljujući ovim datumima može se zaključiti da je i u promatranom razdoblju bilo Vodnjanaca koji su živjeli dugo, odnosno umirali nakon 73. godine života.

Matične knjige donose niz zanimljivih podataka, koji ponekad svjedoče o teškim životnim prilikama i sudbinama. Slučaj je to i matične knjige krštenih župe Vodnjan. Primjerice, u istraživanom je razdoblju zapsan slučaj djevojčice Marije (rođena 11. studenog 1855.), koja je već pri porodu postala siročica. Majka (*Veneranda Vellico*) je umrla pri porodu, a otac *Antonius Vellico* prije njezina rođenja. Drugi zapis svjedoči kako su blizanke Marija i Helena ostale bez majke koja je umrla pri porodu.

Nezakonita djeca

Nezakonita djeca bila su uglavnom plod izvanbračnih odnosa.⁴¹ Sudbina takve djece bila je različita, a velikim je dijelom ovisila i o samoj vezi u kojoj su djeca začeta i okruženju u kojemu su živjeli roditelji. Ako se radilo o kratkotrajnim i slučajnim susretima majke su se nerijetko nastojale riješiti te djece. Kako su pobačaji tada bili opasni i za majku i za dijete, majke su znale ostavljati djecu pred crkvom ili na nekom mjestu koje im se činilo prikladnim, kako bi ta djeca bila pronađena i kako bi se netko pobrinuo za njih. Postoje i slučajevi kada su se žene i muškarci brinuli o svojoj nezakonitoj djeci te su u takvim vezama djeca bila plod ljubavi, a ne slučajnog susreta.⁴²

U matičnim se knjigama krštenih redovito bilježilo je li dijete bilo zakonito ili nezakonito. U Vodnjanu je u promatranom razdoblju zabilježeno vrlo malo nezakonite djece, samo 45 (2,15%).

U knjizi je zabilježeno i nekoliko slučajeva u kojima otac nakon nekog vremena priznae dijete. Tako je, primjerice, djevojčicu Mariju, rođenu 15. siječnja 1854. godine, otac *Antonius Manzin* priznao nakon tri godine (2. veljače 1857.).

Prema dosadašnjim istraživanjima za istarske župe, udio nezakonite djece različit je od župe do župe. U Puli je u razdoblju od 1613. do 1815. rođeno 221 nezakonito dijete (4,35%),⁴³ u Novigradu je u razdoblju od 1591. do 1800. navedeno 2,2% nezakonite djece, dok ih je u Vrsaru u razdoblju od 1681. do 1780. bilo 1,3%.⁴⁴

41 M. Mogorović Crljenko, *Druga strana braka*, 277.

42 Isto, 272-273.

43 S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 14.

44 Marija Mogorović Crljenko, "Odnos prema nezakonitoj djeci u istarskim komunalnim društvima od kraja 15. do sredine 17. stoljeća"; u: *Filii, filiae... položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik IV. istarskog povijesnog biennala*, ur. M. Mogorović Crljenko, Poreč 2011, 150; Marino Budicin, "Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI-XVIII", *Atti*, 18, 1987-1988, 166; isti, "L'andamento della popolazione a Cittanuova nei secoli XVI-XVIII", *Atti*, 19, 1988-1989, 94; Egidio Ivetic "La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi dal movimento demografico" *Atti*, 21, 1991, 162-169; S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 50-51.

Tablica 4. Zakonita i nezakonita djeca u Vodnjanu (1847. – 1857.)

GODINA	ZAKONITA		NEZAKONITA	
1847.	182	8,72%	4	0,19%
1848.	193	9,24%	6	0,28%
1849.	175	8,38%	5	0,23%
1850.	190	9,1%	4	0,19%
1851.	206	9,87%	3	0,14%
1852.	201	9,63%	3	0,14%
1853.	204	9,77%	1	0,04%
1854.	146	6,99%	3	0,14%
1855.	163	7,81%	7	0,33%
1856.	191	9,15%	4	0,19%
1857.	191	9,15%	5	0,23%
UKUPNO	2042	97,84%	45	2,15%

Blizanci

U svakoj se populaciji rađa i određeni postotak blizanaca. Kao i sva ostala djeca i oni su se upisivali u matične knjige krštenih. Među vodnjanskim krštenicima u razdoblju od 1847. do 1857. blizanci su činili 2,2% ukupno krštenih. Kršteni su istog dana. Nije zabilježeno da su blizanci kršteni u različite dane. U navedenom razdoblju svako je dijete, premda se radilo o blizancima, imalo posebne kumove.

U obrađenoj knjizi upisana su 23 para blizanaca, u prosjeku 2,09 godišnje. Najviše se rodilo muško-ženskih blizanaca, 10 (43,47%), slijede muško-muški, 7 (30,43%), te žensko-ženski, 6 (26,08%). U istraživanom razdoblju upisane su i trojke rođene 13. lipnja 1852. godine. U retku u kojem su djeca upisana nema imena svećenika pa tako se može pretpostaviti da ih je babica *Catharina Bachin* krstila odmah nakon poroda.

Prema istraživanju profesora Slavena Bertoše u Puli se u razdoblju od 1613. do 1817. godine rodilo 238 blizanaca, odnosno 4,03% od ukupnog broja upisane djece. Najviše je bilo muško-muških (49, odnosno 40,16%), slijede muško-ženski (39, odnosno 31,97%) te naposljetku žensko-ženski (29, odnosno 22,95%) blizanci.⁴⁵

Promatrajući tempo rađanja na dubrovačkom prostoru, Vekarić i drugi, uočili su da je u Liscu od 100 parova čak deset njih jednom ili više puta dobilo blizance, na Lastovu u 19. stoljeću 5 od 128 parova, na Lastovu između 17. i 18. stoljeća 3 od 115, u Dubrovniku (vlastela) 1 od 62, u Dubrovniku (puk) u 18. stoljeću 1 od 50, te u Dubrovniku u 19. stoljeću 1 od 140.⁴⁶

45 Slaven Bertoša, "Nati nel medesimo parto: Slučajevi rođenja blizanaca u Puli – prema podacima iz novovjekovnih matičnih knjiga", u: *Filii, filiae... položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik IV. istarskog povijesnog biennala*, ur. M. Mogorović Crljenko, Poreč 2011, 164.

46 N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe*, 71.

Tablica 5. Blizanci u Vodnjanu (1847. – 1857.)

GODINA	BLIZANCI	GODINA	BLIZANCI
1847.	2 (8,69%)	1853.	1 (4,34%)
1848.	2 (8,69%)	1854.	2 (8,69%)
1849.	1 (4,34%)	1855.	2 (8,69%)
1850.	4 (17,39%)	1856.	3 (13,04%)
1851.	0	1857.	5 (21,73%)
1852.	1 (4,34%)	UKUPNO	23 (100%)

Imena i prezimena djece

Osobna imena u matičnoj knjizi krštenih župe Vodnjan u obrađenom razdoblju pisana su isključivo latinskim jezikom. Osim imena i prezimena roditelja upisivala su se i imena njihovih očeva, odnosno imena djetetovih djedova. Sinovi su često dobivali ime po djedu (294 ili 27,81%) te po ocu (154 ili 14,56%), a neke kćeri po imenu majke (85 ili 8,28%). Ima slučajeva kada su djevojčice imale isto ime kao babica (5,45%) ili kuma (3,6%), odnosno dječaci kao kum (3,02%). Možda su neki od njih zaista i dobili ime prema njima.

Osim po imenima rodbine i prijatelja, djeca su u Vodnjanu dobivala imena i po svecima. Glavni svetac u Vodnjanu, čije ime nosi i vodnjanska župa, je sveti Blaž koji se slavi 3. veljače. Zanimljivo je da je u razdoblju od 1847. do 1857. u mjesecu veljači samo troje djece (1,4%) dobilo ime po tom svecu. Dana 13. lipnja slavi se blagdan svetog Antuna čije je ime dobilo 21 dijete koje je rođeno u mjesecu lipnju, odnosno 17,94% od ukupne djece rođene u tom mjesecu. Blagdan svete Lucije slavi se 13. prosinca te je njezino ime dobilo 13 djevojčica rođenih u prosincu, odnosno 6,5% djece rođene u prosincu.

Djeca su u promatranom razdoblju najčešće imala jedno ime. Naime, dijete s jednim imenom zabilježeno je 1.911 puta (91,74%), dva imena 16 puta (7,63%), tri imena 11 puta (0,52%) te četiri imena dva puta (0,09%).⁴⁷

Djeca s najdužim imenima jesu: *Paula Rosa Josepha Angelica* rođena 29. studenog 1856., te *Leonardus Johannes Baptista Antonius* rođen 3. srpnja 1857. godine.⁴⁸

Za razliku od Vodnaja u Puli, u je u razdoblju od 1613. do 1815. godine, dijete je najčešće imalo dva imena, a rjeđe tri ili četiri.⁴⁹

Najčešća ženska imena zabilježena u promatranom razdoblju bila su: *Euphemia, Francisca, Laurentia, Antonia, Mathaea, Maria*, zatim slijede: *Catharina, Pascha, Oliva, Lucia, Dominica, Veneranda* itd. Najčešća muška imena bila su: *Antonius, Mathaeus, Josephus, Jacobus, Blasius, Laurentius*, te slijede: *Dominicus, Franciscus, Martinus, Christophorus* itd.

Najčešća prezimena u Vodnjanu u to vrijeme bila su: *Cerlon, Dorliguzzo, Manzin, Bonassin, Biasiol, Forlani, Bilucaglia, Giachin, Gropuzzo, Della Zonca, Malusa`, De Marin, Chiavalon,*

⁴⁷ Na ist. mj.

⁴⁸ Na ist. mj.

⁴⁹ S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 13.

Pastrovicchio, De Rocchi itd., dok su ona području Roverije, odnosno sela Juršići bila: *Butkovich, Jursich, Nadenich, Orlich* itd.⁵⁰

Tablica 6. Imena krštenih u Vodnjanu (1847. – 1857.)

GODINA	1 IME	2 IMENA	3 IMENA	4 IMENA
1847.	174 (93,54%)	12 (6,45%)	0	0
1848.	191 (95,97%)	8 (4,02%)	0	0
1849.	163 (90,55%)	15 (8,33%)	2 (1,11%)	0
1850.	182 (93,81%)	11 (5,67%)	1 (0,51%)	0
1851.	189 (90,43%)	19 (9,09%)	1 (0,47%)	0
1852.	186 (91,17%)	14 (6,86%)	0	0
1853.	189 (92,19%)	14 (6,82%)	2 (0,97%)	0
1854.	138 (92,61%)	11 (7,38%)	0	0
1855.	150 (88,23%)	18 (10,58%)	2 (1,17%)	0
1856.	173 (88,71%)	21 (10,73%)	0	1 (0,51%)
1857.	176 (89,79%)	16 (8,16%)	3 (1,53%)	1 (0,51%)
UKUPNO	1911 (91,74%)	159 (7,63%)	11 (0,52%)	2 (0,09%)

Župnici

U matičnim knjigama krštenih redovito se bilježilo ime svećenika ili njegovog pomoćnika koji je krstio dijete.⁵¹ U matičnoj knjizi krštenih župe Vodnjan u razdoblju od 1847. do 1857. upisan je veći broj svećenika. Župnik koji je upravljao Vodnjanskom župom u tom razdoblju i koji je krstio najviše djece bio je *Josephus Angelini*. Slijede njegovi pomoćnici: *Jacobus Giachin, Antonius Rocca, Aloysius Medelin, Josephus Delton, Antonius Kraizer, Antonius Licini, Franciscus Lach, Josephus Augustus de Fornasari, Stephanus De Franceschi, Antonius Marchesi, Antonius Trevisan, Johannes Frap i Paschalis Delcarro* koji je krstio devetero djece (vidi Tablicu 7).

Broj svećenika varirao je od župe do župe te je ovisio o broju stanovnika i o veličini mjesta gdje se župa nalazila. U matičnim knjigama Pule u razdoblju od 1766. do 1815. godine spominje se čak 101 župnik i svećenik.⁵² Godine 1820. u Žminju je zabilježeno 8 svećenika, u Pazinu 3, te u Bermu, Kringi, Trvižu i Sv. Petru u Šumi po dva svećenika.⁵³

Sredinom 19. stoljeća župnik u Vodnjanu bio je *Josephus Angelini*, koji je upravljao župom od 1846. do 1860. godine. Otac mu je bio *Giacomo Angelini* iz Rovinja koji se bavio politikom te obnašao određene funkcije u lokalnoj upravi, a majka *Anna de Volpi* iz Poreča. Za svećenika ga je zareadio porečko-pulski biskup *Antonio Peteani* 21. listopada 1840. godine. Poslije Vodnjana izabran je za kanonika katedralnog kaptola u Poreču.⁵⁴

50 DAPA, HR-DAPA-543, MKK (1847-1866.), god. 1847-1857.

51 S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 29.

52 S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 475.

53 Lana Krvopić, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan“, 22-23.; Hrvoje Defar, Enrico Depiera, *Tinjan i njegova prošlost*, Tinjan 1997, 58.

54 Gianclaudio de Angelini, <http://digilander.iol.it/arupinum/AngCro2.htm>, posjet: 10.6.2013.

Angelinov pomoćnik bio je *Jacobus Giachin* koji je nakon toga postao galižanski župnik (1868. - 1890.). Pretpostavlja se da je u mladosti živio u ulici S. Caterina u Vodnjanu u kojoj je tada živjelo više članova obitelji Giachin. Osim što je postao župnikom te se brinuo o zajednici vjernika u svom kraju, posebno ga je zanimala povijest. Bio je član *Istarskog društva za arheologiju i zavičajnu povijest* u Poreču 1884. godine te je ostavio nekoliko spisa koji govore o povijesti Vodnjana i Galižane.⁵⁵

Drugi župnikov pomoćnik, koji je krstio djecu u Vodnjanu u razdoblju od 1847. do 1857. godine, *Antonius Marchesi* (8. ožujka 1831. – 8. studenog 1900.), bio je član imućne obitelji Marchesi koji se mogu pratiti u Vodnjanu od 17. stoljeća pa sve do polovice 20. stoljeća.⁵⁶ *Antonius* je bio veliki ljubitelj glazbe pa je osim obavljanja osnovnih vjerskih dužnosti vodio crkveni zbor te osnovao društvo filharmoničara.⁵⁷

Tablica 7. Imena krstitelja i broj krštene djece u Vodnjanu (1847. – 1857.)

Krstitelj	Broj	%	Krstitelj	Broj	%
Josephus Angelini	702	33,63%	Josephus Augustus De Fornasari	47	2,25%
Jacobus Giachin	500	23,95%	Stephanus Defranceschi	44	2,10%
Antonius Rocca	155	7,42%	Antonius Marchesi	41	1,96%
Aloysius Medelin	101	4,83%	Antonius Trevisan	40	1,91%
Josephus Delton	93	4,45%	Johannes Frap	35	1,67%
Antonius Kraizer	89	4,26%	Paschalis Delcarro	9	0,43%
Antonius Licini	58	2,77%	Babice	26	1,24%
Franciscus Lach	51	2,44%	Ostali	4	0,19%

Tablica 8. Razdoblje u kojem su svećenici krstili djecu

SVEĆENIK	RAZDOBLJE KRŠTENJA	SVEĆENIK	RAZDOBLJE KRŠTENJA
Josephus Angelini	1847. – 1857.	Franciscus Lach	1847. – 1850.
Jacobus Giachin	1847. – 1857.	Josephus Augustus De Fornasari	1850. – 1854. 1856.
Antonius Rocca	1852. – 1854.	Stephanus Defranceschi	1847. – 1849.
Aloysius Medelin	1849. – 1852.	Antonius Marchesi	1855. – 1857.
Josephus Delton	1847. – 1856.	Antonius Trevisan	1852. – 1853. 1856. – 1857.
Antonius Kraizer	1855. – 1857.	Johannes Frap	1850. – 1851. 1853. – 1854.
Antonius Licini	1854. – 1857.	Paschalis Delcarro	1847. – 1849.

55 Corrado Ghirardo, "Dignano. Storia." In un manoscritto del parroco di Gallesano Giacomo Giachin (1875), *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno*, vol. XXX, 579-610.

56 "Associati promotori del foglio L'Istria" u: *L'Istria*, br. 36 od 2. rujna 1882. 2.

57 *La pittura e il tempo dell'istriano Pietro Marchesi (1862-1929)*, catalogo della mostra (Trieste, settembre-dicembre 2000), Trieste 2000, 25.

Babice

Pri porodu su majkama pomagale iskusne žene, često su to bile njihove majke ili susjede.⁵⁸ U nekim istarskim matičnim knjigama krštenih, poput matične knjige krštenih župe Labin (1536. – 1583.) i matične knjige krštenih župe Novigrad (1591. – 1632.), babice su redovito navođene već u 16. stoljeću.⁵⁹

Kao što sam ranije navela, kada je babica pri porodu ustanovila da postoji opasnost da novorođeni umre, mogla je obaviti krštenje u nuždi.⁶⁰ One su u navedenom razdoblju u Vodnjanu krstile 23 djece među kojima su i jedne trojke.

U vodnjanskoj je matičnoj knjizi krštenih u u razdoblju od 1847. do 1857. zabilježen veliki broj babica: *Maria Codacovich, Maria Bonassin, Catharina Bachin, Rosa Picot, Rosa Moriconi, Oliva Jursich, Lucia Rossich, Oliva Pacich, Oliva Nadenich i Euphemia Muscovich*. Zanimljivo je spomenuti da je babica *Maria Bonassin* velik broj djece (407) porodila u vrlo kratkom razdoblju od 1847. do 1851. godine. Ispada da je svaki treći dan porodila jedno dijete.

Tablica 9. Imena babica i broj rođene djece u Vodnjanu (1847. – 1857.)

BABICA	BROJ POROĐENIH	BABICA	BROJ POROĐENIH
Maria Codacovich	597 (28,6%)	Lucia Rossich	20 (0,95%)
Maria Bonassin	407 (19,5%)	Oliva Pacich	15 (0,71%)
Catharina Bachin	357 (17,10%)	Oliva Nadenich	10 (0,47%)
Rosa Picot	304 (14,56%)	Euphemia Muscovich	8 (0,38%)
Rosa Moriconi	93 (4,45%)	Ostale	229 (10,86%)
Oliva Jursich	47 (2,25%)		

Roditelji

Seljaci su u Vodnjanu činili najbrojniji društveni sloj što se može vidjeti i po zanimanju roditelja zabilježenom u matičnim knjigama. Bogatiji sloj Vodnjanaca činili su zemljoposjednici te imućni obrtnici. Vodnjanci su bili najpoznatiji po uzgoju maslina i vinove loze, ali bilo je razvijeno i stočarstvo, te uzgoj ječma i pšenice.⁶¹

Prema matičnoj knjizi krštenih iz razdoblja od 1847. do 1857. saznajemo da u Vodnjanu 1.341 dijete (64,25%) dolazi iz poljoprivrednih obitelji (*agricola*). U ovom razdoblju upisano je 47 (2,25%) posjednika (*possidens*), te 37 (1,77%) građana (*cives*), .

58 Jože Hudales, *Od zibelci do groba*, Ljubljana 1997, 72.

59 M. Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*, 106.

60 S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 13.

61 Egidio Ivetic, „Aspetti della struttura familiare nell'Istria rurale del primo Ottocento. Le parrocchie di Canfanaro e Dignano nel 1822”, *Quaderni giuliani di storia*, 16/ 2, 1995, 7.

Obrtničke djelatnosti koje se spominju u navedenoj matičnoj knjizi su: stolari (*faber lignarius*), krojači (*sartor*), obučari (*sutor*), zidari (*murator*), trgovci (*negotiator*), kovači (*faber ferrarius*) i tkalci (*artis tessitoriae*). Zanimljivo je da većina zidara potječe iz obitelji Bilucaglia (vidi Tablicu 10).

Kao što sam gore spomenula u matičnoj knjizi župe Vodnjan upisana su i djeca iz sela Juršići. Stanovnici tog područja bavili su se poljoprivredom što se vidi po zanimanju roditelja, jer svako dijete rođeno na području Roverije dolazi iz poljoprivredne obitelji (251 dijete, odnosno 12,02% od ukupno upisanih).

Tablica 10. Zanimanje roditelja krštenih u Vodnjanu (1847. – 1857.)

ZANIMANJE RODITELJA	BROJ	%	ZANIMANJE RODITELJA	BROJ	%
Poljoprivrednik/ <i>Agricola</i>	1341	64,25%	Građanin/ <i>Cives</i>	37	1,77%
Stolar/ <i>Faber lignarius</i>	51	2,44%	Trgovac/ <i>Negotiator</i>	22	1,05%
Krojač/ <i>Sartor</i>	49	2,34%	Kovač/ <i>Faber Ferrarius</i>	16	0,76%
Posjednik/ <i>Possidens</i>	47	2,25%	Tkalac/ <i>Artis tessitoriae</i>	15	0,71%
Obučar/ <i>Sutor</i>	45	2,15%	Ostalo	423	20,26%
Zidar/ <i>Murator</i>	41	1,96%			

Kumovi

U matične su se knjige redovito upisivala imena kumova te njihovo zanimanje. Jedino ako je dijete umrlo pri porodu onda kumovi nisu upisivani. Svako je dijete imalo po dvoje krsnih kumova: prvo se upisivalo ime kuma i njegovo zanimanje, a tek potom ime kume. U promatranom razdoblju samo je jednom zabilježeno da je dijete imalo dva muška krsna kuma i to u slučaju djevojčice *Magdalene* krštene 7. srpnja 1854. Kumovi su joj bili *Johannes Cornits* i *Julius Dallazonca*.

U matičnoj knjizi krštenih župe Vodnjan u razdoblju od 1847. do 1857. godine kumova koji su imali status poljoprivrednika (*agricola*) bilo je upola manje nego roditelja poljoprivrednika krštene djece. To ukazuje na činjenicu da su roditelji iz redova seljaka za kumove birali osobe koji su bili višeg statusa od njih.⁶²

Među kumovima su, pored poljoprivrednika, bili najzastupljeniji trgovci (*negotiator*) građani (*cives*), posjednici (*possidens*), suci (*negotio addictus*), krojači (*sartor*), trgovci, (*mercator*), liječnici (*medicus*), pravnici (*advocatus*), načelnika (*potestas civitatis*), obučari (*sutor*), zlatari (*aurifex*), zidari (*murator*), farmaceuti (*pharmacopola*), javni bilježnici (*notarius*), stolari (*faber lignarius*) i tkalci (*artis tessitoriae*), te vojnici (*miles*) i kovači (*faber ferrarius*) (vidi Tablicu 11).

Angelo Cecon (Vodnjan, 18. kolovoza 1830.- Vodnjan, 28. srpnja 1873.), koji se često spominje u vodnjanskoj matičnoj knjizi krštenih u obrađenom razdoblju kao kum, jedan je od najistaknutijih osoba toga vremena. Iako nije bio vodnjanskog porijekla, njegov život i djelo-

62 Usp: Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu od 1861. do 1871.“ *Vjesnik istarskog arhiva*, 20, 2013, 100-102.

vanje u ovom gradu učinili su ga zaslužnim građaninom. Njegova je obitelj doselila iz Karnije, a otac mu je bio bogati trgovac koji je po dolasku kupio brojne posjede na području Vodnjana te okolnih općina. *Angelo Cecon* ženio se dva puta te imao sina Antonija, nakon čije se smrti u potpunosti posvetio razvoju gradske zajednice. Naime, zbog bolesnog sina jedinca u oporuci je naveo kako će se njegova imovina upotrijebiti u slučaju da umre prije svog sina. Izvršenje oporuke povjerio je odvjetniku *Pietru Sbisà* kojeg je odredio za skrbnika svome sinu. No, *Antonio Cecon* umro je 1883. ne napunivši dvadeset godina života. Tako je Angelo oporukom odredio da se na mjestu njegove obiteljske kuće otvori dom za starije osobe, te "Poljoprivredna škola" za čije je otvaranje također ostavio sredstva.⁶³ I danas u Vodnjanu postoji dom za starije i nemoćne koji nosi njegovo ime te je njemu posvećena i ulica u centru grada, a na groblju još uvijek postoji obiteljska grobnica obitelji Cecon.

Osoba koja se također često spominje u promatranoj matičnoj knjizi krštenih u Vodnjanu u obrađenom razdoblju jest *Hercules Boccalari* (Brno, Češka, 24. srpnja 1816. –Vodnjan, 8. studenoga 1901.), koji je došao u Vodnjan privremeno zamijeniti kolegu odvjetnika, te je tu i ostao. Uključio se u istarski talijanski iredentistički pokret te je bio izabran za zastupnika u Istarskom saboru. Bio je bilježnik u Motovunu i Vodnjanu te je obavljao funkciju vodnjanskog gradonačelnika u razdoblju od 1883. do 1888. godine.⁶⁴

Tablica 11. Zanimanje kumova u Vodnjanu u razdoblju od 1847. do 1857. godine.

ZANIMANJE KUMOVA	BROJ	%	ZANIMANJE KUMOVA	BROJ	%
Poljoprivrednik/ <i>Agricola</i>	667	31,95%	Obučar/ <i>Sutor</i>	17	0,81%
Trgovac/ <i>Negotiator</i>	213	10,20%	Zlatar/ <i>Aurifex</i>	13	0,62%
Građanin/ <i>Cives</i>	124	5,94%	Zidar/ <i>Murator</i>	10	0,47%
Posjednik/ <i>Possidens</i>	68	3,25%	Farmaceut/ <i>Pharmacopola</i>	10	0,47%
Sudac/ <i>Negotio addictus</i>	41	1,96%	Javni bilježnik/ <i>Notarius</i>	7	0,33%
Krojač/ <i>Sartor</i>	30	1,53%	Stolar/ <i>Faber lignarius</i>	5	0,23%
Trgovac/ <i>Mercator</i>	26	1,24%	Tkalac/ <i>Artis tessitoriae</i>	5	0,23%
Doktor/ <i>Medicus</i>	25	1,19%	Vojnik/ <i>Miles</i>	2	0,09%
Odvjetnik/ <i>Advocatus</i>	24	1,14%	Kovač/ <i>Faber Ferrarius</i>	2	0,09%
Državnik/ <i>Potestas civitatis</i>	22	1,05%	Ostalo	776	37,18%

Zaključak

U promatranome je razdoblju u Vodnjanu stopa nataliteta bila izrazito visoka što je i tipično za razdoblje prije demografske tranzicije. U razdoblju od 1847. do 1857. godine u župi Vodnjan krstilo se 2.087 djece, od kojih je bilo nešto više dječaka nego djevojčica. Ritam začeca ovisio je o prirodnom buđenju seksualnih poriva u proljeće, i poljoprivrednim radovima te

63 Dostupno na: http://www.vodnjan.hr/web/dwn/attinanium_308_vwww.pdf, posjet: 10.6.2013.

64 „Boccalari“, u: *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, 82.

je stoga u jesen (rujan) bilo najmanje začeca. Udio nezakonite djece i blizanaca je u okvirima očekivanoga, te ne odstupa mnogo od drugih mjesta.

U Vodnjanu su sredinom 19. stoljeća uglavnom živjeli seljaci, ali su značajan udio u broju stanovnika činili i zemljoposjednici, trgovci te obrtnici: krojači, obučari, stolari te zidari. Kumovi su se najčešće birali iz uglednijih obitelji kako bi jednog dana, ako bi to bilo potrebno, oni mogli novčano pomagati kumčetu u slučaju smrti njegovih roditelja, u daljnjem školovanju ili u liječenju neke bolesti.

Matična knjiga krštenih župe Vodnjan predstavlja bogati izvor podataka koji se još trebaju istraživati zajedno s ostalim matičnim knjigama ne samo Istre nego i cijele Hrvatske. One su također i dobar izvor za proučavanje demografije određenog mjesta, grada ili sela, te za istraživanje obiteljskih struktura i dinamika demografskih promjena i moda, svećenstva neke župe, babica ili neke važne ličnosti.

Đurđica Jurik

MATIČNA KNJIGA KRŠTENIH ŽUPE DUBRAVA 1878. – 1889.

Kratki pregled povijesti Dubrave i okolice

Dubrava se prvi put spominje u ispravi ostrogonskog nadbiskupa Felicijana (1134.) kojom on svjedoči da je ugarski kralj Ladislav 1093./94. godine osnovao Zagrebačku biskupiju i njoj poklonio posjed Dubravu sa zemljom i šumom, koja joj je pripadala („populum de Dumbroa cum terra et silva sibi appendente“).¹ Od tada je to bio biskupski grad koji su biskupi opasali zidinama i u njemu podigli kaštel gdje su često nalazili sigurno utočište od Turaka.² Grad je čuvao bedem od devet kula koje su služile za obranu. Zidovi s kulama bili su građeni od hrastovog debla, cigle i kamena, a u tvrđavu se ulazilo kroz troja vrata (ona prema Čazmi, Ivaniću i Gradecu).³ U Dubravi je 6. siječnja 1527. Ivan Zapolja izabran za hrvatskog kralja, a povremeno je to bilo mjesto održavanja hrvatskog Sabora.⁴ Dubrava se u povijesti javlja pod raznim imenima: u mađarsko-latinskim poveljama zove se Dumbroa, Dombro, Dombra, Dubroucom, Turrirubra (Crven-kula), a u hrvatskim spisima najviše se javljaju nazivi kao Dabrava i Dubrava. Najčešće upotrebljavano i do 1848. godine je ime Dombra ili Dombro (mađ. brežuljak).⁵

Tijekom 16. stoljeća Turci su staro, domaće stanovništvo gotovo uništili. Cijela dubravska okolica ostala je 70 do 80 godina skoro pusta. Nakon obnove Dubrave, biskupi su naselili na svoja opustošena zemljišta, uz pravoslavno i novo katoličko stanovništvo. Sredinom 17. stoljeća dubravska župa je uključivala 28 sela, a samo oko 2.000 rimokatolika i 337 obitelji.⁶ Nakon što je 1749. godine varaždinska Krajina podijeljena na dvije pukovnije, đurđevačku i križevačku, sva krajiška sela na području dubravske župe pripala su križevačkoj pukovniji.⁷ Velike nevolje stanovništvu na ovim područjima zadavala je obveza da uzdržava austrijsku vojsku u Vojnoj krajini i pljačke krajiških generala, sve dok 1871. godine nije ukinuta Vojna krajina. Po nalogu Marije Terezije 1754. obavljan je popis stanovništva zbog povećanja poreza, pa je tako popis obavljen i u Dubravi. Dubrava je postala samoupravna općina 1849. te je spadala pod upravni Vrbovečki kotar, a 1895. podvrgnuta je novoosnovanom Čazmanskom

1 Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006, 185.; Ljudevit Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, Zagreb 1929, 12-14.

2 Lj. Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 27.

3 Đuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2006, 101; Lj. Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 30.

4 Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998, 90.

5 Lj. Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 28.

6 Isto, 65.

7 Isto, 69.

kotaru. Dubravska općina je tada brojila 2.110 stanovnika sa 166 kuća, a prema popisu iz 1921. stanovnika je bilo 4.470.⁸

Iako je dubravska župa vrlo stara, sve do polovice 17. stoljeća nema pisanih dokumenata o župnom poslovanju. Sve je to nestalo ili je spaljeno tijekom osmanlijskih napada na Dubravu. Prvi pisani izvor je knjiga vjenčanih iz 1677. godine. Kao važan izvor za povijest župa služe kanonske vizitacije, što su ih obavljali kanonici u pojedinim župama. No ni ti izvori nam ništa ne govore o stanju dubravske župe za vrijeme turskih osvajanja, jer su u to doba vizite bile dosta rijetke i opasne za kanonike. Prve kanonske vizitacije u župu Dubrava bile su 1650., zatim slijede 1662., 1668., 1674., 1679. i dalje redovito svake godine.⁹ Jedna od tih kanonskih vizitacija pokazuje da je dubravska župa bila oduvijek dosta prostrana. Obuhvaćala je sela: Dubravu, Zvekovac, Paruževac, Markovac, Ladinu, Radulec, Brezje, Ivansku (ulicu), Male i Velike Novake, Mostare, Martinsku (ulicu), Grabarsko, Grabec, Zetkan, Zgališće, Vukšinec, Habijanovac, Koritnu, Svinjarec, Vinelkovec (Dragičevac), Podlužan, Bađinec, Kostanj, Prnjarovac te Vilić-grob, Otočec, Baholin, koji danas ne postoje.¹⁰ Krajem 19. stoljeća župa je obuhvaćala sela Mostari, Dubrava, Prnjarovac, Grabec, Bađinec, Podlužan, Habijanovac, Lipovčane, Vukšinec, Radulec, Novake, Zvekovac, Paruževac, Kostanj, Dragičevac, Svinjarec, Markovac, Zgališće, Marinkovac, Ladinu, Brezje, Koritnu, Kapelu i Zetkan. Danas se još mogu ubrojiti sela Kundevac, Pehardovac i Žukovac.¹¹

Dubrava je sa svojom okolicom pripadala Zagrebačkoj biskupiji, a župa je bila podvrgnuta Čazmanskome arhiđakonatu. Župna crkva sv. Margarete spominje se već 1269. godine, a današnja crkva s tornjem sagrađena je oko 1500. godine. Crkva je obnovljena od 1955. do 1957. godine.¹²

Dubrava u valu demografskih promjena

Razdoblje od 1780. do 1980. je vrijeme velikih demografskih promjena za Hrvatsku. U literaturi se to razdoblje naziva razdobljem demografske tranzicije. Demografska tranzicija označava promjene u natalitetu i mortalitetu koji nastaju kao posljedica ukupnog društveno-gospodarskog i kulturnog razvoja. Razlikujemo nekoliko etapa demografske tranzicije: razdoblje prije demografske tranzicije (1780. – 1880.), razdoblje tranzicije mortaliteta i nataliteta (1880. - 1940.), te razdoblje završetka tranzicije (1945. - 1980.).¹³ Prema tome istraživano razdoblje od 1878. do 1889. možemo smjestiti na sam početak razdoblja tranzicije mortaliteta i nataliteta.

Na demografske promjene utjecali su politički, društveni i gospodarski čimbenici kao što sam već navela. Cjelokupni hrvatski teritorij je nakon kratkotrajne francuske uprave i Bečkog mira 1815. godine pripao apsolutističkoj Habsburškoj Monarhiji. Teritorij je bio po-

8 Lj.Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 107.

9 Metod Hrg, Josip Kolanović, *Vizitacije zagrebačke (nad)biskupije 1615. – 1913.*, Zagreb 1989, 226.

10 Lj.Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 72.

11 Božidar Feldbauer, *Leksikon naselja Hrvatske*, Zagreb 2004, 187.

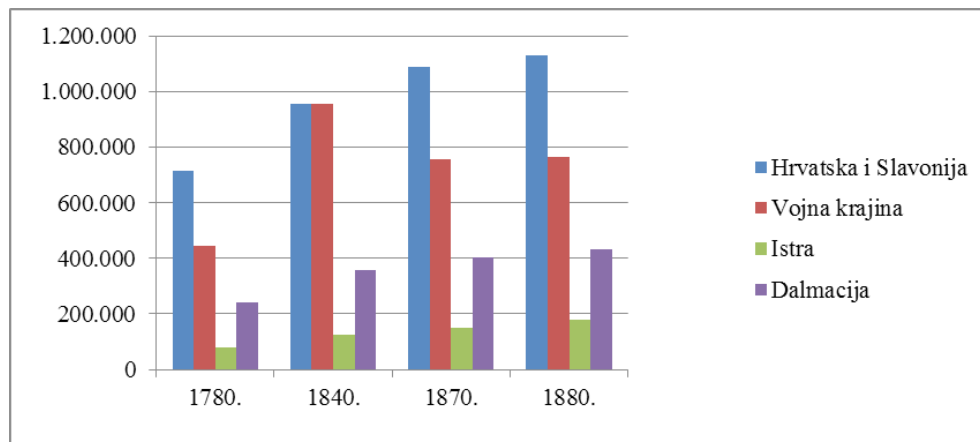
12 Lj.Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 73.

13 Nenad Vekarić i Božena Vranješ-Soljan, „Počeci demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 47, 2009, 10.

dijeljen politički i pravno. Civilna Hrvatska južno od Save je bila u sklopu Hrvatske i Slavonije, a Vojna krajina je i dalje bila podvrgnuta središnjim vojnim vlastima u Austriji. Takva teritorijalna podijeljenost ostala je uglavnom do pada Monarhije. Na ovim se područjima osjećala i društvena podijeljenost. Kasnofeudalno društvo je prevladavalo u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, komune mediteranskog tipa u Dalmaciji dok je Vojna krajina funkcionirala kao poseban oblik feudalno-staleškog društva u kojem je seljak bio podvrgnut vojnoj obvezi.¹⁴ Djelomično su na visoku stopu nataliteta na svim područjima Hrvatske utjecali političko-ekonomski čimbenici: propadanje feudalnog sustava i razvoj kapitalističkog, nacionalno buđenje, ilirski preporod, niska ekonomska razvijenost, ali i niska obrazovna razina, vrlo malo znanja o kontracepciji te osobito visoka smrtnost dojenčadi.¹⁵ U razdoblju od 1870. do 1880. može se pratiti trend porasta stanovništva na području cijele Hrvatske (grafikon 1).

Kako je jedan od efekta tranzicijskog procesa porast broja stanovnika, to se događa i na ovim područjima. Prema prvom službenom popisu stanovništva koji je proveden 1857. godine u Monarhiji, zatim 1869. i 1880., u Slavoniji se vidi visok porast stanovništva.¹⁶ Prema istraživačkom projektu Nenada Vekarića i Božene Vranješ-Šoljan, kojim je obuhvaćeno 12 hrvatskih župa, samo su dvije župe (Donji Miholjac i Drenovci) s područja slavonske Vojne krajine pokazale prirodni pad stanovništva.¹⁷ Zaključuju da je razlog tome smjer demografske tranzicije koji se kretao od juga prema sjeveru, pa je prema tome Slavonija tek posljednja ušla u fazu demografske tranzicije oko 1880. U Dubravi i njenoj okolici, također, možemo pratiti porast katoličkog i pravoslavnog stanovništva (grafikon 2).

Grafikon 1. Kretanje stanovništva Hrvatske od 1780. – 1880. godine

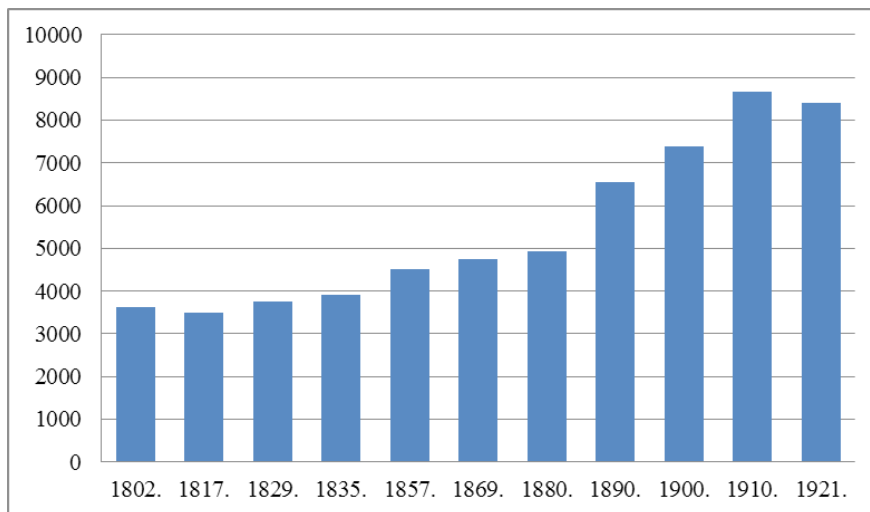
Izvor: Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.*, Zagreb: Globus, 1987., 95.

¹⁴ Isto, 14-15.

¹⁵ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.*, 125.

¹⁶ Božena Vranješ-Šoljan, „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860. – 1918.“; *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 31, 1998, 45.

¹⁷ N. Vekarić i B. Vranješ-Šoljan, „Počeci demografske tranzicije u Hrvatskoj“, 30-32.

Grafikon 2. Kretanje stanovništva župe Dubrava

Izvor: Ljudevit Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, Zagreb: Tiskara Merkantile (Gj. Jutriša i drugovi), 1929, 71.; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Zagreb: Djela JAZU, 1979, 723-727. Podatak dobiven zbrojem stanovnika iz 24 sela koja je obuhvaćala župa Dubrava krajem 19. stoljeća.

Istraživanje demografskih promjena pokazalo je da od 1780. godine raste broj stanovnika na razini cijele Hrvatske kao i na mikrorazini. Ratovi su početkom 19. stoljeća snizili taj broj, a od 1950. godine primjećuje se velik pad broja stanovnika odnosno visok mortalitet i niski natalitet. Smrtnost dojenčadi i male djece gotovo je iskorijenjena.¹⁸

GODIŠNJA I MJESEČNA DISTRIBUCIJA KRŠTENIH U ŽUPI DUBRAVA

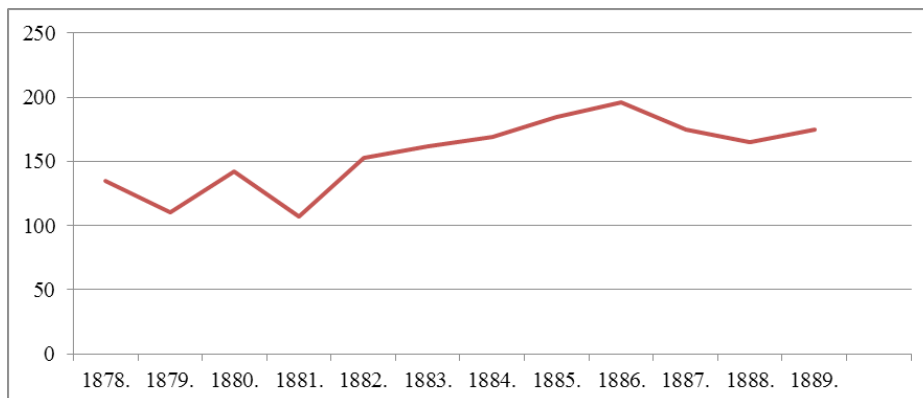
U promatranom je razdoblju (1878. - 1889.) u Dubravi kršteno 1.874 djece. Među njima 925 dječaka i 949 djevojčica (49,3% : 50,6%). Promatrano po godinama i mjesecima postoje određene oscilacije u broju krštene djece (grafikon 3).

Sezonske varijacije broja začeca ovisile su u prvom redu o tri činitelja: gospodarskoj orijentaciji (koja je određivala sezonski ritam poslova), o sezonskim varijacijama seksualnih poriva (doba seksualnog buđenja u proljeće), društvenim pravilima (doba *posta* i doba *karnevala*) i crkvenim pravilima. Prema kanonskim propisima supružnici su se trebali uzdržavati od prakticiranja intimnih odnosa u razdobljima Korizme i Adventa, te nedjelja i blagdana. Na oscilacije broja začeca utjecale su i meteorološke prilike, sezonske epidemije koje su negativno utjecale na plodnost i brojni drugi činitelji.¹⁹

¹⁸ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.*, 241.

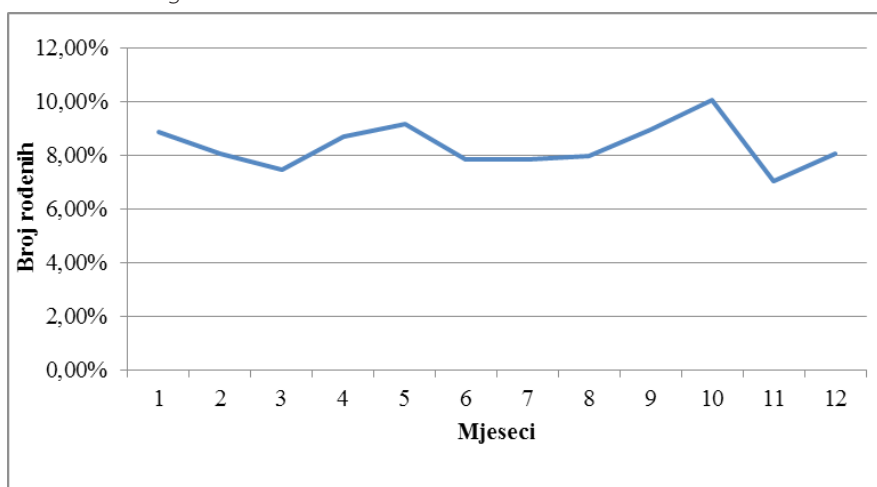
¹⁹ Nenad Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 1999., 84.

Grafikon 3. Kretanje broja krštene djece župe Dubrava u razdoblju od 1878. do 1889. godine

Analiza kretanja broja rođenih po mjesecima u godini u župi Dubrava pokazuje kako se najviše djece rađalo u siječnju, veljači, travnju i svibnju te u rujnu i listopadu, a najmanje tijekom ožujka i ljetnih mjeseci (lipnja, srpnja i kolovoza) (grafikon 4 i tablica 1). Iz toga proizlazi da je najviše djece začeto početkom godine, u travnju, svibnju, tijekom srpnja i kolovoza, a najmanje u lipnju, rujnu i listopadu. Prema tome i na ovom analiziranom području vidimo sličnu tendenciju povećanja začeca tijekom zimskih mjeseci i proljeća, a smanjenje u vrijeme intenzivnih poljskih radova (rujan). Ritam začeca (a time i rođenja) na cijelom teritoriju Hrvatske pokazuje veliku sličnost. U istraženih 12 hrvatskih župa postoje dva razdoblja najveće plodnosti: zimski (siječanj) i proljetni (travanj-lipanj) te jedno dugo razdoblje "zastoja", koje obuhvaća ljeto i ranu jesen (od srpnja do listopada).²⁰

Grafikon 4. Kretanje ukupnog broja krštenih po mjesecima u župi Dubrava u razdoblju od 1879. do 1889. godine

20 N. Vekarić i B. Vranješ-Šoljan, „Počeci demografske tranzicije u Hrvatskoj”, 41.

Tablica 1. Kršteni po mjesecima u župi Dubrava u razdoblju od 1878. do 1889. godine

Mjesec	Broj krštenih	%	Mjesec	Broj krštenih	%
Siječanj	166	8,85%	Srpanj	147	7,84%
Veljača	151	8,05%	Kolovoz	149	7,95%
Ožujak	140	7,47%	Rujan	168	8,96%
Travanj	163	8,69%	Listopad	188	10,03%
Svibanj	172	9,17%	Studenj	132	7,04%
Lipanj	147	7,84%	Prosinac	151	8,05%

Možemo zaključiti da su način života i rada imali veći utjecaj na začeca od crkvenih zabrana jer je više djece začeto u vrijeme crkvenih zabrana, a manje kada su se odvijali veliki poljoprivredni radovi.²¹ Tvrdnju možemo potvrditi podacima koje iznio Stjepan Krivošić nakon provedenog istraživanja na području sjeverozapadne Hrvatske tj. u križevačkoj, ludbreškoj i kuzminečkoj župi za prvu pol. 19. stoljeća. Prema tom istraživanju, također se može pratiti veći broj začeca u vrijeme crkvenih zabrana nego u vrijeme poljoprivrednih radova. Pa je tako, primjerice, u križevačkoj župi bilo u prosincu začeto 104, a u rujnu samo 72 djece.²²

Spolna struktura krštenih

Podaci zapisani u matičnoj knjizi krštenih župe Dubrava omogućuju analizu odnosa broja krštenih djevojčica i dječaka u promatranom razdoblju. Općenita pojava rođenja više dječaka nego djevojčica na ovom području nije potvrđena. Analiza podataka pokazuje da je među krštenom djecom župe Dubrava bilo više djevojčica, pa je tako odnos bio 50,6% djevojčica i 49,3% dječaka. Ipak, u pojedinim je godinama (1879., 1884., 1886.) kršteno više muške nego ženske djece. Godine 1883. njihov broj je bio izjednačen. Općenito se može reći da je odnos krštene muške i ženske djece gotovo podjednak (tablica 2).

U Križevcima se u razdoblju od 1690. do 1857. godine rodilo ukupno 24.083 djece, od čega 12.423 muške i 11.660 ženske djece, odnosno 51,58% dječaka i 48,41% djevojčica. Ludbreška župa također, u razdoblju od 1730. do 1857., broji više rođenih dječaka (51,5%) nego djevojčica (48,8%).²³ Demografska analiza koju je provela Tihana Luetić za grad Samobor od kraja 18. st. do 1857. godine pokazuje da se na tom području također nije potvrdilo pravilo o rođenju većeg broja muške djece, ali razlika između rađanja muške i ženske djece je neznatna i iznosi samo 1%.²⁴

Pojava rođenja više muške nego ženske djece izražava se koeficijentom maskuliniteta tj. brojem rođene muške djece na 1000 ženske djece. Obrnuto broj ženske djece na 1000

21 U razdoblju od 1878. do 1889. godine tijekom lipnja i srpnja bilo je ukupno 147 krštenih, a u kolovozu 149. Tada su krštena djeca koja su začeta u rujnu, listopadu i studenom. Taj je broj puno veći u svibnju (172), rujnu (168) i u listopadu (188) kada su krštena djeca koja su začeta u kolovozu, prosincu odnosno siječnju.

22 Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991., 47.

23 S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, 45-46.

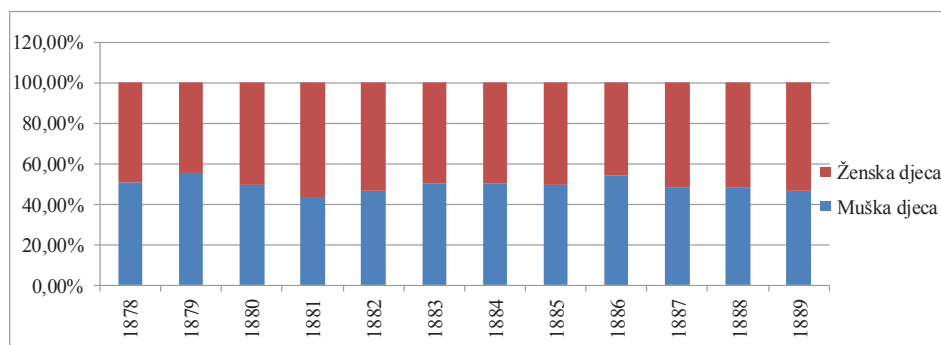
24 Tihana Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora od kraja 18. stoljeća do 1857. godine“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, br. 21, 2003, 215.

muške djece izražava se koeficijentom feminiteta.²⁵ U župi Dubrava u razdoblju od 1878. do 1889. godine krstilo se 925 dječaka i 949 djevojčice, iz čega proizlazi koeficijent maskuliniteta 974, odnosno koeficijent feminiteta 1025.

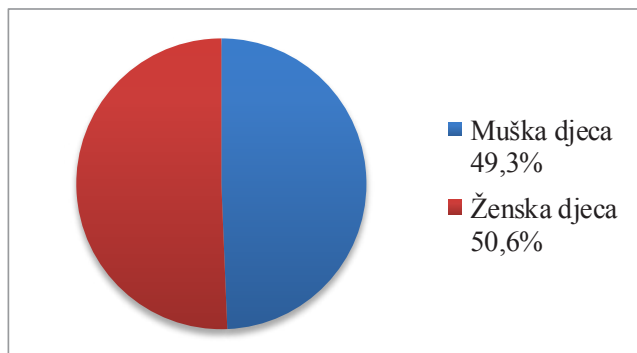
Tablica 2. Broj krštene muške i ženske djece u razdoblju od 1878. do 1889. godine

Godina	Broj upisa krštenih		
	M	Ž	Ukupno
1878.	68	67	135
1879.	61	49	110
1880.	70	72	142
1881.	46	61	107
1882.	71	82	153
1883.	81	81	162
1884.	85	84	169
1885.	92	93	185
1886.	106	90	196
1887.	84	91	175
1888.	80	85	165
1889.	81	94	175
UKUPNO:	925	949	1874

Grafikon 5. Krštenja dječaka i djevojčica u razdoblju od 1878. do 1880. godine

25 S.Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, 45.

Grafikon 6. Odnos broja muške i ženske djece rođene od 1878. do 1889. godine

Smrtnost novorođenčadi

Mrtvorodenim djetetom smatra se dijete koje je rođeno, odnosno odvojeno od tijela majke bez ikakvih znakova života, a nošeno je duže od 28 tjedana.²⁶ Mortalitet dojenčadi pokazuje učestalost umiranja djece tijekom prve godine života. Postoje tri grupe uzroka ovoga tipa mortaliteta. Prvu grupu čine tzv. endogeni uzroci smrti koji prevladavaju tijekom prvih 6 dana života dojenčeta, a to su prerani porod, povrede pri porodu i slično. U drugu se skupinu ubrajaju djeca umrla u razdoblju od 7 do 28 dana života (tzv. kasni neonatalni mortalitet). Treću grupu uzroka mortaliteta čine egzogeni uzroci smrti u koju ulaze socijalno-ekonomski i higijensko-zdravstveni uvjeti života dojenčeta i njegove obitelji.²⁷

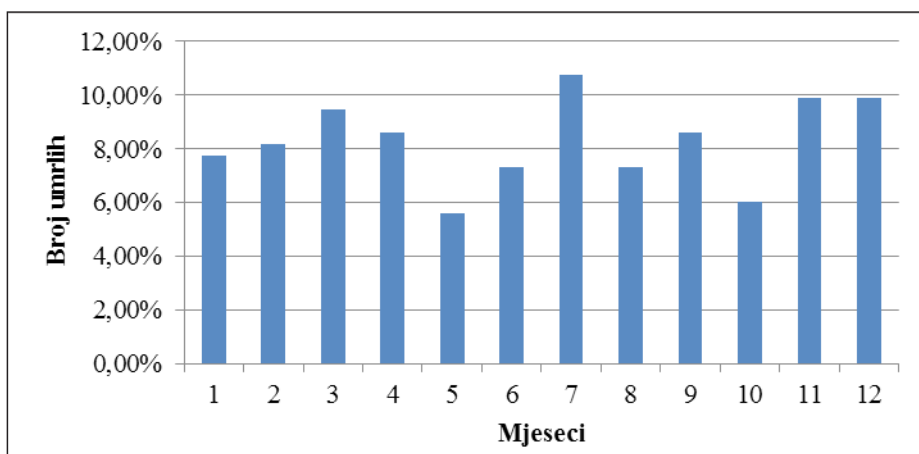
Na temelju analize matične knjige krštenih župe Dubrava smrtnost dojenčadi iznosi 12,38%. Budući da svećenik najvjerojatnije nije uvijek upisivao smrt djeteta, točan podatak mogao bi se dobiti analizom matične knjige umrlih. Najviše dojenčadi umiralo je u hladnim mjesecima od studenog do ožujka, čak i u travnju, a najmanje od svibnja do listopada s izuzetkom srpnja (grafikon 7). Zanimljivo je da je dosta visok postotak smrtnosti bio u srpnju. Vjerojatno je razlog tome vrućina koja pogoduje raznim bolestima koje su pogađale malu djecu. Prema istraživanju Jasne Čapo, provedenom za sjevernu Hrvatsku u 18. i 19. stoljeću, smrtnost dojenčadi je bila najveća u kasnu zimu i rano proljeće, te u kasno ljeto i ranu jesen.²⁸ U župi Dubrava su u razdoblju od 1878. do 1889. u dobi do jedne godine (dojenčad) umrla 143 dječaka (7,63%) i 88 djevojčica (4,69%).

26 Davorin Hrkač, „Demografski razvoj Broda 1869. – 1890.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 41, 2009, 284.

27 D. Hrkač, „Demografski razvoj Broda 1869. – 1890.“, 286-287.

28 Jasna Čapo, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“, *Zbornik Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*, Zagreb 1993, 133.

Grafikon 7. Kretanje ukupnog broja krštenih u razdoblju od 1878. do 1889. a umrlih do 1. godine života

Tablica 3. Kretanje ukupnog broja krštenih u razdoblju od 1878. do 1889. a umrlih do 1. godine života

Mjesec	Broj umrle dojenčadi	%	Mjesec	Broj umrle dojenčadi	%
Siječanj	18	7,76%	Srpanj	25	10,77%
Veljača	19	8,19%	Kolovoz	17	7,33%
Ožujak	22	9,48%	Rujan	20	8,62%
Travanj	20	8,62%	Listopad	14	6,03%
Svibanj	13	5,60%	Studeni	23	9,91%
Lipanj	17	7,33%	Prosinac	23	9,91%

Rađanje blizanaca

Iz matičnih knjiga krštenih možemo saznati koliko je rođeno blizanaca, kolika je bila njihova smrtnost, spolna raspoređenost unutar parova blizanaca, način na koji su upisivani, tko su im bili roditelji tj. da li je u obitelji bilo više blizanaca, da li su imali iste ili različite kumove i slične podatke. Blizanci su mogli biti ubilježeni u matičnu knjigu pod jedan (zajednički) redni broj ili pod dva redna broja iako su rođeni zajedno.²⁹ Postoje jednojajčani i dvojajčani blizanci. Stopa rađanja jednojajčanih blizanaca u prošlosti je oko 3,5 na 1000 porođaja, dok se kod dvojajčanih blizanaca taj broj kreće od 5 do 49, ovisno o populaciji. Dob majke, rasa i socijalni status su utjecali na stopu rađanja dvojajčanih blizanaca.³⁰

29 Slaven Bertoša, „Nati nel medesimo parto: Slučajevi rođenja blizanaca u Puli – prema podacima iz novovjekovnih matičnih knjiga“, *Filii, filiae...: položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik IV. istarskog povijesnog biennala*, ur. M. Mogorović Crljenko, Poreč 2011, 163.

30 N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, 70.

Postotak blizanaca u ukupnom broju krštene djece u župi Dubrava iznosio je neznatnih 1,49%. U razdoblju od 1878. do 1889. ukupno je rođeno 28 parova blizanaca. Primjerice, u razdoblju od 1870. do 1880., u župi Drenovci je broj rođenih blizanaca bio 3,61%, u župi Donji Miholjac kretao se oko 2,32% odnosno 34 para dok je u župi Desne u Dalmaciji broj blizanaca bio čak 4,61%.³¹ Prema tome može se zaključiti da je u dubravskoj župi slučaj rađanja blizanaca bio vrlo rijedak.

Samo u dva slučaja blizanci su imali različite krsne kumove. Francizka i Marija, blizanke Grge Brozovića i Barbare Kuntze iz Habijanovca, imale su različite kumove. Francizki su kumovi bili Mijo Sućec i Ana Mućan, a Mariji Mijo Radmilović i Kata Herenčić.³² Sinovi Gjure Mance i Marije Šišulja iz Kapele, Jakob i Antun, za kumove su imali Franju Šišulja i Maru Mance, te Šimu Bogdanovića i Katu Godec.³³ U svim ostalim slučajevima roditelji su za blizance birali iste krsne kumove.

Spolna raspoređenost unutar parova blizanaca pokazuje da se najviše rađalo muško-ženskih (42,86%), dok se podjednako rađalo muško-muških i žensko-ženskih blizanaca (28,57%). U promatranom razdoblju može se pratiti i visoka smrtnost blizanaca. Od 28 slučajeva blizanačkih parova, čak u pet su umrla oba blizanca (17,85 %), a u drugih sedam slučajeva je umro samo jedan od blizanaca (25%). Najveća je smrtnost oba djeteta kod muško-ženskih blizanaca, čak četiri para (14,28%), a jedan je slučaj smrti muško-muškog para blizanaca (3,57%). U slučaju smrti samo jednog blizanca bilježimo smrt četiri djevojčice i tri dječaka.

Izvanbračna djeca

Prema *Općem austrijskom građanskom zakonu* od 29. studenog 1852. godine zakonito dijete se definira kao dijete rođeno u braku tj. koje je rodila zakonita žena sedmog mjeseca poslije sklopljene ženidbe ili desetog mjeseca poslije smrti muža ili poslije konačnog razvoda.³⁴ Prema nezakonitoj djeci vlast je imala vrlo diskriminirajući stav što se može zaključiti iz članka 165. istoga zakona u kojem stoji da nezakonita djeca nemaju nikakva prava od obitelji ili rodbine, nemaju prava na prezime, plemstvo ili grb te da ona nose prezime majke.³⁵ Vlast je vrlo jasno zakonom odijelila zakonite od nezakonite djece, međutim ovisno o svećeniku postojale su iznimke pri upisivanju u matičnu knjigu krštenih. Primjerice, u slučaju da se radilo o predbračnom začecu tj. ako je majka rodila dijete u vremenu kraćem nego što bi trebalo biti nakon vjenčanja, pojedini svećenici su znali upisati dijete kao nezakonito, ignorirajući priznanje oca koji je dijete priznao kao svoje. Miroslav Bertoša navodi da se od kraja 15. do početka 19. stoljeća u istarskim matičnim knjigama pojavljuju slučajevi u kojima je svećenik upisao ime oca i oznaku zakonitosti iako je dijete bilo izvanbračno. Svećenici su upisivali ime oca izvanbračno rođenog djeteta kada su bili sigurni o kome se točno radi iako im je to bilo strogo

31 N. Vekarić i B. Vranješ-Šoljan, „Počeci demografske tranzicije u Hrvatskoj”, 49.

32 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1882.

33 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1884.

34 D. Hrkać, „Demografski razvoj Broda 1869. – 1890”, 282.

35 D. Hrkać, „Demografski razvoj Broda 1869. – 1890”, 282.

zabranjeno.³⁶ Ukoliko je otac koji je ušao u brak s majkom djeteta sumnjao u zakonitost djeteta koje je rođeno sedam mjeseci nakon sklapanja braka, morao je tu situaciju prijaviti sudu najdulje u roku tri mjeseca. Ukoliko to ne bi učinio, šutnja bi se smatrala pristankom te je dijete moralo biti upisano kao zakonito u matičnu knjigu krštenih.³⁷ Dijete se smatralo zakonitim čak i u slučajevima kada je otac smatrao da dijete nije njegovo i kada je bilo očigledno da je žena zanjela s drugim čovjekom, jer je rođeno za vrijeme trajanja braka.³⁸

Slaven Bertoša je analizirajući pulske matice, zaključio da matične knjige ne mogu dati pouzdane podatke o tome koji je točan broj rođene izvanbračne djece jer se ponekad izbjegavalo krštenje takve djece zbog srama, osobito ako je krštenje trebao obaviti svećenik koji je dugo u službi neke župe.³⁹

U kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju od 1874. do 1890. godine, broj nezakonite djece rastao je gotovo iz godine u godinu, pa je tako njihov udjel u ukupnom broju rođenih u 1874. godini iznosio 4,2% dok je u 1890. godini iznosio 6,2%. Udio nezakonite djece konstantno je rastao nakon ukidanja Vojne krajine.⁴⁰

Matične knjige župe Dubrava daju podatke o socijalnom položaju majki nezakonite djece. Najčešće su one bile seljakinje, sluškinje, udovice, težakinje, a u tri slučaja je za majke upisano da su „ciganke“. Kod nekih je majki zabilježeno da su djevojke, a u jednom slučaju iz 1887. zabilježeno je da se majka doselila iz Češke. Kada se postavi pitanje tko su bili mogući očevi djece, obično se kod služavki ili težakinja sumnjalo na poslodavca. Majke su obično bile siromašne, slabog ili nikakvog obrazovanja te bez potpore najbližih i okoline. Neke od tih najčešće teških sudbina, ipak su doživjele sretan kraj jer se dio djece ipak na kraju ozakonio udajom majke. Svećenici bi tada u rubrici zakonitosti djeteta prekržili slova koja negiraju njihovu zakonitost uz bilješku kako je došlo do te promjene. Kumove izvanbračno rođenoj djeci obično je birala glava obitelji (otac) i to su najčešće bile žene (neudane ili udovice).⁴¹

U matičnoj knjizi Dubrave imamo primjere nezakonite djece čiji su roditelji ipak zabilježeni kao i primjere naknadno ozakonjene djece. Slučajevi Gjüre, rođenog 28. ožujka 1878. i Mare, rođene 25. studenog 1879., posebni su jer su u oba slučaja navedeni njihovi očevi, iako su rođeni kao nezakoniti. Tako se kod prvog slučaja kao otac navodi Ivan Kelić, a za majku Katu se ne spominje prezime. U drugom slučaju su kao roditelji navedeni Nikola Kišan i majka Tereza Kovačić. Ovi nam slučajevi potvrđuju da su i u sjevernoj Hrvatskoj, kao i u istarskim župama, župnici navodili ime oca kod nezakonite djece, u slučaju kada su znali o kome se radi, ali se ipak za njih navodi da su nezakonita.⁴²

U promatranom razdoblju postoje četiri slučaja da je dijete naknadno ozakonjeno kada se majka udala, a njen muž priznao dijete. Primjerice, Kata Samac iz Zvekovca je 1880.

36 Miroslav Bertoša, „Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe“, *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci*, 41/42, 1999/2000, 349.

37 D. Hrkać, „Demografski razvoj Broda 1869. – 1890.“, 282.

38 Marija Mogorović-Crljenko, „Odnos prema nezakonitoj djeci u istarskim komunalnim društvima od kraja 15. do sredine 17. stoljeću“, *Filii, filiae... položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. Zbornik IV. istarskog povijesnog biennala*, ur. M. Mogorović-Crljenko, Poreč 2011, 146.

39 S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 201.

40 D. Hrkać, „Demografski razvoj Broda 1869. – 1890.“, 283.

41 D. Hrkać, „Demografski razvoj Broda 1869. – 1890.“, 283.

42 M. Bertoša, „Matične knjige – arhivsko vrelo o demografskim previranjima predindustrijske Europe“, 349.

rodila kćer Emiliju koja je ozakonjena 1894. godine, nakon što se majka udala za Josipa Faita 1883. godine. Rozalija/Roza Samac iz Zvekovca, vjerojatno Katina sestra, čak jedva puta imala nezakonito dijete. Prvi put 1881. Rozalija je rodila kćer Margaretu, djevojčica je umrla 19. prosinca 1884. Iste te godine rodila je ponovno nezakonitu kćer Anu, koja je umrla 21. prosinca 1884. samo dva dana nakon starije sestre.⁴³ Iz ovog primjera možemo vidjeti i koliko je smrt djece u predtranzicijskim društvima bila prisutna, te kako su nerijetko majke u vrlo kratkom vremenu znale ostati bez više djece.

Jedno od nezakonite djece na području Dubrave bila je Marija, rođena 1. lipnja 1885., čija je majka bila Agata Kurka. Krsni kumovi djevojčice bili su Vinko Kundorat i Marija Blaga. Jan Kurka se ubraja među prve doseljenike iz Češke na ove prostore (oko 1882.).⁴⁴ Možda je ovdje slučaj njegove kćeri, a zanimljivo je da su krsni kumovi djevojčice također doseljenici. Česti je slučaj da doseljenici obično biraju za krsne kumove ljude s kojima su se vjerojatno doselili, a vrlo rijetko ljude s kojima su tek započeli suživot. Jedini zabilježeni slučaj djeteta kojem je roditelj pravoslavne vjere u promatranoj matičnoj knjizi bio je upravo upis nezakonitog Ilije, čija je majka bila Eva Milčić. Za nju svećenik Ante Vrček navodi da je „bogica slijepa“ i da živi na ledini kod sela Lipovac u župi Kloštar Ivanić, a da je rođena u općini Sokolovac.⁴⁵ Nezakonitu djevojčicu Janu je majka Šofka Popovački donijela na krštenje iz Lubene župe Gradec u Dubravu.⁴⁶ Vjerojatno je iz straha od sramote dijete odlučila krstiti izvan svoje župe i kod drugog, nepoznatog svećenika.

Udio izvanbračne djece među ukupno krštenima u promatranom razdoblju u župi Dubrava iznosio je 2,34% (grafikon 8). Zanimljivo je da je broj nezakonite djece konstantno rastao. Tako je 1880. s troje nezakonite djece broj porastao na sedmero djece 1888. godine. Istraživanja o nezakonitoj djeci u sjevernoj Hrvatskoj pokazuju drugačije rezultate. Tamo je udio izvanbračne djece bio mnogo veći. U Samoboru je u razdoblju od 1812. do 1857. godine iznosio 16%.⁴⁷ U Križevcima je udio izvanbračne djece u periodu od 1848. do 1857. godine iznosio 17,5%, u zagrebačkom Gradecu 51,9%, dok je Ludbregu taj broj bio 7,2% izvanbračne djece. U ruralnoj sredini župi Kuzminec je prosječan udio iznosio svega 3,2%.⁴⁸ Ovo potvrđuje pretpostavku Tihane Luetić da je veći udio izvanbračno rođene djece tamo gdje je veća mobilnost stanovništva tj. u gradovima, a ne ruralnim sredinama.⁴⁹

U razdoblju od 1878. do 1889. u matičnoj je knjizi krštenih župe Dubrava zabilježeno ukupno 44 nezakonite djece. Od toga ih je četvero kasnije ozakonjeno brakom.

43 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1880., 1881., 1884.

44 Franjo Vondraček, *Česi i Moravljani u Zagrebačkoj županiji*, Zagreb 2011, 97.

45 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1889.

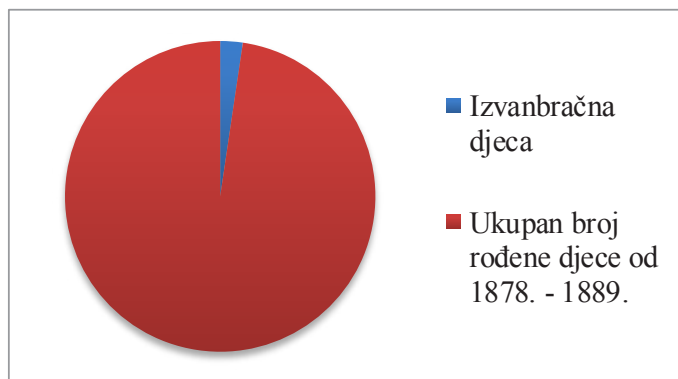
46 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1888.

47 T. Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, 217.

48 S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, 50.

49 T. Luetić, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora“, 218.

Grafikon 8. Udio izvanbračne djece u ukupnom broju rođene djece od 1878. do 1889. godine

Imena i prezimena

Car Josip II. je patentom iz 1780. godine zakonski odredio dvočlanu imensku formulu, sastavljenu od imena i prezimena, kao obveznu i ozakonjenu formulu. Ovaj patent važan je za naše krajeve, jer potvrđuje da prije 1780. godine imenska formula na području Slavonije nije bila stalna i da nije bila zakonski propisana.⁵⁰

Imena su gotovo sva katolička i česta je upotreba samo nekoliko imena. Osobna imena u matičnoj knjizi pisana su na hrvatskom jeziku. Imena su najčešće jednočlana, no zabilježeno je nekoliko dvočlanih. Doseljavanje Čeha utjecalo je i na imenski fond pa oni donose nova imena poput: Vaclav, Franciška (češ. Frantiska), Štefanija i Magda koja ranije nisu zabilježena u tom obliku.

Najčešća muška imena su bila: Gjuro (Đuro), Ivan, Franjo, Stefo (Stevo), Josip, Mato i Tomo. Među rjeđa imena u župi Dubrava ubrajaju se Emanuel, Vid, Grga, Medardo, Rajmund, Lovro i Lucas. Nailazimo ponekad i na dvočlana imena poput Ivan Krstitelj ili Ivan Nepomuk, a jedinstveni su primjeri Viktor Aleksandar, Filip Vjekoslav, Franjo Saleški i Ivan Zlatousti.

Najčešća ženska imena su bila: Mara, Kata, Ana, Jela i Bara. Ona se gotovo konstantno izmjenjuju. Ovisno o datumu ili mjesecu rođenja i prema određenoj svetici/svecu korištena su i imena Sofija, Agata, Elizabeta, Franjka (Franciska, Francika), Julijana, Vilhelmina i dr. Od dvočlanih ženskih imena javlja se samo Amalija Ljubica u srpnju. Vrlo često su se imena davala prema svecima koji se slave u određenom mjesecu. Tako se ime Gjuro (Đuro) pojavljuje u travnju, Ana krajem srpnja, Margareta u lipnju, Martin u studenom ili Stefo (Stevo) u prosincu. Zabilježena su tri slučaja kada ime djeteta nije zabilježeno odnosno postoji oznaka o nepoznatom imenu *N.N. (nomenescio)*. Riječ je djeci koja su umrla odmah pri rođenju.

Svaki je upisivač (župnik ili kapelan) imao svoj način upisivanja pojedinog imena. To potvrđuje primjer kapelana iz 1878. koji je u kratkom razdoblju vršio upisivanje u matičnu

⁵⁰ Robert Skenderović, "Analiza razvoja imenske formule u gradu Požeگی i okolnim selima tijekom 18. stoljeća na temelju matičnih knjiga", *Scrinia Slavonica* 2, 2002, 265.

knjigu. Svaki njegov opis je specifičan upravo zato jer se pojavljuju stara imena upisana na drugačiji način poput Agatha, Elizabeth, Lucas, Helena, Anna, Katharina što svakako iskače od tradicionalnog upisivanja imena.

Na temelju podataka o roditeljima koji su zabilježeni u matičnoj knjizi krštenih mogu se uočiti najčešća prezimena u župi Dubrava. Iako je broj prezimena vrlo raznolik, većina prezimena u matici se ponavlja do 1882. godine. Nakon te godine javljaju se češka prezimena prilagođena fonetsko-fonološkim zakonitostima hrvatskoga jezika. Obiteljska imena koja se najčešće spominju do 1882. jesu: Kišan, Šafran, Kranjec, Paranos, Kovačić, Kovačević, Repač, Kapelac, Bertek, Hrastovec, Sućec, Markonić, Bradić, Samac, Vučinovec, Lanščak, Kelečić, Dlaka, Pazdrijan, Senjanec, Lenardić, Martinčević, Gjuranović, Mihaljević, Tkalčević, Latinović, Šestak, Barbir, Mužar i Mulaček. Krajem 1881. i početkom 1882. pojavljuju se prezimena Sišulj, Pomi-
jan, Badanjek, Vlančić, Hibler, Masin, Čanađija, Bukal, Maras, Miliš i Vavik. Do 1885. javljaju se prezimena Crha, Malenovski, Kosik, Vacenovski, Važanski, Valenta, Svoboda, Švabik, Krivanek, Helisek, Holi, Konečni, Kandrata, Hrastil, Panian, List, Kurka, Dolanski, Zouhar, Richter i dr. Ova strana prezimena potvrđuju doseljavanje Čeha i Moravljana na područja dubravske župe. Češka imena i prezimena su u originalu vjerojatno zvučala drugačije, ali su s vremenom izmijenjena. Razlog je što su ta prezimena bila nova u ovom kraju i zato nepoznata župnicima koji su ih upisivali, a i upitno je koliko su ti doseljenici stvarno znali kako se njihova imena i prezimena pišu i koliko im je to bilo bitno.⁵¹

Župnici kao matičari

Djeca su se gotovo uvijek krstila dan nakon rođenja, rjeđe istoga dana. Poznato je da su djeca, zbog straha roditelja da bi mogla umrijeti nekrštena, najkasnije tri dana nakon poroda bila krštena.⁵²

Matične knjige krštenih pružaju podatke o župnicima, njihovim pomoćnicima (kapelanima) i drugim osobama koji se pojavljuju u službi krstitelja. Najčešće je krštenja i upise u matičnu knjigu obavljao župnik. U iznimnim je situacijama krštenje mogla izvršiti i neka druga osoba (babica ili majka), koja je o tome trebala obavijestiti župnika. Župnik je tada trebao nadopuniti obred u crkvi i izvršiti upis u matičnu knjigu krštenih.⁵³

U matičnoj knjizi župe Dubrava u razdoblju od 1878. do 1889. spominju se samo dva župnika, Ivan Lisac i Antun Vrček. Ivan Lisac je bio župnik od 1876. do 1880. godine.⁵⁴ Posljednji put se u matičnim knjigama spominje 29. studenog 1880. Župnik Antun Vrček prvi put se spominje 24. prosinca 1880. On je bio župnik dubravske župe od 1880. do 1891.⁵⁵ Od posljednjeg spominjanja župnika Ivana Lisca do Antuna Vrčeka, kao krstitelj i upravitelj župe navodi se Faustin Purgar. Vrlo često su župnikovi pomoćnici imali dozvolu za krštenje djece.

51 F. Vondraček, *Česi i Moravljani u Zagrebačkoj županiji*, 121.

52 J. Čapo, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću”, 128.

53 S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*, 35.

54 Lj. Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 90.

55 Lj. Šustek, *Dubrava u povijesti i njena okolina*, 91.

Tako za vrijeme župnika Ivana Lisca često u maticama stoji da je dijete krstio kapelan Franjo Beđanić. U matičnoj knjizi možemo pronaći i krštenja koja su obavili župnici drugih župa. To su najčešće bili čazmanski, gradečki, bjelovarski, bosiljevački ili draganečki župnik ili kapelan. Godine 1882. kao krstitelj se javlja *nadbiskup obrednik*.

U matičnoj knjizi župe Dubrava zabilježena su četiri slučaja u kojima je dijete kršteno u drugoj župi pa je ponovno upisano u matičnu knjigu krštenih one župe gdje su se roditelji doselili. Bara, kćer Stanka Ivanovića i Tereze Mihoković iz Vukšince, upisana je i krštena u matičnu knjigu krštenih u župi Rača, ali je ponovno upisana u matičnu knjigu krštenih župe Dubrava, mjesec dana nakon toga. Vjerojatno su se roditelji preselili iz Rače, pa su kćer ponovno upisali u matičnu knjigu krštenih na području gdje su doselili. Kod roditelja se navodi da su cigani, a krsni kumovi, Janko Horvat i njegova supruga Bara, također su cigani. Otac i kum su oboje bili kovači.⁵⁶ Drugi je slučaj Dragutina iz Lipovčana. Njegovi roditelji, Miko Kosak i Tonka Rac, naknadno su ga upisali u matičnu knjigu u Dubravi gdje stoji opaska da je kršten u Križu.⁵⁷ Druga dva zapisa odnose se na djecu koja su krštena u župi Čazma i Kloštar Ivanić, pa su naknadno upisana u maticu krštenih u Dubravi.

Primjeri u kojima dijete krsti primalja, jer je dijete u životnoj opasnosti, u matičnoj knjizi krštenih župe Dubrava, ima dvanaest. Drugi slučaj je da dijete u životnoj opasnosti krsti majka. Kćer Đure Bradića i Kate Kovačić iz Zetkana, Kata, krštena je u nuždi i zbog opasnosti od smrti. Krštenje je obavila njena majka, ali je dijete preminulo.⁵⁸ U čak pet slučajeva dijete je krstila majka, a u jednom se slučaju kao krstitelji navode roditelji ili, pak, seljakinja. Do ovakvih krštenja dolazilo je zbog neposredne životne opasnosti, a uglavnom su ta djeca preminula pa je krstitelj obavijestio župnika kako bi se dijete upisalo u matičnu knjigu. Dijete je čak upisano iako je rođeno mrtvo, a zabilježen je i jedan slučaj prijevremenog poroda i bilježenje ploda starog četiri mjeseca.

Primalje

Žene su se u povijesti bavile raznim zanatima ili obrtima, a poslovi u domaćinstvima su gotovo uvijek bili prepuštani ženama. Žene su se bavile i medicinom odnosno ginekologijom i porođništvom. To je bilo jedno od zanimanja koje je bilo „rezervirano“ za žene. Svoja znanja i spoznaje o ginekologiji i porođništvu starije i iskusne žene su dijelile s drugim, mlađim ženama. Ime i prezime primalje/babice često nalazimo upisano u matičnim knjigama krštenih iako taj podatak nije bilo obavezno zabilježiti. Vjerojatno iz razloga što su mogle biti svjedoci u slučaju čedomorstva. Primalje su često bile i krstiteljice u slučaju da je novorođenčetu prijela smrtna opasnost.⁵⁹

U matičnoj knjizi župe Dubrava u razdoblju od 1878. do 1889. godine nije bio običaj zapisivanja imena i prezimena primalje. Kao primalja se javlja jedino Bara Dlaka. Ona se po-

56 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1882.

57 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1878.

58 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1881.

59 Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena – položaji uloga žene u istarskim komunalnim društvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb 2006, 105-110.

javljuje isključivo kao krstiteljica u slučaju da je dijete bilo u smrtnoj opasnosti. Tako je njeno ime upisano umjesto imena i prezimena svećenika 12 puta. Jedan od primjera je krštenje blizanaca Mate i Bare, Tome i Ane Magić, koje je zbog životne opasnosti 5. rujna 1883. krstila Bara Dlaka.⁶⁰ Oboje blizanaca su umrli. Za još jednu primalju, Francu Bohatka, saznajemo preko župnikove napomene kako je na krštenju Franje, sina Adama Krčelića i Franciske Važanski, zastupala odsutne kumove Nikolu Krčelića i njegovu sestru Katu Krčelić.⁶¹

SOCIJALNI STATUS I ZANIMANJA RODITELJA I KRSNIH KUMOVA

U matične knjige se redovito upisuje zanimanje tj. socijalni status roditelja i krsnih kumova, pa na temelju matica možemo napraviti analizu najzastupljenijih zanimanja stanovništva. Također, možemo pratiti kojeg su srodstva bili krsni kumovi, po kojem su se principu birali, jesu li u slučajevima krštenja blizanaca bili isti ili različiti kumovi, tko su bili kumovi izvanbračno rođenoj djeci i slično. Najčešće su kumovi bili supružnici, a postoje i zapisi kada su kumovi bili brat i sestra, majka i sin, otac i kćer ili čak djed i unuka. Tako je nezakonitom Ivanu kuma bila učiteljica Josipa Maričić i njen djed Nikola Maričić.⁶² U svim slučajevima imamo dvije osobe koje su kumovi, a na jednom je mjestu sam svećenik bio u ulozi kuma. Prema analizi zanimanja može se zaključiti da se većina stanovništva župe Dubrava bavila poljoprivredom. Naime, uz ime i prezime roditelja i kumova najčešće se bilježi da su dotični bili seljaci ili poljodjelci. No, osim poljoprivrednika, javlja se čitav niz različitih obrtnika: postolar, mlinar, težak, lončar, kovač, ciglar, kolar, bačvar, opančar, lugar, krojač, trgovac, čizmar, licitar, birtaš, općinski bilježnik, mesar, učitelj i dr.

Zanimljiv je slučaj kumova, Filipa Šira i Franciske Hitl, Moravljana, kod kojih se navodi da je Filip bio mesar i krčmar i gostioničar. Oni su bili kumovi Štefaniji, kćeri Felixa Valenta i Marije Važanski, poljodjelaca također doseljenika iz Moravske.⁶³ Čest je slučaj da su doseljenici birali za kumove ljude koji su također doseljenici, a isto tako su ljudi boljeg statusa birali kumove boljeg statusa.⁶⁴ Tako su primjerice, nadlugar Nikola Maras i Tereza Dezvald za kumove svoje kćeri Filipine izabrali trgovca Antuna Novaka i Reginu Vinier, oboje su također doseljenici iz Češke.⁶⁵ Zanimanje žene se u pravilu nije pisalo, ali postoje dva zapisa kada je ono ipak upisano. To je slučaj kada je kao kuma na krštenju sudjelovala općinska babica Bara Dlaka i Petar Fratrić, ovdje je njegovo zanimanje izostavljeno kao i njihovo srodstvo. Drugi slučaj je kume Marije Gerić, poštarice i učitelja Pavla Komesa, a iz zapisa ne saznajemo jesu li bili u srodstvu.⁶⁶

60 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1883.

61 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1889.

62 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1889.

63 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1885.

64 Davor Salihović, „Rođenja i krštenja u Labinu od 1861. do 1871.“, *Vjesnik istarskog arhiva*, 20, 2013, 100-103.

65 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1882.

66 HR-DABJ 296, 68 Matica rođenih župe Dubrava 1878-1889, god. 1886.

ČESI I MORAVLJANI U DUBRAVI

Doseljavanje Čeha u Hrvatsku trajalo je gotovo sto pedeset godina (1710. – 1941.) i time se postupno mijenjao etnički profil sela i cijelog područja.⁶⁷ Rijetko se događalo da su svi doseljenici dolazili iz jedne općine ili kotara i da su se odjednom uputili na put premda je bilo i takvih slučajeva. U novoj su se sredini asimilirali te su se polako gubile njihove bitne značajke i jezične razlike. Općenito se može reći da su među prvim doseljenicima u Vojnoj granici bile najbrojnije obitelji iz nacionalno miješanih češko-njemačkih kotareva. To potvrđuju prezimena koja se pojavljuju među prvima u matičnoj knjizi: Fideršeg, Švabik, Richter, Ridl, Holi i Šprajčak, koja očigledno upućuju na njemačko podrijetlo. Najprije su se selili najsiromašniji Česi i to na područje Vojne krajine. Najbolji primjer je prvo organizirano doseljavanje u Ivanovčane. Dugo se smatralo da su prvi češki kolonisti došli u Presad (Ivanovo Selo, Pemija, Ivanovčane) 1825. i da je to najstarije češko selo u Hrvatskoj.⁶⁸ Studija Miroslava Kržaka potvrdila je da se 14 čeških obitelji doselilo u Ivanovčane pokraj Bjelovara već oko 1791./92. godine i to su bile predvodnice čeških obitelji. Doseljenike Čeha starosjedioci su zvali Pemci i taj se naziv održao do danas za sve koji imaju bilo kakve veze sa Češkom.⁶⁹

Nakon ukinuća kmetstva 1848., doseljava se imućnije stanovništvo koje ili kupuje zemljište ili ga uzima u najam. U pravilu, što su doseljenici bogatiji bliže su gradovima, a što su siromašniji to su udaljeniji i tu uglavnom krče šume kako bi ih pretvorili u njive. Najprije se doseljavaju samo Česi, a u posljednjem valu (nakon ukinuća Vojne granice) su se u Hrvatsku doseljavali uglavnom Moravljani. Doseljenici su do 1867. i Austro-ugarske nagodbe, po doseljenju automatski dobili novu domovnicu. Poslije te godine doseljenici su ostali državljani zemlje iz koje su došli. Otuda su kasnije nastale dvije grupe čeških doseljenika - jugoslavenski i čehoslovački državljani. U 19. stoljeću su se svi doseljenici dijelili prema području u kojem su se naselili: graničari, poljodjelci i mještani. Po ukinuću granice češka je manjina ostala razdijeljena na mještane i poljodjelce.⁷⁰ Razlog zbog kojeg su se Česi doseljavali na područje propale Vojne granice jest siromaštvo domaćeg stanovništva, koje nije bilo u stanju obrađivati zemlju te ju je prodavalo vrlo jeftino. Također, u Hrvatskoj je bio veliki nedostatak majstora, zanatlija i stručnih radnika, pa je prilika za posao privukla mnoštvo doseljenika.⁷¹

Vrlo brojna češka kolonija nastala je u Dubravi i u susjednim selima: Bađinec, Brezje, Graberec, Habijanovac, Ivančani, Kabal, Koritna, Kostanj, Ladina, Marinkovac, Mostari, Novaki, Paruževac, Radulec, Zetkan, Zgališće, Vukšinac, Zvekovac, Dragičevac, Prnjarovac i Kapela. O mogućnostima naseljavanja doseljenike je informirao ili neposredno pozivao općinski pisar Lovro Kempf koji je djelovao od 1870. do 1885. Među prvima se doselio mlinar Jan Kurka. U godinama od 1882. do 1884. broj se doseljenika jako povećao: gotovo je odjednom došlo 50 obitelji, pretežno iz Vyškova, Hodonína, Kyjova i Břeclava. Doseljavanje je trajalo do kraja

67 Josef Matušek, *Česi u Hrvatskoj*, Daruvar: Jednota, 1996, 20.

68 Vjenceslav Herout, *Ivanovo selo: prošlost posuta trnjem i suzama*, Ivanovo Selo 1996, 27.

69 Vjenceslav Herout, *Ivanovo selo: prošlost posuta trnjem i suzama*, 27.

70 J. Matušek, *Česi u Hrvatskoj*, 20.

71 Isto, 41.

19. stoljeća.⁷² Na područje Dubrave istodobno dolazi jako puno doseljenika iz Zagorja i rubnih zagorsko-prigorskih krajeva. Dakle, struktura stanovništva se u dvadesetak godina sasvim promijenila. Uz mali broj starosjedilaca doseljava se moravsko seosko stanovništvo, ali i seosko stanovništvo iz Zagorja, najviše iz područja Petrovskog nedaleko Krapine i iz Vidovca kod Varaždina. Tada na području Dubrave i okolnih naselja od starosjedilaca obitavaju Hrvati (predavci) i Srbi (martoloz), uglavnom doseljeni iz Pakraca i Sirača. Stoga je tu bilo i sukoba nadležnosti između krajiške vojne uprave i crkvene biskupske uprave.⁷³ Razlozi doseljavanja zagorsko-prigorskog stanovništva isti su kao i kod moravskog, plodna, a jeftina zemlja. Od oko 1.300 stanovnika Dubrave (2011.) oko 40 % su potomci Moravljana, oko 40 % potomci Zagoraca, a preostalih oko 20 % su „ostali“.⁷⁴ Zanimljivo je da na ovom području i ne možemo govoriti o domicilnom stanovništvu jer je ono nestalo za vrijeme osmanskih osvajanja. Domicilno stanovništvo se iseljava pred Osmanlijama, ono koje ostaje u velikom se broju islamizira i zajedno s njima povlači prema Bosni. Na ta se područja naseljavaju pravoslavni Vlasi i Srbi koji su onda u odnosu na kasnije doseljenike domicilno stanovništvo.⁷⁵

Doseljavanje novog stanovništva na područje dubravske okolice vidljivo je i u matičnoj knjizi krštenih. Prekretnica je 1882. godina kada se zapaža velika promjena u imenima i prezimenima djeteta i roditelja. Od te se godine često pojavljuju neuobičajena imena i prezimena za ovo područje. To su nova imena poput: Vaclav, Franciška (češ. Frantiska), Štefanija i prezimena: Hibler, Masin, Čanađija, Bukal, Maras, Miliš, Vavik i sl. Često se pojavljuju i primjedbe svećenika da se radi o roditeljima/kumovima doseljenicima. Rezultat tih doseljavanja je vidljiv i u broju stanovnika na području dubravske župe koji značajno raste osamdesetih godina 19. stoljeća. Tako je 1869. zabilježeno 4.750 stanovnika, 1880. 4939 stanovnika, 1890. 6.547 st., a na početku 20. stoljeća župa je brojila 7.387 stanovnika (grafikon 2). U župi je 1882. godine kršteno 153 djece, a godinu dana ranije (1881.) samo 107 djece (tablica 2). Takav nagli porast broja krštene djece, ali i broja stanovnika u župi, upućuje na velik val doseljavanja novog stanovništva upravo posljednjih godina 19. stoljeća.

72 F. Vondraček, *Česi i Moravljani u Zagrebačkoj županiji*, 97.

73 F. Vondraček, *Česi i Moravljani u Zagrebačkoj županiji*, 102.

74 Isto, 103.

75 Isto, 34.

ZAKLJUČAK

Tranzicijski proces koji je u zapadnoj Europi započeo krajem 18. stoljeća u Hrvatsku dolazi s juga tj. s područja Dubrovnika, šireći se na Dalmaciju i Istru, a potom zahvaća i kontinentalnu Hrvatsku osamdesetih godina 19. stoljeća. Dubrava, kao i ostatak Hrvatske, doživljava povećanje broja stanovnika. Uzrok rasta broja stanovnika na ovom prostoru je val doseljavanja stanovništva iz Češke i Moravske, ali i drugih dijelova Monarhije, nakon ukidanja Vojne krajine. Doseljavanje velikog broja Čeha i Moravljana je vidljivo u matičnoj knjizi krštenih, jer svećenih navodi kako se radi o doseljenicima, a to potvrđuju i sve brojnija, neuobičajena imena i prezimena za ovo područje.

Osim doseljavanja povećanju broja stanovnika doprinijelo je manje ratova, ukidanje kmetstva, razvoj prometa, smanjenje gladi, a samim time i epidemija, povećanje higijene i medicinskih znanja. Svi su ti čimbenici rezultirali padom smrtnosti stanovništva što je obilježje prve podetape demografske tranzicije koja ove prostore zahvaća 80-tih godina 19. stoljeća.

Dubrava je 1880. godine sa stopom nataliteta 31,6‰ bila na granici predtranzicijske faze u ranu fazu demografske tranzicije. Desetak godina kasnije, dakle devedesetih godina 19. stoljeća, stopa nataliteta iznosi 23,8‰ što bi značilo da je Dubrava ušla u drugu podetapu demografske tranzicije. Kako u Hrvatskoj stopa nataliteta trajno pada na vrijednosti ispod 30‰ tek nakon 30-tih godina 20. stoljeća, razlog ovog naglog pada možda je priljev velikog broja samaca (radnika), koji su povećali broj stanovnika, a nisu sudjelovali u reprodukciji. Uzrok je možda pad fertiliteta, veće znanje o kontracepciji ili pobačaj kao metoda kontrole rađanja. Vjerojatno je ipak riječ o prividno niskoj stopi nataliteta. Siguran zaključak u kojoj je fazi tranzicije bila Dubrava 80-tih godina 19. st. mogli bi donijeti tek analizom matičnih knjiga umrlih i utvrđivanjem stopa mortaliteta.

Na demografsku sliku Slavonije snažno je utjecalo iseljavanje stanovništva u preko-oceanske zemlje, uglavnom u SAD, početkom 20. stoljeća. Najviše je emigriralo mlado, radno sposobno i reproduktivno stanovništvo, što je doprinijelo padu nataliteta i većoj smrtnosti.

Radi gospodarske krize i svjetske recesije Hrvatska i danas sve više pada u demografsku krizu, povećava se udio starog stanovništva, a pada fertilitet.

Ivan Smoljan

LABINSKA REPUBLIKA

Uvod

Ovaj rad pokušat će dati kratak pregled zbivanja na Labinštini za vrijeme najpoznatijeg štrajka rudara, koji je izbio 1921. godine, poznat pod nazivom Labinska republika. No, rad se ne ograničava samo na taj događaj već obuhvaća stanje uoči štrajka, daje uvid u neke prijašnje štrajkove i negodovanja rudara, a na samom početku daje se kratak uvid u povijesni razvoj rudarstva na Labinštini. Osim djela o Labinskoj republici bit će riječi o stanju u rudnicima i nakon pobune, a uz to dat će se osvrt na igrani film pod nazivom *Crveni i crni* koji je snimljen prema događajima vezanim za pobunu rudara tj. Labinsku republiku.

Labinski kraj prirodno je bogat podzemnim rudama, a prva veća iskorištavanja tog podzemnog bogatstva započela su u 17. i 18. stoljeću, za vrijeme mletačke vlasti. Nakon Venecije, labinski ugljenokopi još više dobivaju na značaju. Iz godine u godinu raste proizvodnja ugljena i broj zaposlenih te se kroz povijest rudnika promijenilo nekoliko vlasnika kao i državnih režima. Po završetku Prvog svjetskog rata dolazi do nasilne talijanizacije Istre; rudnik također prelazi u ruke talijanskog vlasnika, koji teži što većoj zaradi uz minimalna ulaganja u sigurnost i uvjete rada. Rudari, koji sad imaju svoj sindikat, koji su čuli o događajima u Rusiji i o zauzimanjima tvornica u Italiji, odluče se oružjem braniti od nasrtaja fašističkih skvadri, od Uprave rudnika koja im nije čine prava, ali i od vlasti koja ih ne štiti. Pobuna rudara ugašena je nakon nešto više od mjesec dana vojnom intervencijom, rudari su uhićeni, ubrzo je uslijedio sudski proces, no, porota ih ipak oslobađa krivnje.

O pobuni labinskih rudara postoji nekoliko važnih djela i istraživača koje valja spomenuti. To su primjerice Ferdo Čulinović koji piše o revolucionarnom pokretu u Istri 1921. godine u istoimenoj knjizi, zatim Herman Buršić i Petar Strčić. Svi navedeni su istraživači koji su, nesumnjivo, dali velik doprinos osvjetljavanju događaja na Labinštini 1921. godine. Također, treba spomenuti kako su to povjesničari koji su svoje radove objavljivali sredinom i krajem prošlog stoljeća, pa valja posegnuti i za novijom literaturom. Među novijim istraživačima ističe se viši kustos Narodnog muzeja u Labinu Tullio Vorano koji je autor nekoliko knjiga i urednik zbornika radova o Labinskoj republici iz 2001. godine. Njegova knjiga *Istarski ugljenokopi. Četiri stoljeća rudarenja u Istri*, jedina daje pregled čitave povijesti labinskih ugljenokopa, od samih početaka vađenja ugljena do danas, no tek s kratkim osvrtom na Labinsku republiku. Od najnovijih autora i istraživača izdvajamo Andreu Matoševića i njegovu knjigu *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, proizašla iz doktorske disertacije. Spomenimo i profesora

Darka Dukovskog koji se također usputno dotiče Labinske republike, dok je književnik i novinar Giacomo Scotti pisao o Labinskoj republici na talijanskom jeziku.

Razvoj rudarstva na Labinštini

Postoji više teorija o postanku ugljena na Labinštini, a najviše pristalica ima tzv. autohtona teorija. Prema njoj ležište ugljena u svezi je s nekadašnjim postojanjem lagune u kojoj je bujao biljni i životinjski svijet. Iz istaloženog materijala biljnog i životinjskog porijekla u daljnjim su se dijagenetskim procesima razvili ugljeni slojevi.¹ To se odvijalo prije otprilike stotinu milijuna godina, na kraju kredne formacije i tijekom paleocena. Produbljivanjem paleocenskog bazena dolazi do znatnijeg taloženja ugljenih vrsta i velikog debljanja slojeva tzv. liburnijskog kata. Ti procesi stvorili su prirodne naslage materijala koje je čovjek kasnije mogao i znao koristiti.

U Istri se glavna ležišta ugljena protežu od Trsta do Pićna, usporedo s pružanjem Dinarida. U Istri, dakle, postoji više ugljenih nalazišta ili bazena, no nas zanima onaj labinski u kojemu je, prema nekim procjenama, do danas iskopano oko 40 milijuna tona ugljena. Taj bazen je relativno malen, no s najvećom koncentracijom ugljena. Inače, sama ležišta ugljena javljaju se u obliku slojeva. Danas se eksploatiraju slojevi čija debljina prelazi jedan metar jer sve manje od toga nije rentabilno, dok su u prošlosti, pa tako i na Labinštini eksploatirani i tanji slojevi. To, naravno, povećava cijenu eksploatacije i otežava uvjete vađenja. Slojevi ugljena se pojavljuju naizmjenice (vapnenac – ugljen – vapnenac) i tako po više desetaka puta. U labinskom bazenu je primjerice eksploatirano desetak slojeva. No, ponegdje se sloj vapnenca gubi pa sloj ugljena dostiže i visinu od osam metara. Zbog posebnih uvjeta tijekom postanka, labinski ugljen poprima svojstva kamenog ugljena pa se tu i svrstava. On kao takav dugo sagorijeva, crne je boje, svjetlucač, visoke kalorične moći (od 6000 do 7500 kcal/kg) te sadrži 65-75% ugljika i 7-8% sumpora.² Osim ugljena koji se nalazi ispod površine zemlje, postoji i tzv. rusi ugljen koji se nalazi na površini i smolastog je oblika. Upravo se zato on počeo prvi koristiti i to u srednjem vijeku, u postupku impregnacije čamaca.

O počecima rudarenja na Labinštini u pravom smislu riječi može se govoriti od druge polovice 18. stoljeća. Prema arhivskim izvorima prva rudarska okna otvorena su u Labinu i bližoj okolici, te jedan u Krapnu.³ Privatni kopači ugljena dobili su na ta okna koncesije od mletačkog Vijeća desetorice još sredinom 17. stoljeća, a sve upućuje na to da je 1785. godine, dakle desetak godina prije pada Mletačke Republike, otvoren rudnik u Krapnu s ustaljenom proizvodnjom. Tada je u rudniku zaposleno četrdesetak radnika, a godišnje je iskapano oko 560 tona ugljena. Izvori govore kako je tada proizvodnja iz godine u godinu ista, što je i razumljivo jer je postojao samo jedan stalni kupac, a to je bila riječka šećerana. Time je započinjeno era vađenja ugljena u Istri.

1 Tulio Vorano, *Istarski ugljenokopi, četvrt stoljeća rudarenja u Istri*, 2011., 8.

2 Na ist. mj.

3 Isto, 9.

Ubrzo je mletačku upravu u Istri nakratko zamijenila ona austrijska, a zatim francuska. Spomenimo da su već za vrijeme francuske uprave sačuvana dva Napoleonova dekreta: prvim dozvoljava izvoz ugljena iz Istre, a drugi je zapravo zakon kojim se regulira ova djelatnost.⁴ Naime, pri ministarstvu unutarnjih poslova ustanovljeno je Rudarsko vijeće od tri člana. Ono je nadgledalo rad strukovnih škola, vodilo registar rudnika, razmatralo molbe, a rudarske poslove moglo se vršiti jedino uz odobrenje vlade koja je izdavala potrebne dozvole. Iz toga se da naslutiti da je i Napoleon za svoje kratke vladavine u Istri dosta pozornosti posvetio rastućoj rudarskoj grani na Labinštini, težio njenom uređivanju i unapređenju.

Nakon Napoleona, za druge austrijske uprave dolazi do otvaranja novih rudnika – 1813. u Prodolu kraj Plomina, te 1879. u Vinežu.⁵ Uz njih otvoreno je i niz manjih ugljenokopa. Labinštinu je zahvatila prava rudarska groznica. Osim riječke šećerane pojavili su se i novi stalni kupci – tršćanska rafinerija, a zanimljivo je da se labinski ugljen počeo redovito koristiti i na engleskim parnjačama, pomiješan s engleskim ugljenom jer je duže sagorijevao. Potražnja za ugljenom, dakle, postaje sve veća. Dolazi tako do skokovitog rasta proizvodnje, zapošljavanja većeg broja radnika, otvaranja novih jama i počinju se primjenjivati strojevi u procesu eksploatacije ugljena, a prvenstveno u transportu radi što veće konkurentnosti na tržištu.

U razdoblju od 1850. do 1860. godine iskopano je više od 100 000 tona ugljena, što predstavlja veliki rast proizvodnje, a 1870. god. samo rudnik u Krapnu zapošljavao je preko 500 radnika.⁶ Veliko povećanje proizvodnje i broja radnika dovest će i do novih (ne)prilika na Labinštini.

Rudarstvo na Labinštini do izbijanja Prvog svjetskog rata

Značajno povećanje broja radnika imalo je za posljedicu ne samo povećanje proizvodnje već, nažalost, i porast broja nesreća. Sve su češće nesreće u rudnicima, pa i one sa smrtnim ishodom. Tim povodom je i općina Labin uputila pismo Okružnom kapetanatu u Pazinu u kojem upozorava kako Uprava rudnika teži što većem profitu, a pritom zanemaruje sigurnosne mjere pa se stoga i događaju nesreće. Iz tog razloga tražili su pojačan nadzor i češće kontrole iz Pazina. U pismu se također spominje kako je 12-satni radni dan suviše dug i iscrpljujući pa i to pospješuje pojavu nesreća. Na koncu, smatraju kako je plaća radnika suviše niska (pola forinte do jedne forinte dnevno) i općina tu predviđa skoro izbijanje štrajka! (Pismo je poslano nakon jednog smrtnog slučaja u rudniku u rujnu 1872. godine). Uprava je na pismo ubrzo reagirala demanti-
jem te uzrok smrti radnika pripisala njegovoj nesmotrenosti. Štrajk tada ipak nije izbio. Bilo je u međuvremenu nekoliko većih nesuglasica i sporova između Uprave i radnika koje su završavale određivanjem novčanih kazni ili u najtežim slučajevima otkazom.

Prvi štrajk rudara na Labinštini izbio je, naposljetku, 14. ožujka 1883. godine.⁷ Organizirala su ga 32 talijanska radnika iz okolice Agorda, poznatog rudarskog središta s čuvenom

4 Isto, 23.

5 Isto, 25.

6 Isto, 31.

7 Andrea Matošević, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, 2011., 51.

školom za rudarske tehničare. Ti su radnici smatrali da su zakinuti s obzirom na obećanje uprave pa su obustavili rad. Nakon što im je odobrena minimalna dnevna zarada od 1,20 forinti, vratili su se na posao. Spomenimo da su većinsku radnu snagu ipak sačinjavali domaći ljudi, no bilo je tu i Slovenaca, Talijana, Austrijanaca, Čeha i Poljaka. U ovom slučaju bunt i težnja za ostvarivanjem radničkih prava potekla je od stranih radnika sa završenom rudarskom školom.

Ovo je još uvijek vrijeme kada su rudari prilično slabo organizirani pa je zabilježeno puno pojedinačnih istupa, a veći nemiri i štrajkovi pojavit će se nešto kasnije. Rudari zasad imaju samo Pravilnik službe u kojem su navedena, kao što samo ime govori, pravila službe i rada u rudnicima i koji ih tek donekle može zaštititi pred samovoljom uprave.⁸ U Pravilniku je regulirano 12-satno radno vrijeme, određena je najniža dobna granica za rad u jami koja iznosi 14 godina, dok mlađi i žene mogu raditi na površini. Plaće se isplaćuju različito, ovisno o radnom mjestu (tjedno, po danu). U Pravilniku su opširno obrađene kazne koje su također raznolike (ukor, rad po kazni, odbitak dnevnicе pa i otkaz). No, sve navedeno još uvijek nije bilo dovoljno da bi ulijevalo povjerenje i pružalo sigurnost radnicima. Stoga su oni osnovali i prve bratovštine (prva se spominje 1836.). Bila je to ustanova s dvije blagajne: bolesničkom i mirovinskom. Ona je svoje članove novčano pomagala u slučaju bolesti, nesreće ili umirovljenja.

Godine 1881. dotadašnji vlasnici rudnika Werndl i Rothschild prodali su svoje dionice moćnom i utjecajnom „Trifailer Kohlenwerks – Gesellschaft“ (Trbovljanskom rudokopnom društvu) sa središtem u Beču. Labinski rudokopi su tada konačno objedinjeni pod jednim vlasnikom. Vjerojatno je do prodaje došlo jer su prethodni vlasnici uvidjeli da bi za daljnji razvoj trebalo dodatno uložiti u modernizaciju postrojenja na što nisu bili spremni, dok je trbovljansko društvo to objeručke prihvatilo. Ono je već posjedovalo rudnike u Trbovlju, Zagorju, Liboju itd., kao i potreban kapital i volju za ulaganje u labinske ugljenokope. U trenutku preuzimanja rudnika u njima je radilo oko 750 radnika, a godišnja proizvodnja premašivala je 67.000 tona ugljena.⁹ Usporedbe radi, prije izbijanja Prvog svjetskog rata došli su na 130 000 tona godišnje proizvodnje i to sa preko 1000 radnika. Radilo se, dakle, o povećanju proizvodnje i povećanju broja zaposlenih uz velika ulaganja u infrastrukturu i tehnologiju. Tako su, primjerice, podzemno spojene jame Štrmac, Krapan i Vinež, obavljani su opsežni istraživački radovi, te je 1888. godine uvedeno bušenje na komprimirani zrak. Time je označena nova faza u osuvremenjivanju rudnika te je ono izravno utjecalo na povećanje proizvodnje.

Sve veća primjena strojeva u rudniku izazivala je i sve veću prašinu koja je mogla biti vrlo opasna pa je bilo potrebno redovito vlažiti radilišta – tako je uvedena i tekuća voda u jame. Radnici su u pravilu nevoljko prihvaćali novine, ponekad su one čak bile motiv za izbijanje štrajka. Najveći štrajk u ovom razdoblju dogodio se 1910. zbog otpuštanja radnika.¹⁰ Naime, početkom te godine u Austriji, Sloveniji pa i u Labinu pojavio se višak radne snage u ugljenokopima zbog smanjenja tržišta pa su počela otpuštanja. U Labinu je najprije otpušteno nekoliko vozača, da bi ubrzo preostali vozači, a potom i svi kopači, stupili u štrajk solidarnosti.

8 T. Vorano, *Istarski ugljenokopi*, 96.

9 Na ist. mj.

10 Miroslava Despot, „O štrajkovima Labinskih rudara do prvog svjetskog rata“, u: *Labinska republika 1921. godine*, ur. V. Brajković i V. Bratulić, Rijeka 1972., 142.

Štrajk je potrajao skoro pet mjeseci, no bez rezultata. Možda je najbitnije spomenuti da je u ovom slučaju štrajk osim ekonomskog imao i jak socijalni karakter, iako bez uspjeha. Možda i iz razloga što je uprava u Krapnu morala tražiti mišljenje i odobrenje središnje uprave u Beču, pa tako i za povratak vozača na posao, što očito nije bilo odobreno.¹¹

Pred izbijanje Prvog svjetskog rata radnici su postajali članovima i simpatizerima različitih političkih opcija i stranaka, dok je za vrijeme rata došlo do novih nedaća za radnike – dio radništva morao je na frontu, smanjena je potražnja ugljena, dok je povećana potražnja ugljena za vojne svrhe, nastale su poteškoće u nabavi materijala, nestašica hrane itd. No, uprava je ponovno produžila radno vrijeme i postavila imperativ da godišnja proizvodnja ne smije pasti ispod 130.000 tona. Radnički nemiri nisu izostali, no malo su utihnuli zbog samog ratnog stanja i opće nesigurnosti.

Uspostava talijanske vlasti

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, po završetku Prvog svjetskog rata, Italija je 1918. okupirala Istru na osnovi tajno potpisanog sporazuma sa silama Antante u Londonu 1915. godine. Nešto kasnije, na temelju ugovora potpisanog u Rapallu 1920. godine između Italije i Kraljevine SHS, Istra je i formalno ušla u sastav Kraljevine Italije.

U rudniku je prijelaz s austrijske na talijansku vlast bio postupan. Nakon potpisanog primirja i talijanske okupacije, rudnik je stavljen pod kontrolu vojnih vlasti. Dnevna proizvodnja oduzimana je još neko vrijeme za potrebe ratne mornarice. U ljeto 1919. pokrenut je postupak prodaje rudnika, a u prosincu iste godine osnovana je Società anonima carbonifera Arsa ili Opće ugljenokopno društvo Raša.¹² Ovom novonastalom društvu (koje je inače sastavljeno od nekoliko moćnih talijanskih banaka, tršćanskog brodogradilišta i drugih) Trifail je prodao svoje dionice, ostavivši u svom vlasništvu još uvijek 40% dionica, no odsad će sudbinu labinskih ugljenokopa kroititi društvo Arsa. Ono je započelo ozbiljno s radom te s ulaganjima u infrastrukturu i dovodeњem najsuvremenije tehnologije, uz (pre)ambiciozne planove povećanja proizvodnje, no zauzstaviti će ih uskoro izbijanje najpoznatijeg štrajka u povijesti labinskih ugljenokopa.

No, i prije njega, u dosad možda nedovoljno istraženim godinama prije izbijanja Labinske republike, dakle 1919. i 1920. godine, situacija u rudnicima bila je u najmanju ruku interesantna. Kao što je već spomenuto, prije rata je u rudnicima prosječno bilo zaposleno oko 800 ljudi, a godišnja proizvodnja kretala se od 60 do 70 tisuća tona. Za vrijeme rata zaposleno je bilo oko 1300 radnika, a godišnja proizvodnja kretala se od 90 do 100 tisuća tona. Ove brojke ukazuju na znatno povećanje broja radnika kao i proizvodnje, ali ono što se iz njih ne da iščitati jesu otežani uvjeti rada u rudnicima u ratnom vremenu – vladala je vojna disciplina i pojačani nadzor, a situaciju je dodatno otežavao strah od odlaska na bojište pa su se radnici suzdržavali od svakog oblika iskazivanja nezadovoljstva.

¹¹ Isto, 144.

¹² T. Vorano, *Istarski ugljenokopi*, 130.

Ipak, poratne 1919. rudari su pokazali svoje nezadovoljstvo bitnim smanjenjem dnevne proizvodnje pa je uprava bila primorana na pregovore s Radničkim odborom. Sindikalni predstavnici rudara postavljali su ne samo zahtjeve za povećanje plaća, već su tražili da uprava otkaže svim osobama koje su navodno tijekom rata maltretirale rudare i nehumano postupali s njima. Godinu kasnije izbio je štrajk koji je potrajao tri mjeseca.¹³ Rudari traže povećanje plaća zbog velikog povećanja troškova života, a u štrajk je stupilo 500 ljudi. Također, traže bolje uvjete za rad, postavljanje stručno osposobljenih ljudi na pojedina radna mjesta što bi bilo od pomoći njima, ali i upravi i cijelom poduzeću. Takvo razmišljanje navodi na zaključak da su rudari dotad već dostigli visok stupanj radničke svijesti i sigurno koračali prema „republici“.

Govoreći o radničkoj svijesti, potrebno je spomenuti i štrajk solidarnosti iz rujna iste 1920. godine. Naime, tada je poziv na štrajk poslala radnička komora iz Trsta, a na čelo štrajka u Labinu postavila se Socijalistička stranka.¹⁴ Ona je organizirala skup na kojem je prisustvovalo oko 500 ljudi. Održao se govor na hrvatskom i talijanskom jeziku te je radnicima objašnjeno kako se radi o generalnom štrajku u čitavoj Julijskoj krajini. Skup je završio klicanjem socijalizmu, Rusiji, proletarijatu i slično. Rudari su se vratili na posao nakon tri dana izbjivanja.

Na političkom planu, šire gledano, na Labinštini u prvo vrijeme nisu zabilježeni neki značajniji istupi. Nova vlast u početnom nastupu nastojala je biti tolerantna i prikazati se u dobrom svjetlu. Bila je, međutim, vrlo odlučna u slamanju svake projugoslavenske propagande. Tako je odmah prišla uhićivanju i interniranju hrvatskih svećenika i učitelja koji su bili nositelji takvih aktivnosti.¹⁵

Ukratko je potrebno promotriti nekoliko dostupnih podataka koji govore o stanju sigurnosti u godinama prije Labinske republike. Civilni komesarijat iz Pazina u svom izvještaju iz 1919. tvrdi kako je situacija u rudnicima zadovoljavajuća, kako nema boljševičke propagande povratnika iz Rusije, budući da je svaka aktivnost odmah u začetku onemogućena uhićenjem nekoliko osoba te vlada red i mir.¹⁶ No, civilni komesar također je smatrao kako je taj mir bio prividan te da je dotadašnjih šest karabinjera bilo nedovoljno za kontrolu rudarskog bazena pa je tražio da se organizira prava i efikasna karabinjerska služba. Isti komesar također je tražio da se iz službe udalji poručnik Minzi koji je kao aktivni socijalist ocijenjen štetnim i nepodobnim. Inače, cijelo je vrijeme pri rudniku bila stacionirana vojska, tzv. 5. rudarska četa koja je nadzirala podzemni transport, raspored vagoneta te ukrcaj brodova. Čini se da je 1920. ta četa ukinuta, a komesar je ubrzo zatražio iz Pazina tri mitraljeska odjeljenja zbog sumnji o mogućnosti nastanka štrajkova.¹⁷ Predviđanje je bilo točno, štrajkovi su ubrzo izbili, no ovaj put su okončani bez intervencije vojske. Osjeća se, dakle, napetost u zraku, rukovodeći ljudi znali su kako treba ukloniti politički nepodobne ljude, tj. neistomišljenike, iz rudnika jer bi mogli širiti socijalističke ideje koje im nisu išle u prilog. Osim ljudi koji su boravili u Rusiji i doživjeli socijalističku revoluciju te se upoznali s tom idejom, i rudari su, neovisno o nacionalnoj pripadnosti, počeli

13 Ferdo Čulinović, *Revolucionarni pokret u Istri 1921.*, Zagreb 1951., 59.

14 Isto, 64.

15 Darko Dukovski, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula 1998., 43.

16 F. Čulinović, *Revolucionarni pokret*, 73.

17 T. Vorano, *Istarski ugljenokopi*, 136.

shvaćati socijalističke ideje i postajali su zainteresirani za njih. Još i više jer su novi rukovoditelji rudnika bili Talijani, profašistički orijentirani te su gazili svako sjeme socijalizma i hrvatstva u rudnicima, ograničavali slobode, snizili plaće i pogoršali uvjete rada, a istodobno radnike tjerali na povećanje proizvodnje.

Labinska republika

Uzroci i povod nastanka Labinske republike

Glavne uzroke za nasilnu kratkotrajnu promjenu vlasti u rudnicima Labinštine treba tražiti u sljedećem: nakon Prvog svjetskog rata uslijedila je prisilna talijanizacija Istre, a fašizam, iako još nije formalno bio na vlasti, svim je svojim surovim snagama prodirao u Istru i postavljao nova pravila, dok su vlasti prešutno potpomagale njegovo širenje i djelovanje.

Nadalje, nakon događaja u Rusiji, i u Italiji 1920. dolazi do velikih socijalističkih borbi i pokušaja radničkog zauzimanja tvornica. Revoluciona previranja došla su tako i do labinskih rudara. Stvaranje i jačanje revolucionarnih i socijalističkih ideja u redovima labinskih rudara potpomoglo je i nemilosrdno izrabljivanje radništva od strane nadređenih. Njihova borba stoga ide u još jednom pravcu, a to je traženje radničkih prava, kao i poboljšanje radnih i životnih uvjeta.

Štrajk rudara započeo je 2. ožujka 1921. godine oko 13 sati.¹⁸ Tada se oko 600 rudara okupilo na trgu u Vinežu (Krvova placa) u znak prosvjeda protiv fašista, koji su dan ranije u Pazinu zlostavljali njihovog sindikalnog povjerenika Giovannija Pipana. Drugi povod bio je taj da su, također fašisti, nekoliko dana ranije zapalili radnički dom u Trstu. Prosvjedima radnika na trgu u Vinežu ubrzo su se pridružili i mnogobrojni seljaci, pa i građani u znak solidarnosti. Prema nekim izvorima, okupilo se ukupno oko dvije tisuće ljudi.¹⁹

Razloga za štrajk bilo je više nego dovoljno: Pipan je putovao vlakom iz Trsta u Pazin i tu je napadnut, a putovao je upravo na sastanak s upravom zbog nesuglasica i potraživanja radnika. Naime, do prije nekoliko godina, pod austrijskom vlašću, godišnji kalendar radnih dana bio je nešto manji, tj. s većim brojem blagdana i neradnih dana. Talijanska uprava je većinu tih blagdana ukinula na što radnici nisu bili spremni. Spominju se i još neki konkretni slučajevi gdje su radnici bili zaknuti: „Ranije su vagoneti imali 650 kg nosivosti, nabavljeni su novi u koje stane 850 kg ugljena. Budući da smo plaćeni po broju napunjenih vagoneta, sada bi trebalo za istu plaću izvaditi mnogo više ugljena. . .”²⁰ Također, čini se da je uprava obećavala isplatu nagrada i povišica u slučaju prebacivanja norme, pa je kasnije ipak ne bi isplatila, što je isto tako frustriralo radnike.

¹⁸ A. Matošević, *Pod zemljom*, 52.

¹⁹ F. Čulinović, *Revolucionarni pokret*, 13.

²⁰ Isto, 10.

Uspostava i organizacija Labinske republike

Nakon što su čuli za zlostavljanje njihovog sindikalnog vođe, rudari su stupili u štrajk. Na okupljanju na trgu u Vinežu donesena je odluka o stupanju u generalni štrajk, rudari su zauzeli rudnike i rudarska postrojenja, minerali prilaze oknima u Krapnu, Vinežu, Štrmcu i separaciju Štalije s odlagalištem ugljena.²¹ Također su organizirali naoružane postrojbe pod nazivom crvene straže, kojima je zapovijedao Francesco da Gioz. U svakom rudarskom naselju osnovan je rudarski komitet. Bio je to izvršni organ koji je provodio direktive odnosno zaključke središnjeg tijela, tj. centralnog komiteta. Na čelu centralnog komiteta bio je Giovanni Pipan, a kao izabrani članovi djelovali su još i Jakov Macillis iz Labina, Giovanni Tonetti iz Trsta, te drugi.²² Sjedište komiteta bilo je u Vinežu. Upravi rudnika postavljeni su ekonomski zahtjevi: povišenje nadnica, vraćanje „starog“ kalendara, rudari se žale na loše higijenske uvjete u rudnicima, upozoravaju kako se postavlja premalo potpornih greda u jame, tj. da uprava štedi na građi i time dovodi u pitanje sigurnost radnika, i dr. Budući da su se pregovori odužili, rudari su 21. ožujka odlučili sami organizirati proizvodnju. Sišli su u jame i za rukovoditelja postavili rudarskog tehničara Dagoberta Marchiga. Istodobno su, plašeći se štrajkolomaca, uhitili i zatočili 13 rudara sicilijanaca sklonih Upravi. Proizvodnja za vrijeme „samoupravljanja“ tekla je bez problema, a navodno je i premašivala normu.²³ Da bi spriječili prilaz i ulaz agenata vlasti u područje ugljenokopa, organizirana je služba već spomenutih naoružanih crvenih straža. Štrajkaši su također predviđali napad javne vlasti, pa su započeli snažnu obrambenu pripremu i minerali sve prilaze i okna. Ako bi se približio netko tko nije iz njihovih redova, protjerali bi ga pucanjem u zrak, a za ulaz na njihovo područje bila je potrebna propusnica.

Rukovodstvo labinskog rudarskog pokreta očito je napravilo detaljnu pripremu štrajka i cjelokupne organizacije „republike“, uvidjevši kako su fašističke skvadre i organi tadašnje vlasti zapravo odredi jedno te istog neprijatelja. Rukovodeći ljudi pokreta bili su socijalisti²⁴, oslonili su se na snagu revolucionarnosti masa u svom kraju i tako su zajedno istupili protiv neprijateljskih snaga radništva. Iako su tadašnje talijanske vlasti tvrdile suprotno, oni se nisu upustili u nacionalna zastranjivanja (misli se pritom na 13 zatočenih Sicilijanaca). Njih su zatvorili jer su oni zaista surađivali s talijanskim vlastima, a njihovo zatvaranje išlo im je na ruku jer je pitanje kako bi razdragana masa bila postupala s njima.

Što se tiče same organizacije, imali su već spomenute lokalne komitete i centralni komitet, dakle, razvili su svoju samoupravu i tu pokazali demokratičnost, jer su funkcije obavljali prema načelu izbornosti, kontrole i opozivosti. Pokazali su punu solidarnost svojih pripadnika, jer, iako su po nacionalnoj pripadnosti bili heterogeni – Hrvati, Talijani, Slovenci, Bošnjaci, Česi, Slovaci i dr. – po svom ideološkom stajalištu bili su jedinstveni kao i u borbi za pravo radnog čovjeka na život i slobodu.

21 A. Matošević, *Pod zemljom*, 53.

22 Herman Buršić, *Od ropstva do slobode- Istra 1918-1945*, Pula 2011., 29.

23 Ferdo Čulinović, „Labinska republika, analiza pokreta u Istri iz 1921.“, u: *Labinska republika 1921.*, ur. M. Bertoša i J. Bratulić, Rijeka 1972., 131.

24 Isto, 135.

Valja također istaknuti kako Labinska republika nije bila nikada proglašena, niti je bila formalno kao takva organizirana. Gledajući s te formalne strane, može se zaključiti kako Labinske republike nije ni bilo. No, ona je postojala u svijesti ljudi, koji su se oružjem u ruci borili za svoja životna i radnička prava. U svijesti ljudi koji su svoje područje vlastitom oružanom silom ogradili od protivnika i sami uredili svoje međusobne odnose u skladu s načelima demokracije.²⁵

Iako nije došlo do revolucije u pravom smislu riječi, ovaj pokret ipak sadrži neke revolucionarne elemente. Tu se može ubrojiti nasilna okupacija područja labinskog rudarskog bazena i smjena rudarske uprave od strane samih rudara. Zatim, upotreba oružja radi obrane ovog područja, organizacija poretka po uzoru na sovjetski primjer, isticanje socijalističkih simbola, tj. crvenih zastava po zgradama, pa i same crvene straže čiji su pripadnici nosili crvenu traku oko ruke. Sami sudionici pobune kasnije su obrazložili kako je krajnji cilj pobune bio iščekivanje socijalističke revolucije, do koje ipak nije došlo ni na Labinštini ni u Kraljevini Italiji, ni u Kraljevini SHS.²⁶ Do nje nije došlo zbog nedovoljne revolucionarne svijesti i organiziranosti, nedovoljnog jedinstva u akciji masa, i revolucionarnog vodstva nedoraslog za takav pothvat.

Slom republike i sudski proces

Labinska republika potrajala je nešto više od mjesec dana, od 2. ožujka do 8. travnja. Tog dana pokrenuta je s kopna i s mora iznenadna akcija regularne vojske i skvadrista. Zatečeni rudari povukli su se kraj Štrmca gdje su pružali oružani otpor. No, slabo naoružani i neiskusni nisu imali izgleda. Sindikalni predstavnik labinskih rudara, Giovanni Pipan postavljen je na čelo pokreta, rudari su mu vjerovali, podržavali ga i u njemu vidjeli svog vođu u borbi za vlastita prava. On je pak vjerovao da će ih vlast zaštititi, te da neće pokrenuti oružanu akciju protiv rudara, no vlast je ipak poslala vojsku na rudare, vjerojatno u dogovoru s upravom koja je odugovlačila s pregovorima i nije željela popustiti rudarima, na koncu ih izigravši. Pipan je tako naredio prekid vatre i preuzeo svu odgovornost na sebe. Uslijedila je odmazda tijekom koje je uhićeno četrdesetak rudara pobunjenika. Pritom su dvojica čeških rudara (Ortar i Sykora) smrtno stradali.²⁷

Uhićeni rudari smješteni su u zatvore u Puli i Rovinju, a sudski proces održan je u Puli od 16. studenog do 3. prosinca.²⁸ Optužnica je teretila 52 rudara za okupaciju rudnika, uspostavu sovjetskog režima, suprotstavljanje vlastima, miniranje skladišta, držanje eksploziva i niz drugih nezakonitih radnji. Odvjetnici su ipak uspješno obranili optuženike te je porota donijela oslobađajuću presudu.

25 F. Čulinović, „Labinska republika...“, 141.

26 Isto, 141.

27 Istarska enciklopedija, *Labinska republika*, Zagreb 2005., 433.

28 A. Matošević, *Pod zemljom*, 56.

Labin nakon republike

Po okončanju štrajka, prema nalazima uprave, nije bilo moguće odmah nastaviti proizvodnju u Vinežu jer se u temeljima izvoznog tornja nalazila velika mina, pa je trebalo više vremena za njeno uklanjanje uz prethodno rastavljanje tornja. Tako je u Vinežu prekid proizvodnje potrajao pet mjeseci.²⁹ Ni u drugim oknima nije bilo moguće odmah nastaviti proizvodnju, već je trebalo također sanirati odrone i pukotine prije nastavka proizvodnje. Tako je zbog štrajka i zbog ovih popratnih poremećaja, proizvodnja u 1921. godini pala na nešto manje od 80 tisuća tona ugljena. Ipak se stanje tijekom godine postupno normaliziralo, pa je sljedeće 1922. ostvareno preko 160 tisuća tona ugljena.³⁰ Može se reći da se stanje normaliziralo i smirilo, no samo na kratko. Naime, već sljedeće godine rudnik je zatvoren.³¹ Glavni razlozi zatvaranja ovaj put nisu bili štrajkovi, već neisplativost proizvodnje. Nizak dnevni učinak, veliki troškovi (posebice eksploziva), manja učinkovitost uz povećana davanja i na koncu, gubitak dvaju značajnih kupaca ugljena – općine Trst i ratne mornarice – bili su dovoljan razlog da uprava odluči zatvoriti rudnik u razdoblju od studenog 1923. do ožujka 1924. godine. Ovim manevrom uprava se riješila i austrijskog kapitala – onih 40% dionica koje je držao Trifailer otkupila je tršćanska tvrtka Brunner.³² Ubrzo su uslijedili bolji dani za labinske rudnike, dobili su veće potpore od općine i države, bolje uvjete poslovanja, sklopili nove kolektivne ugovore s radnicima, a novi vlasnik Brunner počeo je sa novim ulaganjima i modernizacijom rudnika. Labinski rudnici poživjet će i kroz tridesete, ratne četrdesete i dalje sve do konca stoljeća. Budući da je i to razdoblje nosilo sa sobom svoje intrige i zanimljivosti, ostavljamo ovdje otvoren prostor za neko daljnje pisanje i istraživanje.

„Crveni i crni“

O događajima vezanim za ustanak labinskih rudara snimljen je i dugometražni igrani film *Crveni i crni*. Film je snimljen 1985. godine od strane producerske kuće Jadran film, redatelja Miroslava Mikuljana te scenaristice Marije Peakić-Mikuljan.³³ Film je ignoriran od publike, no ipak je nagrađen na filmskom festivalu u Sopotu blizu Beograda.³⁴ Glavne uloge tumače Bekim Fehmiu, Milan Štrljić i Olivera Ježina, a u filmu se pojavljuju i Ivo Gregurević te Fabijan Šovagović. Ovako jaka glumačka postava daje naslutiti kako je tada velika pozornost posvećena snimanju i izradi ovog filma, te je film ubrzo prikazan na nacionalnoj televiziji. No, treba napomenuti kako je danas prilično teško doći do ovog filma.

Film nosi naslov *Crveni i crni* gdje „crveni“ predstavljaju rudare pobunjenike, odnosno pobornike „crvene“ revolucije i događaja u Rusiji, dok su „crni“ fašisti, predstavnici talijanske vlasti i uprave rudnika. U filmu su ove dvije strane prikazane crno-bijelo, odnosno kao dobri i

29 T. Vorano, *Istarski ugljenokopi*, 86.

30 Isto, 87.

31 Isto, 90.

32 Isto, 92.

33 A. Matošević, 63.

34 Ivo Skrabalo, *101 godina filma u Hrvatskoj 1896.-1997.*, Zagreb 1998.

loši. Film je sniman u vrijeme socijalizma pa je to i razumljivo. Tipično za igrani film, kroz cijelu priču provlači se i jedna ljubavna priča, u ovom slučaju između glavnog lika, mladog rudara Ive Blažine (Milan Štrljić) i seoske djevojke, udovice Marije (Olivera Ježina). Njihova ljubavna priča završava tragično, Marijinim samoubojstvom, dok je glavni lik ipak preživio napad talijanske vojske. Sindikalnog predstavnika Giovannija Pipana u filmu igra Bekim Fehmiu, a njegov lik prikazan je kao čvrst, stalozhen i miran pri donošenju odluka. Radnici ga cijene i vjeruju mu, on je uvjeren u njihov uspjeh, te se slomi kad shvati da su izigrani od strane Uprave i države, te preuzima svu krivnju na sebe.

Što se radnje filma tiče, ona u nekim segmentima odstupa od povijesne istine, tako primjerice Sicilijanci koje su rudari zatvorili igraju veću ulogu nego što su u stvarnosti imali. Nadalje, prikazana je scena u kojoj fašisti muče i ubijaju Francesca da Gioza, i veći broj labinskih rudara, što nije bio slučaj. Bez obzira na sva odstupanja film dobro prikazuje želju, odlučnost i borbu labinskih rudara za boljim uvjetima života i rada.

Zaključak

Uz sve prije navedene autore i radove o Labinskoj republici, moram napomenuti kako me zatekla činjenica da u rodnom Pazinu gradska knjižnica ne posjeduje niti jedan rad o ovoj tematici, pa zainteresirani za ovo područje, ukoliko žele doznati više nego bi doznali iz kratkih internetskih članaka, moraju otići do pulske ili labinske knjižnice. Također smatram kako laici danas malo znaju kako o važnosti i značaju Labinske republike, tako i o samim povijesnim događajima vezanima za njezino odvijanje. Tako se događa da, zbog nepoznavanja teme, neki smatraju kako je Labin imao svoju republiku, poput recimo Dubrovnika, što mogu iz osobnog iskustva potvrditi. Stoga je cilj ovog rada bio u kratkim crtama približiti i osvijetliti događaje na Labinstini od samih početaka vađenja ugljena pa sve do Labinske republike, te nekoliko godina nakon nje.

O ovoj tematici ima još podosta toga za reći, no držeći se zadanih okvira i početnog koncepta pisanja, opširnija priča ostaje za neka nova i daljnja razmatranja. Pritom se, između ostalog, misli na događaje na Proštini koji su se odvijali gotovo usporedno s onima u Labinu, i koji zajedno čine prve otpore fašizmu u svijetu.

Labinski rudari nadali su se da će ih vlasti zaštititi i da će Uprava popustiti pred njihovim zahtjevima. No to se nije dogodilo, već je nakon nešto više od mjesec dana postojanja, njihova pobuna skršena vojnom intervencijom u svega nekoliko sati. Vlastima je bilo u interesu pokoriti ih brzo i efikasno, jer im nikako nije odgovaralo da se diljem zemlje pročuje o pobuni i da ona dobije neke veće razmjere i više pristalica. Pobuna je ipak u mnogim segmentima uspjela: radnici su samostalno organizirali proizvodnju u rudnicima, pokazali su punu demokraciju osnovavši rudarske komitete i centralni komitet po načelu izbornosti i smjenjivanja. Dakle, ako bi se ukazala potreba, svaki je član mogao biti opozvan, preimenovan i slično. To govori o njihovoj spremnosti na međusobnu suradnju i razumijevanje, te borbu za isti cilj - osiguranje osnovnih životnih uvjeta i prava na rad.

Iako ovdje nije riječ o revoluciji, ova pobuna sadrži i neke revolucionarne elemente: ograđivanje i miniranje teritorija, obrana tog teritorija oružjem, postavljanje crvenih straži, postavljanje i isticanje crvenih zastavi i simbola po uzoru na boljševičku revoluciju. To će reći kako ova pobuna rudara ide u dva smjera, a opet je jedinstvena. Drugim riječima, rudari traže pravo na život i pravo na rad, dakle osnovna ljudska prava s jedne strane, dok s druge strane, za ostvarenje tih prava kreću u oružanu i revolucionarnu borbu, nemajući drugog izbora. U svemu tome pomaže im i vodi ih njihov sindikat i sindikalni predstavnik Pipan, a mora se primijetiti i njihov zanos novim državnim uređenjem, tj. socijalizmom, koji je tek u povojima i, u kojem bi imali veća prava i bolje uvjete života.

Rudari Labištine, etnički višenacionalni, ali jedinstveni u pružanju otpora nadirućem fašizmu i traženju vlastitih prava, utrli su put antifašističkom opredjeljenju žiteljima ovog kraja. Labinska republika, iako nikada proglašena, a ne nužno ni kao takva zamišljena, svoju snagu ima u tome što su ti rudari uzeli stvar u svoje ruke, iako su znali kolike su im šanse za uspjeh i pružili prvi oružani otpor fašizmu u svijetu, iako on formalno još nije bio na vlasti.

Kristijan Kešić

ZAPADNO BOJIŠTE U DRUGOM SVJETSKOM RATU (1940. – 1945.)

Drugi svjetski rat najveći je vojni sukob u povijesti čovječanstva. Započeo je napadom Njemačke na Poljsku 1. rujna 1939. i trajao do 2. rujna 1945. kada je Japan potpisao kapitulaciju. Punih šest godina i jedan dan borbe su se vodile u Europi, Aziji, sjevernoj Africi te na Atlantskom i Tihom oceanu. Sukobili su se s jedne strane sile Osovine, predvođene Njemačkom, Italijom i Japanom te s druge strane Saveznici, predvođeni Velikom Britanijom, Francuskom, a s vremenom i Sovjetskim Savezom te Sjedinjenim Američkim Državama. Ukupno je u ratu sudjelovala 61 država. Uspostavljene su bile četiri glavne: Zapadna, Istočna, Sjevernoafrička i Pacifička te tri pomoćne bojišnice na Balkanu, Atlantiku i u Italiji.

Zapadno bojište u Drugom svjetskom ratu geografski je obuhvaćalo zemlje zapadne i sjeverne Europe, tj. Veliku Britaniju, Francusku, Belgiju, Nizozemsku, Luksemburg, Dansku, Norvešku i Njemačku od 1939., te Italiju od 1943. Rat na Zapadnome bojištu trajao je od 3. rujna 1939. kad su Velika Britanija i Francuska objavile Njemačkoj rat, odnosno od 9. travnja 1940. kad su počeli ratni sukobi, do 8. svibnja 1945. godine kad je Njemačka potpisala bezuvjetnu kapitulaciju i kad je službeno završio rat u Europi. U radu će se pokušati istražiti kako je teкао njemački munjeviti rat, gdje je na Zapadnome bojištu njemačka vojska doživjela prvi značajniji poraz, što je kapitulacija Italije značila za sile Osovine, a što za Saveznike. Također, analizirat će se je li operacija „Overlord“ bila ključna za slom Njemačke i, najvažnije, obrazložiti zašto je Zapadno bojište važno u kontekstu Drugoga svjetskog rata.

Uzroci i povod Drugom svjetskom ratu

Velika gospodarska kriza koja je trajala od 1929. do 1933. smatra se jednim od uzroka Drugoga svjetskog rata. Očitovala se masovnom nezaposlenošću i deflacijom. Došlo je do raspada ekonomije, katastrofalnog pada životnog standarda i ogromne socijalne krize. To je otvorilo put radikaliziranju politike, a najbolji primjer je pojava nacionalsocijalizma u Njemačkoj. Gospodarska kriza dodatno je zaoštrila odnose među državama. Loš položaj Njemačke uzrokovan Versajskim mirovnim ugovorom¹ zasigurno je jedan od glavnih uzroka Drugog svjetskog rata: „...Njemačka nije smjela imati vojsku niti uvesti opću vojnu obvezu, morala je

¹ Versajski mirovni ugovor rezultat je Pariške mirovne konferencije koja je trajala od 18. siječnja 1919. do 20. siječnja 1920. godine i koji predstavlja mirovne ugovore sila Antante s Njemačkom, Austrijom, Bugarskom, Mađarskom i Turskom.

Antanti predati većinu svog teškog naoružanja i obvezati se na uništenje većeg broja pješackog naoružanja, bilo joj je zabranjeno imati ratnu mornaricu i graditi podmornice te imati ratno zrakoplovstvo. (...) No, najteža je odredba ugovora bila ratna odšteta od 126 milijardi zlatnih maraka što je Njemačka morala isplaćivati savezničkim zemljama počev od 1. svibnja 1921.² Također, prema Mirovnom ugovoru, Njemačka je bila jedini krivac za Prvi svjetski rat. Sljedeći uzrok pokretanja rata bilo je djelovanje totalitarističke ideologije u zapadnoj Europi koja je svoje postojanje na koncu morala potvrditi ratom a koja se razvijala 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća. Upravo je rat i provođenje terora ono što je bilo potrebno nacističkoj Njemačkoj da bi se narod držao u strahu i na okupu. Zahvaljujući militarizaciji te savršenoj nacističkoj propagandi njemački je narod ustrajno bodrio *Führera* u njegovom naumu da ispuni ono što Njemačka nije uspjela u Prvom svjetskom ratu – stvoriti moćno carstvo koje će biti dominantno u Europi. Fašizam u Italiji na čelu s Benitom Mussolinijem, koji je nazivan „Cezarom dvadesetog stoljeća“ jer je veličanstveno govorio o tome kako će fašističku Italiju pretvoriti u moćno rimsko carstvo,³ intenzivno se počeo razvijati tijekom 1920. i 1921. godine. Državni udar poznat pod nazivom „Marš na Rim“ fašisti su izveli u listopadu 1922., zahtijevali su ostavku premijera Luigija Facte i proglašavanje Mussolinija premijerom. Talijanska vlada s kraljem Viktorom Emanuelom III. pala je u krizu, kralj je izabrao dolazak fašista na vlast te je Mussolini postao premijer. Adolf Hitler, zajedno sa svojim suradnicima, postavio je temelje nacizma. Također je poput Mussolinija htio izvršiti udar, tzv. „Marš na Berlin“, koji se naposljetku nije dogodio jer je sve stalo u Münchenu 8. studenog 1923. godine. Hitler je planirao koristiti München kao bazu u borbi protiv vlade njemačke Weimarske Republike u Berlinu. Bavarska vojska uspjela je brzo raspršiti pučiste i uhititi Hitlera.

Nacionalsocijalizam u Njemačkoj počeo se razvijati 1919. godine. Hitler je ušao u politiku 1920., kad se pridružio Njemačkoj radničkoj stranci, kojoj je promijenio ime u Nacionalsocijalistička njemačka radnička stranka i u kojoj će oživotvoriti svoje ideje. U vrijeme velikih ekonomskih poteškoća u Njemačkoj 1923. nacisti su imali najviše uspjeha u promidžbi pokreta. Međutim, kao što je već navedeno, nakon neuspješnog državnog udara iste godine, Hitler je uhićen i osuđen na zatvorsku kaznu. U zatvoru piše knjigu „Moja borba“, u kojoj razrađuje osobnu viziju buduće Njemačke, odnosno program nacionalsocijalizma. Početkom 1930-ih godina Hitler se opet vratio u središte pozornosti njemačke političke javnosti. U Njemačkoj su stvoreni novi dani za proslave: „Hitlerov rođendan 20. travnja; Dan njemačke majke na rođendan Hitlerove majke; ekstravagantne proslave svakog 30. siječnja radi obilježavanja dana kada je Hitler postao kancelarom. Širom Njemačke, ulice i trgovi bili su nazvani po *Führeru*.“⁴ Dana 30. siječnja 1933. godine Hitler je imenovan kancelarom Njemačke te je stranka započela stvaranje nacističke države. Zapadne sile provodile su politiku popuštanja prilikom vojnih poteza Hitlera tijekom druge polovice tridesetih godina. Hitler nije osjećao strah niti prijetnju zapadnih sila i bio mu je otvoren put za ostvarivanje političkih ciljeva.

2 Darko Dukovski, *Ozračljena povijest: Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Zagreb 2012., 221-222.

3 Vidi Cyrus Leo Sulzberger, *Drugi svjetski rat*, Split 2009., 37.

4 Richard James Overy, *Diktatori. Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, 2005., 122.

Najvažniji događaji nacističkog režima prije samog proglašenja rata su remilitarizacija Porajnja 1936., čime je Hitler prvi puta izravno prekršio Versajski ugovor slanjem *Wehrmachta*⁵ na lijevu obalu Rajne. Zatim, sklapanje sporazuma osovina Rim-Berlin 1936.⁶, intervencija u Španjolskom građanskom ratu (1936. - 1939.) na strani Francisa Franca, pripojenje Austrije 1938., uništenje Čehoslovačke 1939.⁷, Pakt Ribbentrop-Molotov 1939.⁸ i naposljetku invazija na Poljsku bez objave, u 4.45 sati ujutro 1. rujna 1939. – koja je bila izravan povod Drugome svjetskom ratu. Dva dana kasnije, Velika Britanija i Francuska najvjestile su rat Njemačkoj.

Početak rata na Zapadnome bojištu

Dana 3. rujna 1939. Velika Britanija i Francuska objavile su rat Njemačkoj. Međutim, dok su Nijemci provodili *blitzkrieg*⁹ u Poljskoj, Velika Britanija i Francuska ostale su pasivne i svijet se čudio kad je nakon objave rata Njemačkoj nastala duga i mračna pauza, ali te dvije zemlje nisu bile u mogućnosti odmah ući u rat jer su tek počele provoditi mobilizaciju. Vodio se tzv. pozicijski rat, koji se u različitim izvorima naziva „lažnim“, „čudnim“, „sjedecim“, „telefonskim“, „dosadnim“ ili pak „smiješnim“ ratom jer nikakvih pravih vojnih sukoba na kopnu nije bilo, a potrajao je do svibnja 1940. U tom su razdoblju na moru njemačke snage pokušavale probiti pomorsku blokadu, međutim bezuspješno, jer Britanci su i dalje ondje bili premoćni.¹⁰ Dana 9. travnja 1940. Njemačka je započela operaciju „Vodena vježba“, invaziju na Dansku i Norvešku te je Danska kapitulirala nakon nekoliko sati. Njemačke su se snage iskrcale u strateški ključnu luku Narvik u sjevernoj Norveškoj, a Britanci su pružali otpor dva mjeseca, do 7. lipnja, kad su se povukli. Nijemci su na vlast postavili norveškog fašista Vidkuna Quislinga, a Narvik je *Wehrmachtu* priskrbio preko 500 tisuća tona željezne rude. Iako je napad na Francusku započeo već 10. svibnja, Hitler je tek sada, nakon osvajanja Narvika, svu pozornost mogao usmjeriti na Zapadno bojište.

Invazija na zemlje Beneluksa i Francusku

Dana 10. svibnja 1940. Winston Churchill zamijenio je Nevillea Chamberlaina na mjestu britanskog premijera te je obećao Britancima krv, suze i znoj. Istoga dana započela je njemačka invazija na zemlje Beneluksa i Francusku pod nazivom „Slučaj žuto“. General Wilhelm von Leeb, zapovijedao je Grupi armija C, koja je imala zadaću proboja Maginotove linije¹¹, dok je general Fedor von Bock, zapovjednik Grupe armija B imao zadaću prodirati kroz zemlje Beneluksa. Nizozemska i Luksemburg kapitulirali su nakon nekoliko dana, a 28. svibnja i Belgija je potpisala kapitulaciju. Grupa armija A pod vodstvom generala Gerda von Rundstedta, u bitci

5 *Wehrmacht* je naziv njemačkih oružanih snaga od 1935. do 1945. godine; sastojao se od pješništva, mornarice i zrakoplovstva.

6 Osovina Rim-Berlin bio je sporazum između Njemačke i Italije, obećali su pomoć jedni drugima u slučaju rata protiv drugih zemalja.

7 U proljeće 1939. godine Njemačka je okupirala Češku, a Slovačka je uspostavljena kao satelitska država Njemačke.

8 Pakt Ribbentrop-Molotov bio je sporazum Hitlera i Staljina o prijateljstvu i podjeli interesnih sfera u Istočnoj Europi.

9 *Blitzkrieg* je tzv. „munjeviti rat“; Njemačka je imala tehničku nadmoć: zrakoplovstvo, oklopna vozila, motocikle, tenkove, oklopno pješništvo, itd., što je omogućavalo vođenje munjevitog rata.

10 Vidi D. Dukovski, *Ozrcaljena povijest*, 341.

11 Maginotova linija naziv je za složeni sustav utvrda uz istočnu francusku granicu.

kod Dunkerquea¹² koja je potrajala do 4. lipnja, porazila je britanske i francuske snage. Zahvaljujući Churchilllovoj akciji spašavanja pod nazivom „Dinamo“, koja je započela već 20. svibnja, spašeno je i evakuirano preko 300 tisuća savezničkih vojnika koji bi u protivnome nastradali pod naletom njemačkog *blitzkriega*. Nijemci su ostvarili pobjedu na području koje je sezalo od francuske Maginotove linije, preko Belgije do La Manchea i Nizozemske na sjeveru.¹³

Druga njemačka operacija započela je 5. lipnja pod nazivom „Slučaj crveno“. Nakon što je probijena Maginotova linija bio je otvoren put do Pariza koji je osvojen 14. lipnja. U međuvremenu, 10. lipnja Italija objavljuje rat Francuskoj i Velikoj Britaniji te tako otvoreno ulazi u rat. Poražena Francuska, na čelu s novopostavljenim premijerom maršalom Henryjem Phillipeom Petainom, potpisuje kapitulaciju 22. lipnja u željezničkom vagonu u šumi Compiègne, u kojem je u Prvom svjetskom ratu kapitulaciju potpisala Njemačka. Tri petine francuskog teritorija pripalo je Njemačkoj, a neokupirani dio Francuske nazvao se Vichyjevskom Francuskom, prema gradu i sjedištu vlade Vichyju, čiji je predsjednik bio maršal Petain. Manji broj francuskih vojnika pod vodstvom brigadnog generala Charlesa de Gaullea prebacio se u Veliku Britaniju, gdje je organiziran pokret otpora pod nazivom „Slobodna Francuska“.¹⁴

Bitka za Veliku Britaniju

Nakon poraza Francuske, Britanija se počela pripremati na to da će se vjerojatno morati boriti za opstanak. Većina vitalnih muškarca Britanije stupila je u odrede za obranu domovine i pripremala se da odbije neprijateljski napad. Hitler je bio spreman za operaciju „Morski lav“, zračni sukob koji je počeo 10. srpnja 1940. godine i potrajao punih 10 mjeseci. Njemački *Luftwaffe*¹⁵ vodio je Hermann Göring, protiv *RAF-a*¹⁶ pod vodstvom vrhovnog zrakoplovnog maršala Hughha Dowdinga. Bitka se vodila između lovaca *Hurricane* i *Spitfire* na strani *RAF-a* te *Messerschmitta* na strani *Luftwaffe-a*. *Luftwaffe* je bila brojčano tri puta jača od britanskog zrakoplovstva. Međutim, prednost što ju je imao *RAF* bila je zasluga radara, koji je izdaleka mogao otkriti neprijateljske avione ili brodove¹⁷.

Početna faza bitke poznata je kao „Kanalkampf“, odnosno bitka za kanal La Manche, od 10. srpnja do 11. kolovoza 1940. godine. Iako su izgubili 300 zrakoplova, a Britanci svega 150, Nijemci su se smatrali spremnima započeti drugi stupanj zračne invazije. „Dan orlova“ naziv je za drugu fazu bitke za Britaniju od 12. do 23. kolovoza – desetak dana vodile su se neprekidne borbe s podjednakim gubicima na obje strane. Hitler je 7. rujna 1940. promijenio strategiju te je *Luftwaffe* dobio zadaću bombardiranjem pokoriti London. Zahvaljujući radaru, *RAF* je uspješno rušio njemačke zrakoplove. Iako je London nastradao u bombardiranjima, moral britanskih vojnika nije slomljen. Njemačka vojska nikad se nije iskrcala na britansko kopno,

12 Dunkerque je grad-luka na obali La Manchea u sjevernoj Francuskoj.

13 Vidi Chris Mann, *Velike bitke II. svjetskog rata*, Zagreb 2014., 37.

14 Vidi D. Dukovski, *Ozrcaljena povijest*, 345.

15 *Luftwaffe* je naziv za njemačko ratno zrakoplovstvo.

16 Kraljevske zračne snage, eng. *Royal Air Force (RAF)* naziv je za britansko ratno zrakoplovstvo.

17 Vidi C. L. Sulzberger, *Drugi svjetski rat*, 106.

Bitka za Britaniju bila je okončana – bio je to prvi veliki njemački neuspjeh u ratu. Uostalom, Hitler je ujesen 1940. godine isključivo razmišljao o napadu na Sovjetski Savez¹⁸.

Istodobno dok se vodila bitka za Britaniju, Italija je objavila rat Velikoj Britaniji te napadala njene kolonije u sjevernoj Africi. Ratna događanja zblížila su Njemačku, Italiju i Japan, koji su 27. rujna 1940. u Berlinu potpisale Trojni ugovor. Do kraja 1940. ugovor su potpisale Mađarska, Rumunjska i Slovačka, a početkom naredne godine Bugarska i Jugoslavija. U zimi su borbe utihnule. Tijekom 1941. i 1942. borbe su se uglavnom vodile na Istočnom bojištu, u sjevernoj Africi te na Pacifiku.

Atlantska povelja

Kako se na Zapadnom bojištu u razdoblju između 1941. i 1943. nije događalo gotovo ništa, valja istaknuti sporazum kojeg su 1941. godine potpisale Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija. Važnost tog dokumenta iznimno je velika jer je Atlantska povelja bila preteča kasnijoj deklaraciji o Ujedinjenim narodima.

U kolovozu 1941. američki predsjednik Franklin Delano Roosevelt i britanski premijer Winston Churchill sastali su se u sjevernom Atlantiku i sklopili sporazum pod nazivom Atlantska povelja.¹⁹ Smatra se da je to jedan od najvažnijih dokumenata Drugog svjetskog rata jer su izneseni zajednički ciljevi Velike Britanije i SAD-a te njihova zamisao uređenja svijeta nakon završetka rata. Atlantska povelja načelno se zalaže za suverenitet svih zemalja i naroda te pravo na oblik vladavine koji narodi sami odaberu. Zalaže se, također, za pravo svih naroda i država na sudjelovanje u trgovini i slobodu plovidbe svim morima te za pravo na međunarodnu suradnju.

Kapitulacija Italije

U siječnju 1943. godine, dok su još trajale borbe u sjevernoj Africi, održana je konferencija u Casablanci. Sastali su se Roosevelt i Churchill, odlučeno je da se pokrene napad na Siciliju, a potom i na Italiju. Churchill navodi: „Ako Italiju izbacimo iz rata, Nijemci će morati zamijeniti dvadeset šest talijanskih divizija na Balkanu i pojačati svoje snage na Brennerskom prijevoju²⁰, na Rivijeri²¹ i na španjolskoj i talijanskoj granici. A nama je upravo takvo raspršivanje neprijateljskih snaga potrebno za prelazak preko La Manchea, pa treba sve učiniti što je u našoj moći da to još više pospješimo.“²² Saveznici su započeli operaciju „Husky“, kako je glasila šifra za osvajanje Sicilije, što je bio pothvat od prvorazredne važnosti, iako su ga kasniji događaji u Normandiji zasjenili. Operaciju su vodili najugledniji američki i britanski generali: Dwight Eisenhower, Harold Alexander, Bernard Montgomery i George Patton. Snažan zračni

18 Vidi C. Mann, *Velike bitke*, 44-47.

19 Vidi D. Dukovski, *Ozrcaljena povijest*, 359.

20 U Alpama na granici Italije i Austrije.

21 Proteže se uz Genovski zaljev.

22 Winston Churchill, *Drugi svjetski rat, svezak II*, Zagreb 2002., 287.

napad na otok započeo je 3. srpnja 1943. bombardiranjem aerodroma na Siciliji i na Sardiniji. Savezničke snage stigle su na Siciliju u noći s 9. na 10. srpnja, osvojivši čitav otok u samo mjesec dana. Dana 17. kolovoza 1943. protjeran je i posljednji njemački vojnik sa Sicilije, tako da je cijeli otok bio u rukama Saveznika. U međuvremenu, 25. srpnja 1943. godine Mussolini je u Rimu svrgnut s vlasti te je uhićen, ali su ga u rujnu iste godine njemački padobrancima oslobodili iz zarobljeništva. Nakon uspješnog savezničkog iskrcavanja u južnoj Italiji početkom rujna, nova talijanska vlada na čelu s generalom Pietrom Badogliom odlučila se za kapitulaciju. Dana 3. rujna potpisano je primirje sa Saveznicima, a 8. rujna i bezuvjetna kapitulacija. Italija je prešla na stranu Saveznika, a Mussolini je na sjeveru Italije, pod njemačkim patronatom, utemeljio Talijansku Socijalnu Republiku.

Teheranska konferencija

Nakon kapitulacije Italije, u jesen i zimu 1943. rat je na Zapadnom bojištu utihnuo. Pažnja je bila usmjerena ka diplomatskim odnosima među Saveznicima i uglavnom se raspravljalo o nastavku rata. Konferencija u Teheranu trajala je od 28. studenog do 1. prosinca 1943. godine. Na konferenciji su se prvi puta sastala tzv. „velika trojica“: britanski premijer Winston Churchill, američki predsjednik Franklin Delano Roosevelt i vođa Sovjetskog Saveza Josif Staljin te njihovi najviši vojni i politički suradnici, kako bi razradili nove planove.

Konferencija u Teheranu značajna je za ovaj rad jer je na konferenciji dogovoreno djelovanje na Zapadnom bojištu iskrcavanjem na obale Normandije, tj. dogovorena je operacija „Overlord“, kojom je trebala početi invazija Europe, dok bi istodobno sovjetska vojska trebala pokrenuti ofenzivu na Istočnom bojištu. Zapravo je operacija „Overlord“ u to vrijeme bila već isplanirana do posljednjeg detalja, ali trebalo se dogovoriti oko početka invazije – u svibnju, lipnju ili najkasnije u prvim danima srpnja. Na kraju je datum određen znatno kasnije, a razlog tome bile su vremenske prilike. Također je dogovoreno da će saveznici pomagati partizanima u Jugoslaviji, a razgovaralo se i o stvaranju Organizacije ujedinjenih naroda. Važno za Saveznike bilo je obećanje Staljina, koji je izjavio da će stupiti u rat protiv Japana čim Hitler bude maknut i njegove armije potučene. Osim o vojnim pitanjima, razgovaralo se i o političkim pitanjima, odnosno o uređenju svijeta nakon završetka rata. Zanimljivo je da je na konferenciji u Teheranu dogovoreno da će glavni zapovjednik operacije „Overlord“ biti general George Marshall, međutim američki je predsjednik Roosevelt 5. prosinca 1943. na sastanku u Cairu odlučio da će Marshall ostati u Washingtonu, a glavni će zapovjednik operacije biti general Dwight Eisenhower.

Zapadno bojište tijekom 1944. i operacija „Overlord“

Od siječnja do polovice svibnja 1944. vodila se bitka kod Monte Cassina. Područje oko Monte Cassina i obližnjega grada nalazi se oko 100 km južno od Rima; utvrđeni vrhunci bili su važni jer su Nijemci imali potpuni pregled svega ispred sebe. Zbog toga je to bilo jed-

no od najvećih taktičkih bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Saveznici su provodili niz ofenziva i trpjeli brojne gubitke, a njemačka obrambena crta probijena je konačno u svibnju 1944. Dana 4. lipnja 1944., dok su trajale završne pripreme za početak operacije „Overlord“, oslobođen je Rim – bila je to prva europska prijestolnica oduzeta nacistima.

Nakon dugih priprema, dana 6. lipnja 1944. započela je invazija Normandije, poznatija kao operacija „Overlord“ ili „Dan D“. Ogromna saveznička vojska svih rodova pokrenula se prema Normandiji, bila je to najveća flota u povijesti ratovanja. Nekoliko milijuna vojnika prelazilo je Engleski kanal. Dok su prvi vojnici već vodili bitke na plažama Normandije, brojni vojnici čekali su u britanskim lukama red za ukrcavanje na brodove. U borbama su, pored američkih jedinica, sudjelovale i britanske, kanadske, australske, novozelandske, belgijske, nizozemske, norveške, poljske, grčke, čehoslovačke, luksemburške te francuske jedinice generala De Gaullea.²³ Zapovjednik savezničkih snaga u Europi bio je general Dwight Eisenhower, a zapovjednik invazijskih britanskih snaga bio je general Bernard Montgomery, koji se istaknuo u borbama u sjevernoj Africi tijekom 1942. i 1943. godine. Zapovjednici njemačkih jedinica bili su feldmaršali Gerd von Rundstedt i Erwin Rommel. Samo u prvom danu iskrcavanja poginulo je 5000 savezničkih vojnika, ali je zadaća uspješno izvršena – „Atlantski bedem“²⁴ je probijen.

Nijemce nije bilo lako svladati. Saveznici su dobro napredovali, samo nisu uspjeli zauzeti grad Caen, taj mali, ali glasoviti grad bio je poslije danima poprište ogorčene borbe. Saveznicima je bio važan jer je bio čvorište oko kojeg se vrtio sav njihov plan, grad je isto tako bio važan Nijemcima jer ako bi tu Saveznici probili linije, put do Pariza bio bi otvoren. Početkom srpnja 1944. započeo je novi snažan napad na Caen od strane Saveznika, a grad je osvojen 9. srpnja 1944. godine. Saveznici su nezaustavljivo napredovali prema središtu Francuske i 20. kolovoza došao je trenutak za početak osvajanja Pariza. Francuski Pokret otpora digao se na noge. Saveznicima je pridodana francuska Druga oklopna divizija pod zapovjedništvom generala Phillipea Leclerca. Stigao je i general Charles de Gaulle, kojem je Eisenhower obećao da će Leclercove postrojbe prve ući u Pariz. Dana 24. kolovoza započeo je iz Orleansa glavni prodor prema Parizu. Već dan kasnije Charles de Gaulle prvi se put pred razdraganim pučanstvom pojavio kao vođa slobodne Francuske u pratnji čelnika Pokreta otpora i generala Leclerca. Dana 26. kolovoza de Gaulle je službeno ušao u grad: „...prošetao je pješice niz Champs-Elysees do Place de la Concorde, a zatim se na čelu povorke automobila odvezao do crkve Notre Dame.“²⁵

Dana 3. rujna 1944. oslobođen je Bruxelles, a do kraja 1944. godine Saveznici su oslobodili čitavu Francusku i veći dio Beneluksa. Pobjednički niz nakratko je prekinut neuspjehom u rujnu 1944. godine, u operaciji „Market garden“, gdje su Saveznici planirali brzo prijeći Rajnu, ali je njemački otpor bio snažniji no što su Saveznici očekivali. Bio je to posljednji poraz Saveznika u Drugom svjetskom ratu.

23 Vidi D. Dukovski, *Ozračljena povijest*, 365.

24 „Atlantski bedem“ snažna je obrambena crta koju su postavili Nijemci od sjevera Norveške do Pirineja, dužine oko 4000 km, napravljena u obliku rovova i uporišta s topovima i strojnicama.

25 W. Churchill, *Drugi svjetski rat*, 454.

Slom Njemačke

Tijekom prosinca 1944. i siječnja 1945. godine vodila se bitka u Ardenima jer je Hitler htio prodirjeti do luke Antwerpen te time promijeniti tijek rata, međutim njemačka ofenziva završila je katastrofalno. Od 4. do 11. veljače 1945. trajala je konferencija u Jalti na poluotoku Krimu, gdje su se drugi i posljednji puta sastali Churchill, Roosevelt i Staljin. Na konferenciji je potvrđeno da je prioritetni cilj uništenje nacizma i stvaranje preduvjeta koji bi onemogućili njegovo ponovno pojavljivanje, također govorilo se i o ratnoj odšteti koju bi Njemačka trebala platiti nakon završetka rata, a načelno se dogovarala podjela Njemačke na četiri okupacijske zone. Nakon što su Saveznici u ožujku 1945. godine prešli rijeku Rajnu i ušli u Njemačku, nezaustavljivo su krenuli prema središnjem dijelu te zemlje.

S istoka je nezadrživo napredovala Crvena armija. Dana 13. travnja 1945. godine osvojena je Austrija, tj. oslobođen je Beč, a 16. travnja, u rano jutro, počela je topnička paljba na Berlin od strane Crvene armije pod vodstvom maršala Georgija Žukova²⁶ i Ivana Konjeva. U međuvremenu, dok je trajala bitka za Berlin, 25. travnja na rijeci Labi, stotinjak kilometara od Berlina, spojile su se američke i sovjetske trupe, presjekavši Njemačku na pola, i tu su Amerikanci stali. Do 30. travnja cijeli Berlin bio je u plamenu. Sovjeti su odredili glavni cilj – osvajanje simboličnog njemačkog parlamenta, kojeg su još uvijek uporno branili pripadnici berlinskog garnizona. Usprkos tome, sovjetska crvena zastava podignuta je nad njegovom kupolom rano tog poslijepodneva.²⁷ Toga dana Hitler je u bunkeru zajedno sa svojom suprugom Evom Braun izvršio samoubojstvo, nakon što je za svojeg nasljednika imenovao admirala Karla Dönitza. Dva dana poslije, 2. svibnja u 13.00 sati Berlin je predan u ruke Sovjetima; predalo se gotovo milijun Nijemaca. Njemačka je konačno priznala poraz 7. svibnja, maršal Georgij Žukov i admiral Karl Dönitz potpisali su akt o kapitulaciji Njemačke čime je zaključen rat na Zapadnom bojištu, ali i općenito u Europi. Kapitulacija je stupila na snagu dan kasnije, a 8. svibnja obilježava se kao Dan pobjede u Europi.

London, Pariz, New York, Moskva, čitav svijet, osim Japana, veselio se vijesti o kapitulaciji Njemačke. Tisuću topova na Crvenom trgu u Moskvi ispalilo je po trideset salvi u znak „potpune i konačne pobjede“. U Moskvi još nisu vidjeli takvu manifestaciju od prvih burnih dana revolucije. Tisuće ljudi izašlo je na ulice, na sebi su imali sve od pidžame do krznenih ogrtača. Ljudi su se masovno skupljali pred britanskim i američkim veleposlanstvom.²⁸

Nakon konačnog sloma Njemačke, u ljeto 1945. godine u Potsdamu, gradiću pokraj Berlina, održana je posljednja saveznička konferencija, ali u nešto izmijenjenom sastavu.²⁹ Sastali su se sovjetski vođa Josif Staljin, američki predsjednik Harry Truman i britanski premijer Clement Attlee. Odlučeno je da se njemačka vojska potpuno razoruža, njezina ratna industrija uništi, a nakon toga trebalo je i kazniti sve ratne zločince. Potvrđena je podjela Njemačke na

26 Georgij Žukov je tijekom Drugog svjetskog rata postao najvažnija ličnost Crvene armije: u kolovozu 1942. godine promaknut je u Prvog zamjenika vrhovnog zapovjednika Sovjetskih oružanih snaga, te je na tom položaju ostao do kraja rata.

27 Vidi C. Mann, *Velike bitke*, 226.

28 Vidi C. L. Sulzberger, *Drugi svjetski rat*, 557.

29 Vidi Ivo Goldstein (ur.), *Povijest 17: Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, Zagreb 2008., 312.

četiri okupacijske zone (sovjetsku, američku, britansku i francusku). U kolovozu 1945. godine, u Londonu, pobjedničke su sile odlučile osnovati međunarodni sud za kažnjavanje ratnih zločinaca, s ciljem da se sudi najvišim eksponentima i organizacijama nacističkog režima; kao sjedište suda odabran je Nürnberg.

Zaključak

Iako su Francuzi prije rata sedam godina gradili neprobojnu liniju uz istočnu granicu, poznatu kao Maginotova linija, Nijemci su uspjeli poraziti Francusku. Jednostavno su je zaobišli i Francusku napali preko Belgije. Munjeviti rat, koji je provodio *Wehrmacht*, u nešto više od mjesec dana doveo je Francusku na koljena u lipnju 1940. godine. Prvi značajniji poraz na Zapadnom bojištu njemačke su trupe doživjele u operaciji „Morski lav“. Zahvaljujući radaru, britanskim lovcima *Hurricane* i *Spitfire* te snažnom moralu britanskih vojnika, Hitler je bio prisiljen odustati od operacije „Morski lav“ u listopadu 1940. godine. Zapadno bojište mirovalo je u razdoblju od 1941. do 1943. godine. Kapitulacija Italije u rujnu 1943., odnosno oslobođanje Rima, prve europske prijestolnice oduzete nacistima 4. lipnja 1944. bio je još jedan čavao u lijes nacističke Njemačke. Iz svih navedenih činjenica vezanih uz Zapadno bojište koje sam naveo u ovom radu, smatram kako je utjecaj Zapadnog bojišta najvažniji za konačni rasplet, tj. slom Njemačke u Drugom svjetskom ratu. Ocjenjujem operaciju „Overlord“ kao briljantnu, taktički nepogrešivu. Operacija je razorila njemački „Atlantski bedem“ i Saveznici su njome uspješno osigurali priobalje, te tako uspješno nastavili napredovati što je ujedno obilježilo prekretnicu u ratu. Stečena stabilnost dana 6. lipnja 1944. na obalama Normandije predstavljala je ključan korak unaprijed za konačnu savezničku pobjedu nad nacističkom Njemačkom, koja je napokon ostvarena 8. svibnja 1945. godine. Sve navedeno događalo se upravo na Zapadnom bojištu te zbog toga smatram da je Zapadno bojište ključno i najvažnije u konačnom ishodu rata, ishodu kakvog danas poznajemo, a to je slom nacizma i fašizma u Europi. Dijeljenje *Wehrmachta* i slabljenje na Istočnom bojištu posredno je utjecalo i na oslabljenost njemačke vojske na Zapadnom bojištu. U vrijeme dok su Sovjeti osvajali Berlin, zapadni Saveznici vodili su završne bitke na bavarskim Alpama. Uslijedio je mukotrpan proces obnavljanja opustošene Europe.

Na Zapadnome bojištu rat su obilježili i nacistički zločini protiv Židova, ali i onih koji nisu podržavali nacistički program. Ubijeno je preko šest milijuna Židova; oni koju su preživjeli uglavnom su migrirali u SAD ili Palestinu, gdje je uskoro stvorena država Izrael. Slomom nacističke Njemačke oslobođeni su milijuni ratnih zarobljenika, logoraša i prisilnih radnika zatočenih u Njemačkoj i okupiranim zemljama. Iako je Njemačka potpisala kapitulaciju u svibnju 1945. godine i rat je u Europi time završen, trebat će proći još nekoliko mjeseci i još stradanja civilnoga stanovništva prije nego Japan potpiše kapitulaciju. Njemačka je nakon rata podijeljena na Istočnu i Zapadnu Njemačku, a Austrija je povratila nezavisnost 1955. godine. Na kraju, rat je na Zapadnom bojištu, kao i na ostalim bojištima, osim fizičkih, ostavio strašne psihičke posljedice na milijune ljudi.

Lana Krvopić

RADNICE U HRVATSKOJ 1970-IH

Ženska povijest zauzima marginalno mjesto unutar hrvatske historiografije koja je u velikoj mjeri usmjerena prema nacionalnoj i političkoj povijesti. Najveći doprinos ovoj temi dala je etnologinja, sociologinja i feministkinja Lydia Sklevicky čiji su radovi posthumno objavljeni 1996.¹ Sklevicky se u svom radu posvetila organizaciji Antifašističke fronte žena (AFŽ), te pitanju ženske emancipacije i ženske povijesti. Veliki doprinos povijesti žena radnica dolazi od Chiare Bonfiglioli, koja se bavi rodnom poviješću na primjeru tekstilnih radnica u socijalizmu i postsocijalizmu na prostorima nekadašnje socijalističke Jugoslavije.² Istraživanjem života žena u socijalističkoj Jugoslaviji posvetile su se Dijanić Dijana i njezine suradnice koje su kao proizvod svojeg rada objavili *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu*, utemeljen na intervjuima u kojima su žene rođene tridesetih i četrdesetih godina dvadesetog stoljeća govorile o svojim životima od djetinjstva, obrazovanja, ulaska u brak, radnog iskustva do slobodnog vremena, mode i života u starosti.

Dok se radovi vezani uz žensku povijest u hrvatskoj historiografiji mogu nabrojati na prste jedne ruke, strana historiografija obiluje mnoštvom radova. Problemi žena 19. i 20. stoljeća zaokupili su povjesničarku Joannu Bourke i sociologinju Jane Lewis koje su dale veliki doprinos u istraživanju rodne povijesti i obitelji, a u svojem radu *Worlds of Labour. Further Studies in the History of Labour*, na njih se osvrnuo i E. J. Hobsbawm. Dok su Bourke i Lewis u svojim radovima *Working Class Cultures in Britain 1890–1960* i *Work-Family Balance, Gender and Policy* bile usredotočene na žene radnice, njihovu eksploataciju i višestruku ulogu, Hobsbawm se u svojim istraživanjima radničke klase osvrnuo i na kućanice i njihov, tako reći, "jadni život" koji su provodile same unutar svoje kuće, brinući se o njezinoj čistoći i obitelji, a u potpunosti zanemarujući sebe, svoj izgled i slobodno vrijeme. Paulina Bren i Donna Harsch bavile su se životom žena u socijalizmu i njihovom potrošačkom kulturom. Posebno je zanimljiv rad Pauline Bren *Women on the Verge of Desire: Woman, Work, and Consumption in Socialist Czechoslovakia*, koja je kroz analiziranje televizijskih filmova i serija željela prikazati želje radnica u socijalizmu i problem konzumerizma.

Ovaj rad temelji se na podacima iz Statističkih godišnjaka Hrvatske, Radničkih novina, časopisa *Svijet* i dodatne literature. Pomoću dostupnog materijala prikazat ću život žena radnica u Hrvatskoj 1970-ih, njihov stupanj obrazovanja, poslove koje su obavljale, te brige vezane uz noćne smjene, prehranu, političku aktivnost i djecu, ali i njihove sportske i kulturne aktivnosti.

¹ Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi*, ur. Dunja Rihtman-Auguštin, Zagreb 1996.

² Bonfiglioli, Chiara, „Gendering Social Citizenship: Textile Workers in post-Yugoslav States”, *The Europeanisation of Citizenship in the Successor States of the Former Yugoslavia (CITSEE) Working Paper Series*, Edinburgh 2013.

Socijalizam, žene i Jugoslavija

„Žensko pitanje“ nije zaokupljalo samo feministkinje, već su se njega dotaknuli Karl Marx i Friedrich Engels u proučavanju naglog industrijskog razvoja Velike Britanije. Iako se njime nisu izravno bavili, nisu mogli izbjeći činjenice o masovnom ulasku žena u industrijsku proizvodnju i eksploataciju njihova rada za vrlo niske dnevnicke na teškim poslovima. Za njih je emancipacija žene bila dio socijalnog pitanja i nešto što će se ostvariti pobjedom socijalističkog društva. Marx i Engels „žensko pitanje“, emancipaciju i promjenu koja je nastupila u tradicionalnoj obitelji proučavali su kroz svoje materijalističko shvaćanje povijesti. Marksisti s kraja 19. i početka 20. stoljeća vjerovali su da žena svoju emancipaciju može postići samo ako se oslobodi napornih kućanskih poslova i brige o djeci i ukoliko se ti poslovi premjeste u javni sektor. Unutar komunističke ideologije svoje mjesto pronašla je i rodna ideologija koja je žensku ravnopravnost vidjela u političkom sudjelovanju žena i plaćenom radu. Prema Lenjinovim riječima: „*Kako bi stvarno emancipirali ženu i shvatili pravu ravnopravnost između žene i muškarca, neophodno je za ženu da sudjeluje u zajedničkoj proizvodnji i radu, jer tada će žena stajati u istoj poziciji kao i muškarac.*“³

Da je emancipacija žena bila važna za postizanje besklasnog društva pokazuje i činjenica da je 1919. unutar Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) osnovana i ženska organizacija Sekretarijat žena socijalista (komunista).⁴ Organizacija je, nakon ukidanja Komunističke Partije Jugoslavije, djelovala pod Nezavisnom radničkom partijom Jugoslavije te je bila temelj buduće Antifašističke fronte žena.⁵ Žene u Jugoslaviji 1945. dobile su pravo glasa, a Ustavom su im bila zajamčena politička, društvena i ekonomska prava. Pristup obrazovanju i tržištu rada za žene se značajno povećao u poslijeratnom razdoblju. No, ženski posao smatrao se sekundarnim naspram muškog što je dovodilo u pitanje socijalistički ideal o emancipaciji žene.⁶ Nakon Drugog svjetskog rata novim društveno-ekonomskim odnosima zasnovanim na državnom, a uvođenjem samoupravljanja na društvenom vlasništvu osnovana je i klasna i nacionalna ravnopravnost koja isključuje bilo kakvu vrstu eksploatacije čovjeka jer upravo ti radni ljudi postaju nositelji društvenih, ekonomskih i političkih zbivanja.⁷ Socijalizam se zauzimao za ukidanje diskriminacije na tržištu rada, podijele rada po spolu i uklanjanje razlika između „muških“ i „ženskih“ poslova. No, unatoč trudu žene su bile diskriminirane pri traženju posla. Broj zaposlenih žena i muškaraca bio je gotovo jednak 1948. te se i poslije Drugog svjetskog rata na žene gledalo kao na poželjnu radnu snagu, ali unatoč tome njihov se broj smanjivao.⁸ Jugoslavija je željela postati moderna, industrijalizirana zemlja s obrazovanim stanovništvom i kvalificiranom radnom snagom, ali se zadržala tradicionalna struktura obitelji, a podijela na muške i ženske poslove bila je i dalje prisutna.

3 Donna Harsch, „Communism and Women“, u: *The Oxford Handbook of the History of Communism*, ur. Stephen A. Smith, Oxford 2014., 490.

4 Božinović Neda, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd 1996., 102.

5 Sklevicky Lydia, *Konji, žene, ratovi*, 81.; Prema Sklevicky AFŽ je nasljednik buržoaskog ženskog pokreta iz 19. stoljeća, te socijalističkog ženskog pokreta nastalog unutar SRP(K).

6 Dijana Dijanić i suradnici, *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu (ŽBL)*, Zagreb 2004., 351.; C. Bonfiglioli, „Gendering Social Citizenship“, 5-6.

7 Neda Ardić, „Ekonomska osamostaljenje žena u Titovo doba“, u: *Žena*, 5, 1977., 22.

8 D. Dijanić, *ŽBL*, 349-351.

Jugoslavija je slično kao i drugi socijalistički režimi kao prvi čimbenik emancipacije žena vidjela njihov ulazak na tržište rada, dok se uloga majke trebala smanjiti kroz podružtvojljenu organizaciju koja uključuje otvaranje jaslica, vrtića i uslužnih servisa. Zaposlene žene ulaskom u radni odnos imale bi zdravstveno osiguranje, pravo na porodiljni dopust, pravo na mogućnost kraćega radnog vremena radi brige o djeci, ponekad kafeterije te jaslice i vrtiće unutar radnoga mjesta, također i pravo na obrazovanje i doškolovanje. Prema podacima Statističkog godišnjaka Jugoslavije 1971. bilo je zaposleno 3.850.000 stanovnika od čega su 31,33% činile žene.⁹ Do 1979. broj zaposlenog stanovništva porastao je na 5.615.000, a broj zaposlenih žena povećao se za 3% u odnosu na 1971. godinu. Sedamdesetih godina žene u Jugoslaviji činile su 33% radne snage, što znači trećinu od ukupnog broja, a najviše ih je bilo zaposleno kao nekvalificirana radna snaga u lakoj industriji ili ženskim poslovima.¹⁰ Iako je prema popisima stanovništva u Jugoslaviji uvijek bilo više žena, bilo ih je manje od muškaraca u potrazi za poslom. No, čak i službenu statistiku treba uzeti s određenom mjerom opreza jer pojedine kategorije žena poput kućanica i poljoprivrednica nisu bile prijavljene kao nezaposlene osobe, dakle nisu bile dio statistike.

Radnice u Hrvatskoj 1970-ih

Socijalna politika socijalističke države pružala je ženi zaštitu bez obzira radilo se o radnici ili kućanici. Zaposlena žena zarađenim novcem imala je sigurnu egzistenciju i mogla je raspolagati svojom plaćom, a istovremeno država ju je štitila pružajući joj besplatno zdravstveno osiguranje za nju i djecu, roditeljski dopust uz novčanu naknadu i mirovinu. Kućanice su, za razliku od njih, bile osigurane preko svojih muževa, imale su zdravstveno osiguranje i dječje dodatke.¹¹ Hrvatske žene formalno su imale sigurnost i bile oslobođene egzistencijalnih problema, posebice ako su bile u radnom odnosu, no u praksi nije sve išlo tako glatko. Susretale su se s problemima u traženju posla koji su još uvijek bili, iako ne na papiru, podijeljeni na muške i ženske, teškoćama oko čuvanja djece, kućanskim obvezama i nedostatkom vremena za društveno-politički rad. Neke od žena na zapošljavanje su gledale kao na mač s dvije oštrice.¹² Marija Novak prihvatila je posao unatoč određenim rizicima: „*Od prvog časa bila sam svjesna što s poslom dobivam a što gubim. Na kraju prihvatila sam posao, shvaćajući da ću zbog standarda morati dobrim dijelom žrtvovati obiteljski život*“, dok je domaćica Ljerka Crnić imala je drugačije mišljenje: „*Zašto da se zaposlim? Kada bih i dobila posao vjerojatno ne bih mogla pokriti troškove koji bi se stvorili kad bi se o kući brinuli drugi umjesto mene.*“¹³ Žena je s jedne strane dobila samopouzdanje svojim zaposlenjem, no s druge je strane gubila jer je zadržavala tradicionalnu ulogu kućanice i majke koju više nije mogla obavljati kao prije, već se morala oslanjati na ustanove za čuvanje djece (jaslice, vrtići i cjelodnevni školski boravci) i raznih servisa za čišćenje ili plaćati osobu koja je trebala voditi brigu o njezinom kućanstvu. No, nisu sve obitelji imale

9 Statistički godišnjak Jugoslavije (SGJ): 1980., Beograd: Savezni zavod za statistiku

10 Isto

11 D. Dijanić, *ŽBL*, 316.

12 „Plaća: jedna rad: dvostruk“, u: *Svijet*, 1970., br. 5, 6-7.

13 Isto.

financijskih mogućnosti plaćati kućne pomoćnice poput stomatologove supruge u filmu Kreše Golika *Ljubica*, koja je bila kućanica, ali nije obavljala kućanske poslove nego je za to imala zaposlenicu koja je usisavala, prala podove i obavljala sve potrebno.¹⁴ Takvih dobrostojećih obitelji nije bilo mnogo, te se većina žena našla pred teškom odlukom.

1.1. Obrazovanje i stručna sprema žena u Hrvatskoj

Hrvatska je prema popisu stanovništva iz 1971. godine imala 4.426.221 stanovnika, a od toga 51,67% žena, a identičan postotak zabilježen je i na sljedećem popisu 1981. godine. One su najvećim dijelom predstavljale nekvalificiranu radnu snagu i bile su zaposlene u lakoj industriji, trgovini, turizmu, obrazovanju ili zdravstvu.¹⁵ U dobi od 10 do 34 godine bilo je 3,2% nepismenog stanovništva, od čega su 62% činile žene.¹⁶ Svaki treći radnik u Hrvatskoj nije imao završenu osmogodišnju školu, a radnice najčešće nisu imale nikakvog stručnog obrazovanja. One sa srednjim stručnim obrazovanjem zapošljavale su se u financijskim i sličnim službama, dok su nekvalificirane i polukvalificirane radile na trakama u proizvodnji. Odgovarajuće obrazovanje na radnim mjestima visoke stručne spreme nije imala svaka četvrta, na poslovima koji zahtijevaju visoku i srednju stručnu spremu svaka druga, a u privrednim djelatnostima (trgovina, ugostiteljstvo) svaka treća žena. Obrazovanje se smatralo prvom stepenicom prema emancipaciji žena, no zaposlenim ženama koje imaju obitelj bilo je teško naći slobodnog vremena za obrazovanje.

Tablica 4. Zatupljenost učenika i učenica u obrazovnom sustavu

	1970./1971.		1978./1979.	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Osnovna škola	289.778	268.991	260.641	246.443
Srednja škola	84.659	72.697	97.504	95.146
Visoke škole	34.416	26.491	41.540	32.342
Fakulteti	19.542	14.941	31.543	25.432

(Izvor podataka: Statistički godišnjak Hrvatske 1980.)

Prema statističkim podacima odnos muškaraca i žena u obrazovnom sustavu išao je u neznatnu korist muške populacije. No, ostaje misterij pad broja polaznika u osnovnim školama na kraju desetljeća kod oba spola dok je na ostalim razinama obrazovanja broj rastao. Preko 50% žena pohađalo je različite seminare i tečajeve općeg obrazovanja organiziranih od strane radničkih i narodnih sveučilišta, dok je oko 30% pohađalo tečajeve društveno-ekonomskog i stručnog obrazovanja.¹⁷ U pulskoj Arena trikotaži proizvodnja je radila jedan tjedan ujutro, a drugi popodne što je omogućavalo mladim radnicama da rade samo ujutro, a popodne da pohađaju tečajeve za usavršavanje.¹⁸ Godine 1977. broj nepismenih žena i dalje

14 Krešo Golik, redatelj, *Ljubica*, Croatia film, 1978.

15 Statistički godišnjak SR Hrvatske (SGH): 1979., Zagreb: Republički zavod za statistiku

16 „Uvjet bez kojega se ne može“, *RN*, 1975., br. 11, 9.

17 Isto.

18 „Lijepo je raditi u jedinstvenom kolektivu“, *RN*, 1977., br. 10, 16-17.

je bio tri puta veći naspram broja nepismenih muškaraca, no veliki broj tih žena bio je radno sposoban. Njihova niža stopa obrazovanja opravdavala se radom i majčinstvom zbog kojih se ne stignu dodatno obrazovati.¹⁹ Međutim, s jedne je strane potreba za dodatnim obrazovanjem dobrim dijelom proizlazila iz ženine djevojačke dobi i obiteljske sredine koja često nije shvaćala potrebu za školovanjem, dok je s druge strane dodatno školovanje već obrazovanih radnica moglo biti mogućnost za njihov uspon na društvenoj ljestvici. Dana 5. svibnja 1978. za općinski praznik pulska tvornica obuće Astra dobila je priznanje za najzaslužniju proizvodnu i društveno-političku organizaciju. Jedan od razloga, zašto je ovo priznanje išlo upravo Astri, svakako je bila njezina briga o stručnom osposobljavanju radnika. Naime, poduzeće je omogućilo veći stupanj stručne spreme za 240 svojih radnika, tj. njih čak 60 posto.²⁰

Položaj žena bio je bolji u neprivrednim djelatnostima, poput zdravstva, gdje su one činile veći dio radne snage i mnogo brže napredovale. No, profesionalno napredovanje žena nije bilo lako ostvarivo. Jedna anonimna zagrebačka inženjerka izjavila je: „*Kada sam sve što znam i mogu pokušala na neki način uložiti u dobrobit kolektiva u kojem radim, kad sam, dakle, pokušala bez ikakvih karijerističkih pobuda napredovati u struci želeći time najmanje pomoći sebi, oni s kojima sam se pokušala izjednačiti ponašali su se prema meni tako da su mi posredno davali do znanja da niti vjeruju u moje sposobnosti, niti trebaju moje stručne usluge [...]*“.²¹ Unatoč kvalifikacijama radnice su se često suočavale s predrasudama te je još uvijek bila vidljiva podjela na muške i ženske poslove. U članku *Njenih 364 dana (isključujući 8. mart)* sugovornice govore s kakvim su se problemima susretale obrazovane i manje obrazovane žene.²² Službenica filmskog poduzeća izjavila je: „*Čekala sam gotovo pet godina, predala sam, nećete vjerovati, čak 66 molbi. Na mnoge nikada nisam dobila nikakav odgovor. Samo sam u jednom mjesecu, na primjer, dobila deset negativnih odgovora.*“²³ Nedovoljan stupanj obrazovanja predstavlja limitirajući čimbenik za napredak gospodarskog rasta i socijalne sigurnosti samih radnika te se upravo iz tog razloga država i zalagala za veće obrazovanje žena. No, ako su željele naći posao kvalificirane radnice morale su uložiti mnogo više truda od jednako kvalificiranih muških radnika i duže čekati na zaposlenje. Da je postojala podjela na muške i ženske poslove jasno se vidi iz oglasa o zapošljavanju: „*Dom zdravlja u Novskoj traži pri kraju veljače ove godine liječnika opće prakse za rad u jednoj od svojih ambulanti, a kao uvjet navodi se: 'regulirana vojna obveza.'*“²⁴ Iako je u ovom primjeru vidljiva i diskriminacija prema mladim muškim liječnicima bez odsluženog vojnog roka, žene su u samom početku bile eliminirane na temelju roda. Često se izričito tažilo muškarce što dovodi do zaključka da je napredak u obrazovanju žena i njihovom stručnom osposobljavanju bio vidljiv, ali nisu nestale tradicionalne predrasude o podjeli poslova što je ženama u velikoj mjeri otežavalo zapošljavanje. Teškoća u pronalasku posla imale su najviše nekvalificirane radnice jer i kada bi se zaposlile to je bilo na određeno vrijeme od nekoliko mjeseci.²⁵ Bilo je uobičajeno da neke tvornice poput zagrebačke tvornice čokolade, bombona

19 „Žene su, druge...“, *RN*, 1977., br. 17/18, 17.

20 „Priznanje pulskoj“, *Astri*, u: *Radničke Novine*, 1978., br. 21, 18.

21 „Plaća: jedna rad: dvostruk“, 6-7.

22 „Njenih 364 dana (ne računajući 8. Mart)“, u: *Svijet*, 1972., br. 5, 6-7.

23 „Ipak sam se zaposlila“, u: *Svijet*, 1971., br. 19, 6-7.

24 „Plaća: jedna rad: dvostruk“, 6-7.

25 „Pred odškrnutim vratima“, u: *Svijet*, 1979., br. 6, 24-25.

i kexsa Josip Kraš, koja je bila pretežito ženska organizacija i gdje je dnevno bilo oko 17 do 20% bolovanja, uzimaju žene na određeno vrijeme. Tu se najčešće radilo o istim ženama, koje su već radile i znale posao, no za njih je to bilo samo privremeno rješenje.

S jedne strane žene i djeca bili su osigurani od strane države, dok su s druge, zbog manjka vrtića i drugih ustanova, žene morale odustajati od posla ili se snalaziti na druge načine. Sedamdesetih godina većina žena u Hrvatskoj bila je zadovoljna napretkom, no slagale su se u tome da emancipacija nije bila u potpunosti postignuta.²⁶

Tablica 3. Školska sprema ženskog stanovništva starijeg od 10 godina u Hrvatskoj prema popisu stanovništva iz 1971. i 1981. godine

Školska sprema stanovništva starijeg od 10 godina u Hrvatskoj (%)				
	1971.		1981.	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Bez školske spreme i nepoznato	13,0	23,7	17,7	30,7
4 razreda osnovne škole	44,1	48,2	55,0	54,8
Osnovna škola	13,0	13,9	7,8	7,8
Škola za KV i VKV radnike	18,3	5,6	12,8	2,9
Škole za srednji stručni kadar	4,8	3,9	2,7	1,9
Gimnazija	2,3	2,6	1,5	1,2
Više škole	1,6	1,0	0,9	0,2
Fakulteti, visoke škole i umjetničke akademije	2,9	1,1	1,0	0,5

(Izvor podataka: Statistički godišnjak Hrvatske 1979. i 1982.)

Tablica 4. Broj osoba koje su tražile zaposlenje i broj nezaposlenih na kraju godine

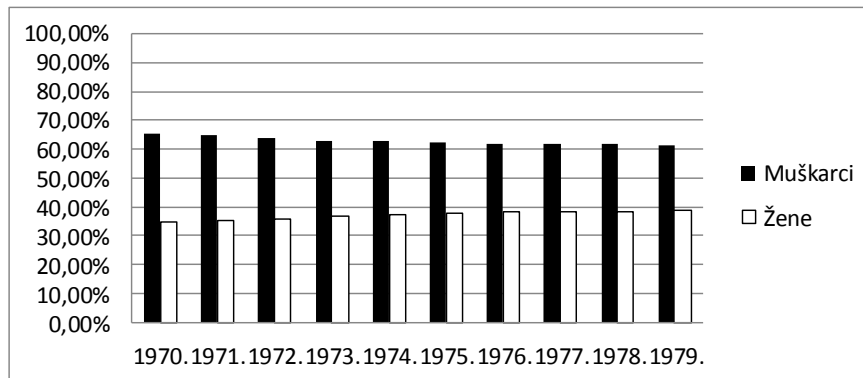
	Osobe koje su tražile zaposlenje		Osobe koje su krajem godine ostale nezaposlene	
	Ukupno	Postotak žena	Ukupno	Postotak žena
1970.	57.071	54,6	43.294	61,1
1971.	50.474	58,0	45.348	57,2
1972.	55.464	54,5	50.083	55,3
1973.	63.775	52,5	53.999	55,7
1974.	65.254	54,6	59.415	56,8
1975.	77.543	54,9	78.176	56,4
1976.	94.480	54,0	87.093	55,3
1977.	100.110	54,0	88.054	56,6
1978.	95.915	57,1	77.831	62,7
1979.	89.352	60,3	77.877	62,7

(Izvor: Statistički godišnjak Hrvatske 1980.)

²⁶ „Ipak sam se zaposlila“, 6-7.

Ulaskom u svijet rada žena se susrela s novim problemima. Od nje se očekivalo da ona i dalje bude dobra kućanica i majka te se ona u novoj situaciji suočila s nedostatkom institucija kojima bi mogla povjeriti svoje dijete na čuvanje dok je ona na poslu, noćnim smjenama, bolovanjima, brigom za kućanstvo, toplim obrocima i manjkom vremena za društveno-političku aktivnost. Pomoć muža u većini slučajeva nije mogla očekivati jer se zadržalo tradicionalno mišljenje o ženi kao domaćici i majki. Zastarjelo razmišljanje može se iščitati i iz dijaloga koji je vodila glavna junakinja Golikova filma *Ljubica* sa svojim mužem koji joj je rekao: „...pa jesam ja tebi govorio da je materi mjesto uz dijete, nisam ja to izmislio, kakve je mali imao potrebe da ti studiraš te fonetike...“²⁷ Iako je ovdje riječ više o afektu, ipak je vidljivo tradicionalno razmišljanje o mjestu majke pored djeteta, a ne na studiju. Velik broj muškaraca, baš kao i poslovođa, smatrao je da žene ne mogu raditi kao i muškarci i da njihova uloga nije jednaka. Slikar Mustafa Voljevica to je jasno dao do znanja u svojoj izjavi: „Ne, žene nisu ravnopravne s muškarcima. Došlo je vrijeme da mi muškarci povedemo borbu za ravnopravnost sa ženama. Jer, ona je stub doma, na njoj stoji kuća, ona i radi, i pere, i kuha, i glača, i rađa i odgaja djecu. Meni ostaje samo da radim i da – obilazim gostionice. Supruga mi je antialkoholičar, ali sam je jednom uspio natjerati da popije čašu piva. Odmah se počela žaliti da su joj se ‘noge podsjekle’. Tada sam joj odgovorio: ‘Eto, vidiš, a kako je meni tako svaki dan, i još s konjacima.’ Nisam, međutim siguran jesam li je uvjerio da mi je zaista teško.“²⁸ Primitivna i šovinistička shvaćanja bila su sedamdesetih još uvijek česta pojava koja je sprječavala žene da postignu ravnopravnost i da se na njih pri zapošljavanju gleda kao na ravnopravne članove društva. Ako je mišljenje njihovih muževa bilo slično mišljenju slikara Voljevice one su i same mogle pretpostaviti što ih čeka u svijetu izvan kuće. Bez obzira na stupanj obrazovanja žene su bile svjesne s kakvim problemima će se susresti od onog trenutka kada dobiju svoju radnu knjižicu.

Graf 1. Godišnji prosjek zaposlenog osoblja/radnika u društvenom sektoru prema spolu od 1970. do 1979.²⁹

(Izvor podataka: Statistički godišnjak Hrvatske 1980.)

27 K. Golik, *Ljubica*.

28 „(Ne)ravnopravnost naša svagdašnja. Tko vlada u ovom društvu: žene ili muškarci“, u: *RN*, 1971., br. 24, 6-7.

29 Godine 1978. dolazi do promjene termina osoblje/radnik.

Tablica 4., Djelatnosti u kojima žene čine preko 50% udjela radne snage

Godišnji prosjek žena po djelatnostima 1979. (%)	
Trgovina	50
Ugostiteljstvo i turizam	62
Financijske i druge usluge	51
Obrazovanje i kultura	61
Zdravstvena i socijalna zaštita	78
Proizvodnja prediva i tkanina	63
Proizvodnja gotovih tekstilnih proizvoda	81
Proizvodnja kožne obuće i galanterije	73
Proizvodnja i prerada duhana	63

(Izvor podataka: Statistički godišnjak Hrvatske 1979.)

Noćne smjene

Podjela poslova nadovezivala se na problem noćnih smjena, briga o djeci na prehranu i bolovanja, a društveno-politička aktivnost na sve navedeno. Žena svojim zapošljavanjem nije naišla samo na jednu zapreku već na njih nekoliko. Zabrana noćnog rada bila je česta tema radnica i novinskih članaka koji su htjeli istaknuti teškoće rada u tri smjene, ali i kršenje propisa.³⁰ Međunarodna konvencija o zabrani noćnoga rada za žene propisivala je da je radnicama dozvoljen noćni rad samo kada to zahtijevaju naročito ozbiljne društvene, ekonomske, socijalne i slične okolnosti, a pod uvjetima utvrđenim zakonom. Barica Mutak, tekstilna radnica u zagrebačkom Tvorpamu žalila se na tri smjene jer je smatrala da je to vrlo zamorno za ženu koja kod kuće ima mnogo posla.³¹ Od žene koja je mislima kući, a tijelom na poslu nije se moglo očekivati mnogo kvalitetnog rada. Zaposlenicama je trebalo pomoći i posvetiti im više pažnje. Mnoge od njih smatrale su da bi se ukidanjem noćne smjene, koja je najčešće trajala od 22 do 6 ujutro, olakšao posao jer je kasnije trebalo raditi i kod kuće.³² Vrlo mali broj žena, poput Ane Pletikosić, radnice u sinjskoj predionici i tvornici konca Dalmatinka, bilo je zahvalno na trećoj smjeni: „*Nema mi tko čuvati troje djece, rastavljena sam pa već osam godina radim stalno u noćnoj smjeni. Odlazim kad djeca zaspu, ujutro se žurim kući da vidim što ću zateći. Zahvalna sam što mi je omogućen rad noću, iako to užasno iscrpljuje.*“³³ Treću smjenu najteže su podnosile majke s malom djecom i starije žene koje su zbog zdravstvenih problema vrlo često odlazile u prijevremenu mirovinu. Smatralo se da bi bez treće smjene produktivnost bila veća, a kvaliteta proizvoda bolja. Noćnog rada bile su oslobođene majke s djecom do tri godine te su jedino uz vlastiti pismeni pristanak mogle raditi. U nekim tekstilnim tvornicama gdje je treća smjena bila normalna pojava, tražila se muška radna snaga za taj posao. No, muškarci su s pronalaskom boljeg posla odlazili, a žene su se vraćale. Milica Počuča, predsjednica Odbora za pitanja društveno-ekonomskog položaja žena Republičkog vijeća Saveza sindikata Hrvatske,

30 „Noćne smjene bez žena“, u: *RN*, 1975., br. 15, 5.

31 „Najteže je u noćnoj smjeni“, u: *RN*, 1975., br. 41, 18.

32 „Žene osloboditi noćnog rada“, u: *RN*, 1978., Izvanredni broj, 20; „Žene osloboditi noćnog rada“, *RN*, 1978., br. 38., 5.

33 „(Prividno) začarani krug“, u: *Svijet*, 1972., br. 23, 8.

slagala se s time da se noćnu smjenu ne može ukinuti, ali da bi se pozornost mogla usmjeriti na poboljšanje uvjeta noćnog rada, zaštitu na radu, tople obroke, prijevoz na posao i s posla, osvjetljenje i veće osobne dohotke, a prije svega na zaštitu majke.³⁴ Unatoč svim problemima koje je donosila treća smjena, ona se nije mogla ukinuti jer bi to značilo gubitak radnih mjesta. Trebalo je platiti podstanarstvo, račune, hranu i druge životne izdatke što je dovelo do toga da je treća smjena postala nužno zlo za veliki broj žena.

„Bolovanje za društvo“

Više od malog djeteta majku je trebalo bolesno dijete, što je bio najčešći razlog zbog kojega su radnice uzimale bolovanje.³⁵ Upravo se u tome krio još jedan od problema u poboljšanju položaja žena. Žene su mnogo vremena provodile kući zbog slabog zdravlja ili ozljeđivanja na radu, no najviše su koristile to pravo zbog bolesne djece i drugih članova obitelji. Od žene se očekivalo da ona ostane kući ako je neki član obitelji bolestan, skuha mu juhu i brine se o njemu. Iako ne postoje točne statistike, češće su se ozljeđivale udane žene što se opravdavalo njihovom dvostrukom opterećenošću, a najbrojniji razlog ostanka kod kuće bila je trudnoća.³⁶ Unatoč tome mnoge žene željele su nastaviti raditi kako ne bi izgubile posao. Neke od njih nisu željele koristiti ni ono što im je bilo osigurano saveznom Zakonom o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu.³⁷ Naime, članak 31. o zaštiti žena, omladine i invalida kaže da žena ne može raditi duže od punog radnog vremena odnosno da žene ne mogu raditi noću za vrijeme trudnoće ili ako imaju dijete u dobi od jedne godine. Ipak, Dragica Belina, KV tkalja u tkaonici Tekstilnog kombinata Zagreb izjavila je: „*Radim i u noćnoj smjeni. Nisam se zapravo još ni prijavila da sam trudnica, a niti ne osjećam nikakve tegobe. Stoga mi više odgovara da radim i noću: imam svoje stalno radno mjesto, a kod kuće se mogu po danu dovoljno naspavati. Kad bih koristila pravo da radim samo u dvije smjene, onda bih uvijek bila u rezervi. ...*“³⁸ Postojalo je uvriježeno mišljenje da bolovanja uzimaju radnice koje imaju visoki standard ili se bave nekim dodatnim zanimanjem. Prema podacima iz Jugoplastike, samohrane majke i radnice iz radničkih obitelji najmanje su koristile bolovanja iz dva razloga: dijete treba prehraniti, a stanarinu platiti.³⁹ U Josipu Krašu od 700 radnika 130 je stalno bilo na bolovanju i to više od mjesec dana. Glavni razlozi tome bili su dobro poznati: trudnoće i rad u tri smjene.⁴⁰ Neke tvornice, poput pulske Astre i Arena trikotaže imale su vlastite liječnike koji su djelovali pri tvornici i pružali radnicama besplatne sistematske preglede i cjepiva protiv gripe.⁴¹ Među zaposlenicima Arena trikotaže bilo je uobičajeno da radnici posjećuju bolesnog suradnika, donese mu poklone i novosti iz poduzeća. U Zagrebu sedamdesetih svaki dan prosječno na posao

34 „Pravo i na noć“, u: *Svijet*, 1976., br.6, 6-7.

35 „(Prividno) začarani krug“, u: *Svijet*, 1972., br. 23, 8-9.

36 Isto.

37 „Trudnica - uza stroj ili na bolovanju“, u: *Svijet*, 1976., br. 8, 6-7.

38 Isto.

39 „Žena u Udruženom radu: Između 'socijale' i socijalne politike“, u: *RN*, 1977., br. 11, 15.

40 „Mnogo žena - mnogo bolovanja“, u: *RN*, 1979., br. 42, 18.

41 „Priznanje pulskoj 'Astri', 18; „Preporod jedne 'Arene'“, u: *Vjesnik u srijedu*, 1977., br. 1290, 12-14.

nije dolazilo 70 tisuća Zagrepčana, opet većim dijelom žena.⁴² Žene nisu smatrane stabilnom radnom snagom jer su vezane uz obitelj, djecu i kućne poslove, a kod mnogih je postojalo uvjerenje da su konstitucijski slabije pa da zato brže obolijevaju. No, žene su najmanje ostajale kući radi sebe. Uz trudnoću, koja je bila najčešći razlog bolovanja i nikako rezultat nerada, drugi razlog bila je briga za bolesno dijete, treći njega člana obitelji i tek na posljednjem mjestu bila su bolovanja uzrokovana njihovom bolešću. Istina je da je više žena koristilo bolovanje, no koristili su ih i muškarci, ali za rad u polju ili „fušu“.⁴³ Problem ženskog bolovanja prepoznat je i u tisku. Primjerice, autor jednog članka smatrao je da je bolovanje žena ustvari bolovanje za društvo, a kao razlog tomu vidio je izrastanje djeteta u čovjeka i radnika.⁴⁴ Usto, ironično je zaključio da trudnoća nikako nije mogla prijeći na muškarca. Prebacivalo im se da su često na bolovanju radi sebe, djece, obitelji, a da su na poslu rastresene.⁴⁵ Iz primjera bolovanja vidi se koliko su neka stajališta ostala tradicionalna i da ženska ravnopravnost na nekim područjima stagnira. Inženjerka Vesna Šunjić u prilogu *Radničkih novina* „(ne)ravnopravnost naša svagdašnja. Tko vlada u ovom društvu: muškarci ili žene“ govori: „Teško je dijeliti ravnopravnost s muškarcima. [...] Nije problem samo u nama ženama, u našoj podaničkoj psihologiji, problem je u muškarcima a i u propisima društva. Žena mora ići na bolovanje i kada je ona bolesna, i kada je bolesno dijete, muž ili roditelji. Ne znam za slučaj da je muž uzeo bolovanje zbog bolesti djeteta ili žene. Žena je, prema tome, u dilemi između ravnopravnosti i ženstvenosti a radije se priklanja podređenom položaju nego da ide u nesigurne rizike.“⁴⁶ Kao protu-članak u idućem broju izašao je istoimeni prilog iz muškog kuta gledišta. Prema većini sugovornika ravnopravnosti nije bilo, stereotipi prema ženama postojali su i dalje, kao i mišljenje o njihovoj ulozi u društvenoj i bračnoj zajednici.⁴⁷ Dragan Desnica iz Koprivnice izjavio je: „Postoje muški i ženski poslovi i nije prirodno da ih zajednički obavljaju, recimo, muž i žena. Nisam nazadnog shvaćanja, ali pranje rublja isključivo je stvar žene. Izrazito sam protiv toga da muškarac pere rublje, da povija djecu, da sprema kuću. Ali, isto tako ne mogu shvatiti kakav je to muškarac koji bi sebi dopustio da gleda ženu u dvorištu kako sprema drva.“. Ovakva razmišljanja dovela su do većeg broja ženskih bolovanja jer kao što se pranje rublja smatralo ženskim poslom, tako se i briga o bolesnima pripisivala majkama i ženama. To je bila još jedna ženina briga i dodatni posao. Poslodavci su se žalili na česte izostanke, a muževi su ih, u ovim slučajevima, očekivali. To je dovelo žene do situacije u kojoj one nisu imale mnogo izbora, morale su se brinuti o bolesnom djetetu, jer nije dolazilo u obzir da muž izostane sa svog radnog mjesta, znajući da će joj se izostanci s posla prebacivati ili direktno ili kroz novinske stupce.

Društvena prehrana

Žena je imala mnogo problema, no država i poduzeća pokušavale su pomoći koliko je to bilo u njihovoj moći. Otvarane su jaslice i vrtiće ili su poduzeća pomagala svojim radnica-

42 „Žene boluju za društvo“, u: *RN*, 1979., br. 35., 5.

43 Isto.

44 Isto.

45 „(Prividno) začarani krug“, 8-9.

46 „(Ne)ravnopravnost naša svagdašnja. Tko vlada u ovom društvu: žene ili muškarci“, u: *RN*, 1971., br. 23, 6-7.

47 Isto, 6-7.

ma da dobiju prednost pri upisu svojeg djeteta, druge su imale vlastite liječnike i ginekologe, a treće su svojim radnicama pomagale u obliku organizirane društvene prehrane. Zdravlje radnika smatralo se vrlo važnim jer je zdrav radnik bolje radio. Kvalitetniji rad značio je veću produktivnost, a time i podizanje standarda zemlje.⁴⁸ Tehnološka postignuća svakako su olakšavala rad u tvornicama kojima su trebali upravljati radnici preko radničkih savjeta i upravnih odbora. Upravo preko tih tijela, odnosno svojih predstavnika u upravljačkoj strukturi poduzeća, imali su mogućnost utjecanja na svoj položaj. Da bi se održalo njihovo zdravlje i da bi oni bili motiviraniji na poslu, bilo je vrlo važno da se ispravno i redovito hrane. Pitanje restorana društvene prehrane u nekim je poduzećima funkcioniralo, u nekima nije. Primjerice u Zagrebu je 1975. 65% osnovnih organizacija udruženog rada (OOUR) imalo organiziranu društvenu prehranu. Neke organizacije same su pripremale hranu, a druge su je dovozile. Topli obrok nudilo je 51% OOUR-a, a negdje je bilo dozvoljeno ručak nositi kući pa čak i birati između dvaju i više jela. Radnici su bili zadovoljni brojem restorana, ali ne i njihovom kvalitetom zbog nekvalificiranosti radnika i nedovoljne higijene. No, koliko su značili majkama govori Slavica Vasić: „*Da, par godina smo živjeli kao podstanari, bilo je vrlo teško, ali nam je uvelike pomogla izvrsno organizirana prehrana u našem poduzeću, tako da se i danas tamo hranimo kada je raspored smjena takav da ne mogu stići spremiti ručak kući.*“⁴⁹ Da je radnicima bio važniji obrok od same kvalitete potvrđuje i modna konfekcija Slavonija koja je imala restoran s 210 mjesta. Hranu koja se dovozila i po procjeni radnika bila slabije kvalitete jelo je preko 800 radnika.⁵⁰ Zbog gubitka radnog vremena planirao se napraviti restoran sa 700 mjesta kako bi svi jeli u isto vrijeme, a uvođenje toplih obroka čija je cijena bila pet puta manja od regularne (s 15 na tri dinara) i automate za tople i hladne napitke pokazalo se kao dobra investicija. Značilo je to da se za jednu prosječnu plaću 1976. moglo pojesti 1.254 topla obroka.⁵¹ Tvornica obuće i gumenih proizvoda Josip Kraš osiguravala je topli obrok i svojim radnicima u noćnoj smjeni.⁵² Jugoplastika koja se pokazala kao tvornica koja zaista brine za svoje radnice omogućila je da čak 80% zaposlenica dobiva hranu po pristupačnim cijenama.⁵³ Brigom o radnicama bila je zadovoljna i Đurđa Pintarić, zaposlenica koprivničke prehrambene industrije Podravka: „*Primjerice i organiziranje opskrbe zimnicom, osigurani topli obrok, oslobađanje noćnog rada za žene koje imaju malo djeteta. Kolika su to olakšanja za obitelj, a posebno za ženu.*“⁵⁴ Žene kojima su u sklopu tvornica bili osigurani topli obroci bile su oslobođene posla kuhanja u situaciji koja je to zahtijevala, kada zbog smjene ili nekog drugog razloga nisu imale vremena pripremiti ručak. Topli obrok najviše je trebao radnicima koji su putovali na posao jer je njihov radni dan trajao duže. U Zagrebu je na posao putovalo 54% žena te se toplim obrokom trebalo nadopuniti vrijeme između njihova dolaska na posao i odlaska kako bi imale dovoljno snage za kvalitetan rad.⁵⁵ Negdje su bili osigurani i obroci za noćne radnike tako se vidio napredak u društvenoj prehrani, ali često se

48 „Kvalitetnija prehrana - veća produktivnost“, u: *RN*, 1975., br. 52, 12-13.

49 „ZRO: Priznanje obvezuje“, *RN*, 1975., br. 52, 11.

50 „Slavonija za milijun ljudi“, u: *RN*, 1975., br. 44, 10-15.

51 Igor Duda, *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Zagreb 2010., 33.

52 „Pravo i na noć“, 7.

53 „Žena ravnopravan proizvođač“, u: *RN*, 1975., br. 41, 18.

54 „Žena između rada i obitelji“, *RN*, 1975., br. 25, 16.

55 „Topli - i kakav još - obrok“, u: *Svijet*, 1976., br. 2, 5.

prigovaralo što većina tih ljudi nema potrebne kvalifikacije, što je hrana masna, a samim time i nezdrava. No, za majke, ali i mnoge druge, ta hrana bila je od velike pomoći. U industrijskoj konfekciji Naprijed u Zagrebu radnice su mogle ponijeti kući svoj topli ručak, a za deset dinara mogle su dobiti obrok i za članove obitelji. Koliko je to njima značilo izjavila je službenica Anica Belina Božić: „*Radim, uz to studiram i imam malo dijete. Možete li uopće zamisliti što za mene znači da ne moram sama kuhati ručak?!*”⁵⁶ Uz prosječnu plaću 1976. u iznosu od 3.763 dinara Anica je mogla uzeti 376 obroka za svoju obitelj.⁵⁷ U poduzećima u kojima nije postojao društveni restoran radnici su hranu kupovali bonovima. Međutim, u nekim slučajevima to je dovelo do toga da su radnici sredstva predviđena za prehranu trošili na druge stvari kao kućne potrepštine ili alkohol.⁵⁸ Radnicima, a posebno ženskom dijelu, pokušalo se pomoći i zimnicom.⁵⁹ Nabavljali su se krumpir, grah, luk, konzervirano ili svježe voće i povrće po 10 do 30% nižim cijenama od maloprodajne. Sve su ovo bili načini na kojima se pokušavalo pomoći zaposlenim majkama. Iako nije sve savršeno funkcioniralo jer nisu sva poduzeća mogla omogućiti svojim radnicima topli obrok i jer su radnici bonove koristili u druge svrhe, radilo se na tome da se ženi pomogne, da je se osloboditi jednog dijela tereta i na taj način stvori više slobodnog vremena za društveno-političku aktivnost, usavršavanje ili sportske aktivnosti.

Društveno-politička aktivnost žena

Jedan od razloga zbog kojega se radilo na poboljšavanju uvjeta rada za žene, planiranju otvaranja jaslica, vrtića, restorana društvene prehrane i ustanova koje bi pomogle ženi u kućanskim poslovima bio je, osim zaštite materinstva i same žene, njezino uključivanje u društveno-politički život. S boljim uvjetima života i rada žena je mogla biti aktivnija i napraviti još jedan korak prema svojoj emancipaciji.⁶⁰ Žene su željele sudjelovati u društveno-političkom životu, no njihov je broj bio vrlo malen jer im je nedostajalo slobodnog vremena. S kojim se problemima susretala žena opisala je Slavica Vasić, delegat tekstilne tvornice Pobjeda u Saveznom izvršnom vijeću za predškolski odgoj djece: „*Teško je zaposlenoj ženi s malim djetetom da bude društveno angažirana. Evo, ja nisam stigla još ni na jedan sastanak, drugovi me još nisu ni upoznali, premda bih željela raditi. Naprosto ne mogu stići i da skuham i operem i bavim se djetetom i radim. Danas je žena stvarno opterećena i teško može, pored svih poslova i – samoupravljati. A društvo bi joj to trebalo omogućiti.*”⁶¹ Slavićini problemi mogu se preslikati na gotovo svaku ženu u Hrvatskoj sedamdesetih godina. Neke žene su se žrtvovala pa su dolazile ranije na posao ili odlazile kući nakon radnog vremena poput Barice Mutak, a neke su bile te sreće da su imale potporu i razumijevanje obitelji kao Sofija Mikac i Đurđa Stefanović.⁶² Za većinu žena je, zbog obaveza kod kuće i brige o djeci, politički i društveni život bio na zadnjem mjestu

56 Isto, 6.

57 I. Duda, *Pronađeno blagostanje*, 33.

58 „Kvalitetnija prehrana - veća produktivnost”, 12-13.

59 „Do zimnice - kako tko, u: *RN*, 1976., br. 38, 11.

60 „Najteže je u noćnoj smjeni”, 18.

61 „ZRO: Priznanje obvezuje”, 14.

62 „Najteže je u noćnoj smjeni”, 18; „Priznanje Sofiji”, *Varteksu i Varaždinu*, u: *RN*, 1975., br. 21, 15; „Mnogo žena - mnogo bolovanja”, 18.

jer bi njihovom angažiranošću patio obiteljski život, a majke si to nisu željele dopustiti pa su društveno-političku ulogu prepuštale muževima koji su imali više slobodnog vremena.⁶³ Ženama se moglo pomoći izgradnjom potrebnog broja vrtića, raznih drugih pratećih objekata i servisa te unaprijeđenjem društvene prehrane jer bi im se na taj način pružilo više slobodnog vremena za sudjelovanje u društvenom i političkom životu.⁶⁴ Nije bila rijetkost da žene nakon ulaska u brak i po rođenju djeteta mole da ih se izbriše iz raznih odbora i vijeća. Baš kao što su neke majke odustajale od svojih poslova dok dijete ne poraste, tako su druge napuštale svoju društvenu i političku aktivnost. Često se isticalo da nisu dovoljno zastupljene u organima odlučivanja, delegatskim skupštinama, radničkim savjetima i izvršnim organima te da je vrlo malo žena s nagradama i odlikovanjima.⁶⁵ Žene su imale slabije obrazovanje, a uz obaveze kućanice i majke koje su ih čekale nakon radnog dana mogućnost da se uključe i angažiraju bilo je vrlo niska, nedostajalo im je slobodnog vremena za edukaciju, a pogotovo za sudjelovanje u društveno-političkom životu. U deset godina žene su postale prisutnije, aktivnije i napredovale su, ali nisu se oslobodile drugih tereta koji su sprječavali i njihovu veću uključenost u društveni život. Žene sa starijom djecom, koje su imale potporu obitelji mogle su biti aktivne, no za većinu to je predstavljalo još jednu dodatnu obavezu koju nisu stigle obavljati. Nije da žene nisu htjele biti aktivne, ali između rada, obitelji, kućanskih poslova i društveno-političke aktivnosti, bilo je najlakše izbaciti ovu posljednju. Ne može se reći da se nije pokušavalo olakšati ženama, ali s obzirom na razinu cjelokupnog napretka nešto je moralo ispaštati, a žene su uglavnom prije društveno-političke aktivnosti stavljale svoju obitelj.

Kamo s djecom?

Svakoj radnici i majci jedna od najvećih briga bila je gdje s djecom za vrijeme radnog vremena. Postojalo je nekoliko opcija: bake i djedovi, vrtići, prestanak rada, ostavljanje djece same kod kuće, davanje na čuvanje starijim ženama koje su već čuvale svoje unuke ili pak unajmljivanje dadilja što su si mogle priuštiti samo dobrostojeće obitelji. Sredinom 1975. godine 1,7% djece starosti do tri godine boravilo je u jaslicama, a 15,4% djece bilo je obuhvaćeno programom vrtića, no gotovo polovica njih je u jaslicama i vrtićima boravila kraće od radnog vremena.⁶⁶ Roditelji kojima su u blizini bili djedovi i bake mogli su svoju djecu ostaviti njima na čuvanje, no kada nije radio „baka servis“, djeca su bilo prepuštena sama sebi ili starijoj braći i sestrama.⁶⁷ Zbog straha od ostavljanja djeteta samog kod kuće i zbog blizine škole kći obitelji Milinković svoj je tjedan provodila kod tete.⁶⁸ Neki su bili prisiljeni djecu ostavljati samu kod kuće, ali majke su tada svoj radni dan provodile zabrinute da se što ne bi dogodilo dok su one na poslu ili da dijete neće pojesti topli obrok i da će gladno otići u školu. Mihajlo i Slavica Vasić, oboje zaposlenici u poduzeću tekstilne industrije Pobjeda, radili su istoj smjeni do rođenja

63 „Žena između rada i obitelji“, 16.

64 „O društvenom položaju žena“, u: *RN*, 1976., br. 52, 3.

65 „Savjetovanje o društveno-ekonomskom položaju žene u udruženom radu“, u: *RN*, 1978., izvanredni broj 18, 3-4.

66 „Žena u udruženom radu. Vrtići privatni - kriterij društveni“, u: *RN*, 1977., br. 12, 18.

67 „Žena između rada i obitelji“, u: *RN*, 1975., br. 25, 16.

68 „Zagrebačka radnička obitelj (ZRO): U stanu solidarnosti“, u: *RN*, 1975., br.48, 12-13.

djeteta. No onda su bili prisiljeni započeti s radom u smjenama, muž u tri, a žena u dvije, kako bi netko mogao biti s kćeri ili ići po nju u vrtić.⁶⁹ Jaslice i vrtići, kao treće rješenje, nisu bili svima dostupni iz financijskih razloga ili nedostatka ustanova u njihovoj blizini, no ono što najviše nije odgovaralo roditeljima bilo je njihovo radno vrijeme koje se nije poklapalo s radnim vremenom majke. Određene tvornice, poput splitske Jugoplastike, pomagale su radnicama u osiguravanju mjesta svojoj djeci u jaslicama i vrtićima, no često su i same majke ostavljale djecu nekome na čuvanje kako ne bi ovisile o satnici vrtića.⁷⁰ Da to nisu radile samo radnice Jugoplastike govore i brigadirka na keksima i vaflima u Krašu Đurđa Stefanović te Mira Živković, tokarica u pulskom brodogradilištu Uljanik.⁷¹ Đurđa je o brizi za dijete dok je ona na poslu izjavila: „[...] pitanje mlađeg riješila sam van dječjih ustanova, tako da nisam vezana njihovom satnicom“, a Mira je o svojoj situaciji govorila: „Spadam među slabije plaćene. Od 111-120.000 mjesečno plaćam 55.000 ljudima koji mi čuvaju petogodišnjeg sina. Što bih inače s njim? Već je tri puta bio pred autom! U vrtić ne primaju tako rano ujutro da bih ga mogla odvesti prije posla kad idem u jutarnju smjenu, niti bi ga držali dok izađem iz poslijepodneve smjene. A što će biti kad pođe u školu.“ Žene kojima bake i djedovi nisu mogli čuvati djecu, vrtići im nisu bili dostupni, a privatno čuvanje im je bilo preskupo najčešće su odustajale od svojih poslova i vraćale se kući. Katica Juršić radila je na stroju u tvornici papira Lovinčić do početka trudnoće, no nakon što je sin porastao i krenuo u vrtić, ona je željela ponovno nastaviti raditi svoj posao za strojem. Katica je u razdoblju koje je provela na roditeljskom dopustu završila daktilografski tečaj kako bi se usavršila i možda prije pronašla novi posao.⁷² Istu odluku donijela je i Ruža Budisavljević, djelatnica Pošte I Zagreb, koja se, nakon što su djeca porasla, vratila na posao.⁷³ Zanimljivo je da je Ruža za 30 godina partijskog staža dobila 30 karanfila i revolucionarnu knjigu, no ipak se morala na neko vrijeme odreći posla da bi odgajala svoju djecu.

Hrvatska je do početka sedamdesetih bila na zadnjem mjestu u Europi po kapacitetu predškolskih ustanova za boravak djece zaposlenih roditelja, a u Zagrebu je tek svako šesto dijete imalo gdje provesti dan dok su mu roditelji radili.⁷⁴ Kome povjeriti dijete bio je problem većine majki, jaslice i vrtići imali su svoje radno vrijeme koje nije bilo u skladu sa smjenama majki. Žene koje su radile prijepodne mogle su svoju djecu ostaviti u predškolskim ustanovama, no radnice u dvije, pa čak i tri smjene, morale su pronalaziti druga rješenja. U krajnjem slučaju odustajale su od svojih poslova i vraćale se kućama kako bi odgajale djecu. Radnice nisu imale samo problem čuvanja djece dok one rade već i mnoge druge, koji su se konstantno ponavljali, a napredak u njihovom rješavanju bio je minimalan.

Sportsko i kulturno uzdizanje radnica

Već nakon Drugog svjetskog rata jugoslavenske vlasti nastojale su razviti masovnu dokolicu kao dio novog socijalističkog društva. Namjeravalo se to učiniti preko dva koraka, i

69 „ZRO: Priznanje obvezuje“, 11.

70 „Žena u Udruženom radu: Između 'socijale' i socijalne politike“, 15.

71 „Mnogo žena - mnogo bolovanja“, 18.

72 „ZRO: Obično ali neponovljivo“, u: *RN*, 1975., br. 49/50, 12-13.

73 „U službi djece i muža“, u: *RN*, 1976., br. 12, 14.

74 „Plaća: jedna rad: dvostruk“, 6-7.

to razvijajući sustav socijalnog turizma, te nastojanjem uključivanja što većeg broja radnika u sportske aktivnosti. Potonje se nastojalo ostvariti preko poduzeća, odnosno njihovih sportskih društava, a sve pod krilaticom *U zdravom tijelu zdrav duh*. Da su poduzeća brinula o zdravlju svojih radnica ne govori samo njihova briga oko prehrane već i oko sportske rekreacije. Žene su činile trećinu radne snage i obavljale su posao kod kuće što znači da su mnogo radile, a vrlo su se malo aktivno odmarale.⁷⁵ Bilo je uobičajeno da se muški radnici bave sportom i odlaze na natjecanja te ih je u omjeru prema ženama radnicama bilo 6:1. Trudilo se žene uključiti u sportske aktivnosti jer one su osim zdravstvenih motiva dobru formu trebale i zbog njihove biološke zadaće. Aktivne žene lakše su podnosile trudnoću, tegobe klimakterija, a vježbanje im je moglo olakšati i bol uzrokovanu širenjem vena. No, baš kao i društveno-politički život, sport i rekreacija doživljeni su od većine kao dodatno opterećenje. Najčešće su žene govorile da ionako jedva jedvice sve stignu obaviti te da ne bi izdržale još i ovu obavezu. Majka ne može voditi dijete sa sobom dok vježba, a da ga pusti ocu na čuvanje bilo je još uvijek pomalo strano. Unatoč tome, neke su žene i majke pronašle vrijeme za sport i nastupale sa svojim kolegicama na natjecanjima.⁷⁶ Nada Kodrnj, referentica u tekstilnom kombinatu Zagreb bila je jedna od njih. Reprezentativka Jugoslavije u kuglanju koja je sudjelovala na četiri svjetska prvenstva i koja je kao „trenerica stvarala svoje nasljednice“. I bez terena i dvorana tjelovježba se mogla provoditi, što pokazuje i praksa čistionice varaždinskoga tekstilnog kombinata Varteks.⁷⁷ U jutarnjoj i poslijepodnevnoj smjeni rad u tvornici bio je prekidan na sedam minuta kako bi oko 200 radnica moglo obaviti tjelovježbu. Uz glazbu i demonstratora radnice su vježbale savladavanje umora, čime se trebala povećati i njihova daljnja rekreacija i produktivnost. U vrijeme polusatne pauze radnice su mogle koristiti tri igrališta za odbojku, četiri koša za košarku, petnaest kuglana i više stolova za stolni tenis, pikado, šah, bilijar ili badminton. U Varteksu je ove mogućnosti koristilo preko 50% radnica koje su sudjelovale i na natjecanjima u malom nogometu, rukometu, kuglanju, šahu, stolnom tenisu i streljaštvu. U Labinu su sportsku rekreaciju započele prosvjetne radnice srednje škole Mate Blažina te je ona dobila općinski karakter jer su joj se priključile i kućanice.⁷⁸ Sportske aktivnosti omogućavale su ženama da se nekoliko puta tjedno rekreiraju, druže sa svojim kolegicama i odlaze na natjecanja, ali i osiguravale su im bolju tjelesnu spremnost za rad.

Radnice koje nisu bile zainteresirane za sportske aktivnosti mogle su dio svog slobodnog vremena posvetiti kulturnom stvaralaštvu, uživati u pisanju pjesama i recitiranju. Osim sporta, poduzećima je bilo važno da se njihovi radnici i kulturno uzdižu, stoga je Varteks svojim radnicama omogućio i kulturne priredbe. Godine 1974. pet pjesnika iz cijele Hrvatske pred 320 radnica poduzeća Varteks pročitao je svoje stihove, a kako je izjavila jedna od radnica, Dragica Žganec: „*Ljepše nam je sada. Tak nas je nekaj v srcu štipnulo i razdragalo. Je, je, bu nama sad lakše delati do kraja smjene. Kaj tak navek ne dojdete.*“⁷⁹ Međusobni posjeti kolektiva

75 „Sport je potreban i ženi“, u: *RN*, 1976., br. 21, 16.

76 „Nada stvara nasljednice“, u: *RN*, 1976., br. 46, 14.

77 „Tjelovježba za produktivnost“, u: *RN*, 1975., br. 7, 4.

78 „I ženi je potrebna rekreacija“, u: *RN*, 1976., br. 14, 24.

79 „Ustala je od stroja“, u: *RN*, 1974., br. 47, 26.

i prilika za vlastito izražavanje oplemenjivali su radnike, ispunjavali im radni dan i kao Dragici dali snage da što bolje odrade smjenu. Prehrambena industrije Podravka iz Koprivnice također je 1975. osnovala radničku literarnu sekciju s ciljem okupljanja pjesnika i prozaista poduzeća.⁸⁰ U prvoj godini već su sudjelovali na literarnim dijelovima susreta „Radničko kulturno stvaralaštvo“, a za svoj cilj imali su organizaciju susreta s literarnim sekcijama drugih poduzeća, suradnju s tvorničkim listovima, organizaciju susreta s poznatim književnicima i sudjelovanje u kulturnim programima prilikom svečanosti u Podravci i Koprivnici. Bernarda Varga, predsjednica sekcije, pisanjem se bavila od osnovne škole i objavljivala svoje radove u omladinskim listovima Hrvatske i humorističnom listu *Feferon*. Osim nje radove su objavljivale i druge radnice koje su priključile radničkoj literarnoj sekciji Podravka i svoje slobodno vrijeme provodile pišući stihove, aforizme i humoristične priče.

Radnice sportašice i radnice pjesnikinje doprinosile su, osim sebi, i svojem poduzeću. Njihovo zadovoljstvo u igranju rukometa ili pisanju pjesama te mogućnost sudjelovanja na natjecanjima doprinosilo je kulturnom ugledu mjesta na kojem su radile. Pokazale su da žene mogu biti dobre sportašice unatoč svim obavezama i da su njihovi stihovi dovoljno dobri da se objavljuju, recitiraju i nadahnjuju druge radnike. Možda nije svako poduzeće zadovoljilo sve potrebe radnice i majke, ali trudili su se i napredak je u nekima bio vidljiv, ako ništa drugo preko pružanja mogućnosti da kroz posao pokažu i svoju drugu, sportsku ili umjetničku, stranu.

Zaključak

Na primjeru žena radnica u Hrvatskoj 1970-ih vidimo da ravnopravnost između muškaraca i žena nije postignuta, te da su zaposlene žene u velikoj mjeri ostale opterećene kućanskim poslovima i brigom za djecu. Ta činjenica upućuje da je još uvijek bila uvriježena podjela na muške i ženske poslove, kako one u kući, tako i na one izvan nje. Svi problemi žena radnica bili su međusobno povezani, a jednostavno rješenje nije postojalo.

Statistike vezane uz obrazovanje i stručnu spremu pokazuju da su žene, 25 godina nakon osnivanja Jugoslavije, i dalje imale nisku razinu obrazovanja i da su većim djelom činile nekvalificiranu radnu snagu. Žene koje su se uspjele zaposliti smatrane su manje vrijednima na radnom mjestu bez obzira na njihove kvalifikacije. Statistički godišnjaci Hrvatske pružaju veliki broj podataka o ženama, no samo istraživanje žena radnica otežava činjenica da su one često puta „sakrivene“ iza pojma 'radnik'. Kroz novinske članke vidljivo je da su postojali neriješeni problemi vezani uz žensku emancipaciju, no oni u većini slučajeva opravdavajući. Naime, u vrijeme socijalizma žene su uključene u svijet rada i u politički svijet, no svi drugi problemi, kao primjerice briga za članove obitelji i kućanski poslovi, problemi su cijeloga društva. Cjelokupna slika pokazuje da socijalističko društvo nije uspjelo emancipirati ženu u onome smislu u kojemu su to zamišljali Marx i Engels, te da pristup tržištu rada nije dovoljan da se postigne jednakost i promijeni tradicionalno mišljenje.

80 „Radnička literarna sekcija 'Podravka', prehrambene industrije Koprivnica“, u: *RN*, 1976., br. 26, 22-23

Do sada je objavljeno nekoliko studija slučaja o ženama radnicama u Jugoslaviji, no povijest žena još je uvijek relativno netaknuto područje koje zahtijeva daljnja istraživanja i usporedbe među republikama. Nacionalna i politička historiografija u Hrvatskoj zanemaruje žensku povijest i stavlja ju u drugi plan, te samim time onemogućuje njezin razvoj, iako bi se mogla iskoristiti za bolje razumijevanje društvenih i socijalnih promjena za vrijeme socijalizma i post-socijalizma.

PRIKAZI

Radionica za suvremenu povijest : Istraživanja diplomanata pulskog Sveučilišta 2011 – 2013, gl. ur. Igor Duda, suur. Anita Buhin i Igor Stanić, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Srednja Europa, Pula – Zagreb, 2013.

Često se događa da izvrsni diplomski radovi, nakon diplomiranja njihovih tvoraca, ostanu zaboravljeni u sveučilišnoj arhivi. Time šira akademska (ali i čitateljska) zajednica ostanu zakinuta za njihove doprinose matičnoj znanosti. Ipak, postoje nastojanja da se taj trend zaustavi. Jedno od tih nastojanja zasigurno je objavljivanje zbornika *Radionica za suvremenu povijest : Istraživanja diplomanata pulskog Sveučilišta 2011 – 2013*. Zbornik je nastao nakon istoimenog skupa održanog u studenome 2012. godine, a povod organizaciji skupa bili su diplomski radovi nastali pod mentorstvom dr. sc. Igora Duda koji je 2011. godine pokrenuo predmet *Radionica za suvremenu povijest* u sklopu diplomskog studija povijesti na pulskome Sveučilištu nadovezujući se time na *Radionicu za suvremenu socijalnu povijest* koja se izvodila u akademskoj godini 2004/2005. na istome Sveučilištu.

Zbornik je tiskan u rujnu 2013. godine i dio je *Biblioteke Centra za kulturološka i povijesna istraživanja socijalizma*, odnosno drugi je izdavački pothvat CKPIS-a. Redosljed radova u zborniku je kronološki te se gotovo podudara s razdobljem što Hobsbawm naziva „kratkim 20. stoljećem“ – od kraja Prvog svjetskog rata do sloma socijalističkih režima u Europi odnosno uspostave samostalne Republike Hrvatske. Tematski, sve radove (osim prvog) povezuje istraživanje socijalizma i samim time obogaćena hrvatska historiografija budući da tema socijalizma nije dovoljno istražena.

Na samome početku zbornika nalazi se *Uvod* koji potpisuje dr. sc. Igor Duda, glavni urednik zbornika. U uvodu se opisuje put nastanka ovog zbornika i ističe njegov značaj što najbolje potkrepljuju citati iz pozitivnih ocjena recenzenata – dr. sc. Ivane Dobrivojević i dr. sc. Hrvoja Klasića.

Prvi rad u zborniku *Odnos Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba prema Međimurju krajem 1918. godine* djelo je Ivana Vuka. Rad se temelji na autorovim istraživanjima u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te stručnoj znanstvenoj literaturi relevantnoj za temu rada. Uključujući i ispreplićući širi kontekst i situacije na terenu (ključni događaji prate se gotovo iz sata u sat) autor vješto prikazuje dinamičnu i kaotičnu političku situaciju u Međimurju od koncu Prvog svjetskog rata do uključivanja u sastav Kraljevstva SHS.

Drugi po redu je rad Igora Stanića *Društveno-ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj 1950-ih*. U radu je iscrpno analiziran gospodarski razvoj i rast u tadašnjoj Hrvatskoj te odraz tih ekonomskih kretanja na svakodnevicu ljudi, posebice radničke klase u Hrvatskoj. Autor je na temelju analize državnih statističkih godišnjaka, tjednog tiska te recentne znanstvene literature dao pregledan društveno-ekonomski prikaz 1950-ih godina u Hrvatskoj, razdoblja „jugoslavenskog privrednog čuda“. Rad završava sljedećim riječima: „Iako se standard u pede-

setima ne može mjeriti s onim kasnijih godina, on je svakako bio značajan korak naprijed u odnosu na poslijeratno razdoblje.“

Rad Saše Vežzagića *Političke, društvene i gospodarske reforme u Jugoslaviji 1960-ih godina* treći je po redu u zborniku. Autor na temelju službenih publikacija vlasti, tjednog tiska i recentne znanstvene literature kritički promišlja dvije reforme: „malu“ gospodarsku reformu iz 1961. godine te onu iz 1965. godine. Kroz detaljne analize uzroka, provedbe i rezultata navedenih reformi autor dočarava turbulentno razdoblje političkih promjena ključnog razdoblja povijesti socijalističke Jugoslavije – 1960-ih godina.

Potom slijedi rad Valentine Gržinić *Jugoslavensko trojstvo: rad, mladost i Republika. Obilježavanje socijalističkih praznika u Istri*. Autorica propituje „izmišljanje tradicije“ kroz analizu državnih praznika u socijalističkoj Jugoslaviji. Kritički analizirajući same proslave uočava tri ključna elementa jugoslavenske ideologije: rad, mladost i Republika. Glavni izvor za pisanje rada bio je *Glas Istre* – dnevne novine čiji se lokalni karakter izvrsno uklapa u autoričina nastojanja da prikaže „stanje na terenu“, u Istri.

Peti rad u zborniku djelo je Anite Buhin pod naslovom „*Ofsajd-zamka*“ za televiziju. *Sukob nogometne i medijske politike u socijalističkoj Hrvatskoj 1960-ih i 1970-ih*. Opisujući sukob između Nogometnog saveza Jugoslavije i Jugoslavenske radiotelevizije oko prava na prijenos utakmica, autorica analizira procese profesionalizacije sporta, prodora potrošačke kulture u jugoslavensko društvo, odnosno ideoloških sukoba između Istoka i Zapada. Autorica se služila dostupnim tiskom – *Start, Studio, Vjesnik u srijedu*, te recentnom znanstvenom literaturom. Isto tako, ovaj inovativni pristup povijesti sporta u hrvatskoj historiografiji zahtijevao je i značajno iščitavanje literature na engleskom jeziku.

Zbornik se nastavlja radom Predraga Bosića *Naturizam u povijesti istarskog turizma 1960 – 1990*. Autor na temelju službenih glasila turističkih poduzeća, statističkih izvještaja i dnevnog tiska analizira pojavu nove vrste turizma – naturizma u socijalističkoj Jugoslaviji. Autorova fokusiranost na područje Istre ima i statističku opravdanost – čak 75% ukupnog turističkog prometa u 1973. godini ostvarivalo se u Istri.

Preostala tri rada bave se krajem socijalističkog razdoblja u povijesti Hrvatske i uspostavom samostalne Hrvatske. Prvi u nizu od tih radova djelo je Ivane Žufić *Jugoslavija 1989. godine. Pogledi hrvatskog tjednika Danas i srpskoga tjednika NIN*. Autorica na temelju analize vodećih političkih časopisa: hrvatskog *Danas* i srpskoga *NIN*, opisuje razlike u interpretaciji događaja koji su okupirali javnost. Razlika u pisanju dvaju dnevnika bila je u službi jačanja nacionalizama s obje strane.

Adriano Ivetić u svojem radu *Odlazak Jugoslavenske narodne armije iz Pule 1991. godine* pomno prati napetu situaciju povlačenja JNA s pulskog područja. Analizirajući lokalni dnevnik – *Glas Istre*, i recentnu znanstvenu literaturu ističe zasluge pojedinaca odgovornih za smirivanje situacije, odnosno sprečavanje izbijanja otvorenog ratnog sukoba na istarskom poluotoku.

Posljednji, deveti, rad u zborniku djelo je Vedrana Leutara pod naslovom *Utjecaj političkih promjena na društvo u Hrvatskoj nakon raspada SFRJ*. Ovaj rad ujedno je i kronološko po-

sljednji. Kroz kritičku analizu tekstova iz tjednika *Danas* i *Globus*, dnevnika *Slobodna Dalmacija*, *Vjesnika* i *Sportskih novosti*, popularne kulture: stripa i popularnih domoljubnih pjesama autor uočava i opisuje ključne događaje, osobe i procese posljednje dekade 20. stoljeća hrvatske povijesti. Autor detektira službenu politiku nove vlasti – povezivanje s katoličkom Crkvom, Zapadom, ali i onu neslužbenu – simpatiziranje ustaštva.

Na kraju zbornika nalaze se sažeci radova na engleskome jeziku i životopisi autora zastupljenih u zborniku. Ovim zbornikom ne samo da se pružila velika potpora mladim povjesničarima, već je hrvatska historiografija obogaćena za naslov vrijedan pažnje i čitanja šire čitateljske publike, a interdisciplinarni pristup odabranim temama dodatno pridonosi vrijednosti radova u zborniku.

Semir Koljić

UPUTE AUTORIMA

Radovi se šalju na mail adresu uredništva, *urednistvo.epulon@gmail.com*

Uz glavni tekst rada, od autora se zahtjeva i kraći sažetak (izvadak) opsega do 200 riječi s pripadajućim (od tri do šest) ključnim riječima. Radovi moraju biti napisani na računalu u jednoj od inačica MS Worda i spremljeni kao njegova .doc datoteka, a zbog izbjegavanja problema s dijakritičkim znakovljem, moraju biti napisani slovom *Times New Roman* veličine 12 i proredom 1,5. U bilješkama veličina je slova 10, a prored jednostruki.

UPUTE ZA PISANJE BILJEŽAKA:

- Ime i prezime autora - kurent (obična slova)
- Naslov djela – kurziv (udesno nagnuta slova)
- Naslov članka – kurent
- Naslov časopisa – kurziv

- Isto – kurent
- Isti – kurent
- Na ist. mj. – kurent

Citiranje knjige:

Miroslav Bertoša, *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula: ZN "Žakan Juri", 1995., 82-84. (broj stranica pisati bez skraćenice str.).

Kada se u bilješkama ponavlja već navedeno djelo dovoljno je upisati inicijal imena i autorovo prezime, te skraćeni naslov i broj stranica, primjerice:

M. Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, 82. – 84.

Kada se isto djelo citira za redom dovoljno je upisati *isto*, ili *Na ist. mj.* ako se citirani, odnosno izvorni podatak nalazi na istoj stranici ili rasponu stranica. Kada se navodi drugo djelo ali isti autor potrebno je upisati *isti* i puni naslov djela, primjerice;

M. Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, 82. – 84.

Isto, 36. – 38.

Na ist. mj.,

odnosno;

M. Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, 82. – 84.

Isti, *Etos i etnos zavičaja (Istra kao historiografski problem)*, Pula – Rijeka: Biblioteka „Istra kroz stoljeća“, VI. kolo, knjiga 33., 1985., 223.

Članci u časopisima:

Lovorka Čoralić, „Istrani u Mlecima (XV. – XVIII. st.)“, *Vjesnik Istarskog arhiva* (dalje: *VIA*), 4-5, 1994 – 1995, 15. – 30.

Citiranje priloga u knjigama ili zbornicima:

Ivan Jurković, „Prozopografska analiza „teštamenta“ gospe Jeleni, sestri pokojnog kneza Petra Kružića“, u: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. N. Budak, Zagreb: Filozofski fakultet - Odsjek za povijest, 2005., 381. – 419.

Citiranje novinskih članaka:

Robert Matijašić, „Počeci života u južnoj Istri“, *Glas Istre* (Pula), br. 179, 6. srpnja 1993., 19.

Citiranje enciklopedijske natuknice:

„Austro – ugarska nagodba“, *Hrvatska enciklopedija* (dalje: *HE*), sv. 1, Zagreb 1999., 477.

Citiranje arhivskih fondova:

Citiranje je ovisno o stupnju sređenosti arhivskog fonda ili zbirke, te se navodi: *Naziv arhiva, signatura fonda, naziv fonda ili zbirke, arhivska jedinica, naziv arhivske jedinice, broj dokumenta ili stranice, raspon godina (ili nadnevak)*, primjerice:

Državni arhiv u Pazinu [dalje: DAPA], HR-DAPA-436, Kotarski školski inspektorat u Puli [dalje: KŠIP], dok. 1185 (22. X. 1817.).

Državni arhiv u Pazinu, [dalje: DAPA], HR-DAPA-2, Općina Labin, 8: Zapisnici sjednica Općinskog vijeća (1724-1726), str. 55. (4. 4. 1724.).

Citiranje s Interneta:

Vladimir Žerjavić, „The Inventions and Lies of dr. Bulajic on Internet“, (<http://misp.ips.hr/dokumenti/bulajic.htm>), s nadnevkom zadnje provjere.